Editura UNIVERS

Astăzi am mult prea multe dorinţi şi teamă mi-e, insuficiente forţe. Am să sfîrşesc printr-o mărturisire: urăsc indiferenţa, storurile trase la geam, asprimea şi cruzimea izolării. Cînd scriam despre prietenii mei, care astăzi nu mai sînt pe lume, mi s-a întîmplat, nu o dată, să mă opresc din lucru, să mă apropii de fereastră, să rămîn în picioare aşa cum rămîn oamenii cînd vor să cinstească memoria unui defunct. Nu vedeam în faţa mea nici frunzişul copacilor, nici troienele de zăpadă, vedeam doar chipul drag mie. Multe pagini ale acestei cărţi au fost dictate de dragoste. Iubesc viaţa, nu mă căiesc şi nu regret tot ce am trăit şi prin ce am trecut, îmi pare rău numai că multe n-am apucat să fac, că multe n-am scris, că uneori nu am suferit pînă la capăt, şi alteori nu am iubit cu toată puterea. Aşa sînt însă legile firii. În timp ce pe scenă eroul mai exclamă: „Mîine eu..." spectatorii se şi grăbesc la garderobă. Şi mîine ce va fi? Altă piesă şi alţi eroi.

Vol. I-II Lei 14

188

1972

* * *
* * *

(1)

ILYA EHRENBURG • OAMENI, ANI, VIAŢĂ

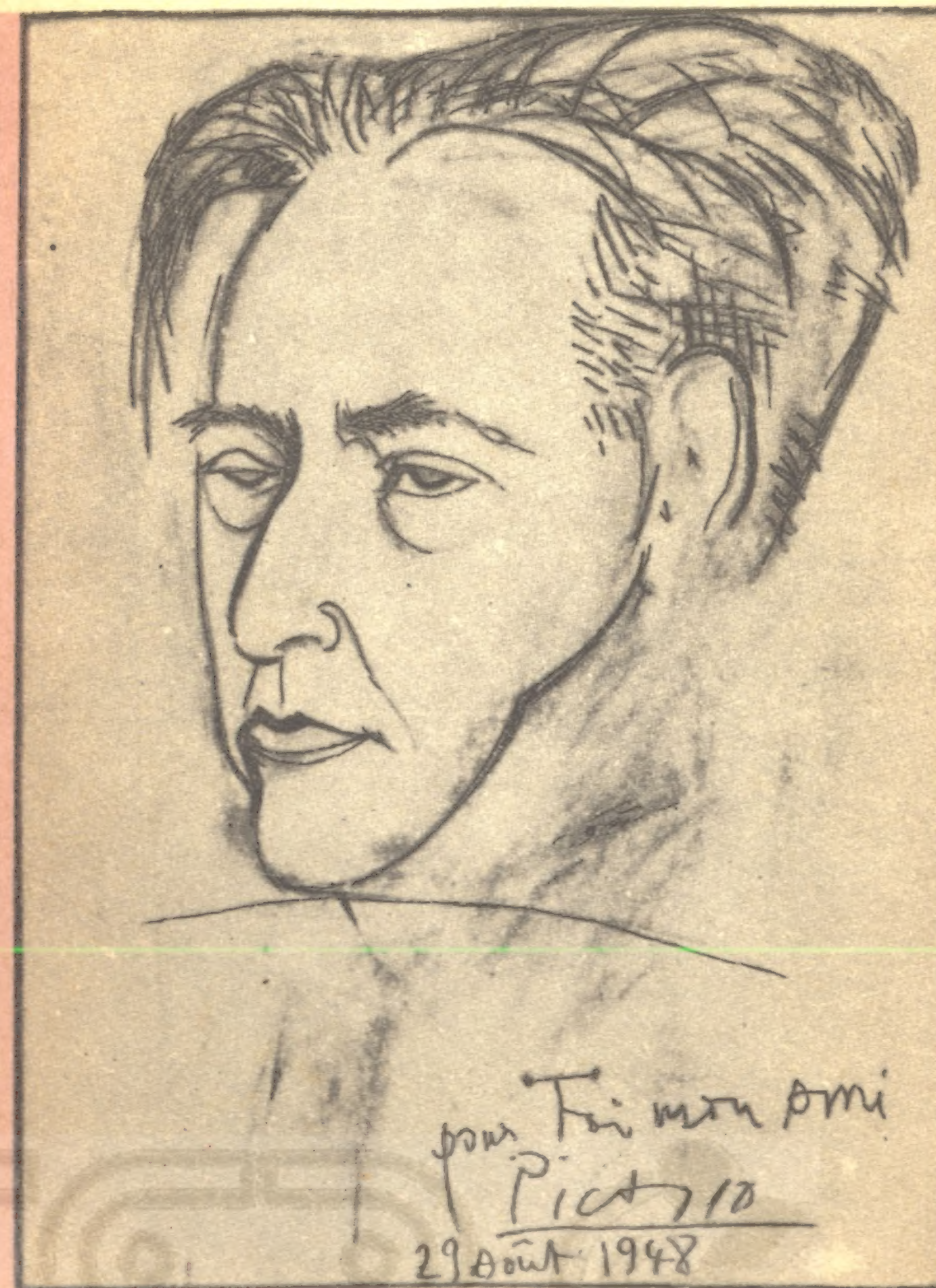

ILYA EHRENBURG

OAMENI, ANI, VIAŢĂ

Volumul VI

(1)

COLECŢIA MERIDIANE

Pe copertă: *Desenul lui P. Picasso reprodus după originalul din colecția lui Ilya Ehrenburg*

Илья Эренбург

ЛЮДИ, ГОДЫ, ЖИЗНЬ

Собрание сочинений в девяти томах
том девятый

Издательство «Художественная литература»
Москва 1967

Ilya Ehrenburg

Oameni, ani, viață

Volumul VI

(1)

Traducere de *Tatiana Nicolescu*

Editura UNIVERS

București — 1972

Cartea a șasea

1

NU ştiu dacă am procedat bine cînd am încheiat relatarea amintirilor în volumul precedent cu luna mai 1945 : tot ceea ce urmează să povestesc în această ultimă carte a început, de fapt, cu un an mai tîrziu.

Evenimentele şi frămîntările din 1945 erau încă strîns legate de război. La conferinţa de la Potsdam, la reuniunile miniştrilor de externe de la Londra şi Moscova, diplomaţii noştri discutau în contradictoriu cu anglo-saxonii, dar în cele din urmă încă se mai ajungea la soluţii de compromis. Mai continua schimbul de telegrame entuziaste şi de decoraţii. În toate ţările se judecau procesele hitleriştilor şi ale colaboraţioniştilor : procurorii aveau de lucru, nu glumă. Au fost judecaţi şi executaţi Laval, Quisling. Procesul criminalilor din Belsen a durat multă vreme. În Belgia, în Olanda, în Italia, în Iugoslavia, în Polonia, la noi se publicau zilnic rechizitorii şi sentinţe de condamnare. A fost judecat octogenarul Pétain, ceea ce era firesc, jucase un rol mult prea important în umilirea Franţei. A fost judecat pînă şi scriitorul norvegian Knut Hamsun (romanele lui cu adevărat remarcabile mă impresionaseră în tinereţe), deşi

avea optzeci şi cinci de ani şi admiraţia lui pentru Hitler se putea pune mai curînd pe seama senilităţii.

Înspăimîntat de moarte, Franco încerca să iasă basma curată. Japonia rezista încă. Mi-amintesc ziua în care am aflat de explozia bombei atomice. Toate grozăviile prin care trecusem nu au fost în stare să nimicească în noi pînă la capăt sentimentele omeneşti, iar acum se petrecuse ceva ce ne îndepărta infinit de ideea de conştiinţă şi progres spiritual ce-o avusesem pînă atunci. Eu, unul, mai continuam să cred în cuvintele lui Korolenko pe care mi le însemnasem, încă pe cînd eram elev în clasa a IV-a de liceu: „Omul este zămislit pentru fericire, ca pasărea pentru zbor". Cred că nu se poate imagina o negare mai teribilă a secolului XIX decît Hiroshima.

Oamenii care depăşiseră vîrsta mobilizării se simţiră dintr-odată îngrozitor de obosiţi; cît timp durase războiul — se ţinuseră tare, dar din momentul în care scăzuse încordarea, mulţi se îmbolnăviră: infarcturi, boală hipertonică, congestii cerebrale; pe paginile ziarelor erau nelipsite chenarele negre ale necrologurilor.

În luna iulie porniră spre răsărit primele trenuri cu demobilizaţi. Soldaţii se întorceau în oraşele distruse de bombe, în satele arse pînă-n temelii. Fiecare ar fi vrut să se odihnească, dar viaţa nu o îngăduia. Am avut din nou prilejul să admir forţa spirituală a poporului nostru: oamenii o duceau greu, mulţi erau aproape flămînzi, munceau peste puteri şi totuşi rezistau.

În amfiteatrele universităţilor, ale institutelor de învăţămînt superior, alături de tinerii cu caş la gură, vedeai în bănci veterani la vîrsta respectabilă de treizeci de ani, care străbătuseră drumurile războiului de la Volga pînă la Elba. Unul mi-a mărturisit: „Trebuie să stau pînă noaptea tîrziu cu nasul în cărţi. Am uitat tot, absolut tot! Şi cînd te gîndeşti că le-am mai învăţat o dată, mi-am dat doar şi bacalaureatul..." Privindu-l, mi-am zis în sinea mea că, bineînţeles, îi vine greu, mult mai greu decît şi-o închipuie chiar el, căci între timp mai dăduse un examen, căpătase o a doua diplomă de maturitate... Ţineam minte prea bine toate prin cîte trecusem, totuşi, căutam să ne gîndim numai la viitor, să facem planuri, să visăm — şi în adîncul sufletului nostru, şi cu voce tare.

Erau multe drame şi de tot felul: unul se plîngea că şi-a pierdut calificarea, un altul — că nu are locuinţă. Un tînăr locotenent îmi povestea, repetînd sumbru: „Cînd te gîndeşti că şi pe el tot Petea îl cheamă... parcă-i înadins". Se dusese omul acasă la Murom şi-şi găsise nevasta măritată cu altul. Soţia nu-i scrisese ca să nu-i facă inimă rea, şi ca să vezi, pe lîngă toate, bărbatul cel nou avea acelaşi nume cu el! La început, locotenentul fusese gata să-i împuşte pe amîndoi; dar pînă la urmă se aşezară tustrei la masă, cinară împreună şi el plecă la gară, condus de ceilalţi doi. Se hotărîse să se întoarcă la Tallin, unde fusese demobilizat din armată. Pe drum se oprise la mine „să-şi mai verse focul".

Povestindu-mi despre studenţii din anul întîi, mustăcioşi, ursuzi, un profesor îmi spunea: „Au luat-o razna şi pace..." Îmi venea să rîd în sinea mea. Şi eu o luasem razna. Încă în 1944 îmi fă-

cusem planuri să încep un nou roman, totuși m-am apucat de „Furtuna" de abia în ianuarie 1946. Multă vreme n-am putut privi războiul cu un ochi obiectiv. La început nici nu mi-am dat seama ce se petrece cu mine ; după aceea, uitîndu-mă mai atent la cei din jurul meu, am înțeles că de război nu scapi atît de ușor — eram cu toții obsedați de el.

Visasem altădată să se termine războiul, să mă odihnesc, să hoinăresc prin păduri, prin poieni, și să mă apuc de un roman. Iar acum îmi dădeam seama că nu pot sta locului. Drept care am început să călătoresc.

La sfîrșitul lui iunie am plecat la Leningrad ; nu mai fusesem acolo din iunie 1941. (Ori de cîte ori vin în acest oraș mă simt la fel de tulburat ; după Moscova — iar eu, unul, iubesc Moscova, aici mi-am petrecut copilăria, adolescența — simt cum mi se desfată privirea : străzile Leningradului se armonizează perfect cu natura : cerul, apa, fac parte integrantă din peisajul urban.) La tot pasul se zăreau urmele anilor cumpliți, nu era casă fără rană sau cicatrice. Ici-colo, se mai păstraseră încă inscripțiile care aminteau că e primejdios să umbli pe cutare sau cutare parte a străzii. Multe clădiri erau îmbrăcate în schele. Munceau mai ales femeile. Oamenii spuneau în glumă că se fac „reparații cosmetice". De fapt nu clădirile erau cele care mă întristau, ci oamenii. În stradă, privind mulțimea, îmi spuneam : „Doamne, atît de puțini leningrădeni !" În majoritate erau oameni veniți din alte orașe, din orășele, sate. Iar cei ce supraviețuiseră blocadei, puteau povesti ore în șir despre cumplitele suferințe prin care trecuseră ; deși spuneau lucruri în genere cunoscute, ascultîndu-i, simțeai de fiecare dată cum ți se pune un nod în gît.

În ziua de 9 iulie avu loc o eclipsă de soare. Toată lumea ieși în stradă să privească. La un moment dat se întunecă, se stîrni un vînt rece, păsările zburătăceau înspăimîntate. Auzii un băietandru de vreo zece ani rostind sceptic : „Ei, asta-i un fleac ! Să fi văzut cînd trăgea artileria de pe Voronia Gora..."

Prin anticariate găseai grămezi de cărți rare din bibliotecile leningrădenilor morți de distrofie. Am luat la întîmplare o carte. Vînzătorul îmi spuse : „Felicitările mele". N-aș putea zice că m-am bucurat, deși era o culegere de versuri ale lui Blok, cu o dedicație a poetului adresată unei femei necunoscute mie. Nici pînă astăzi nu știu dacă este un autograf întîmplător, sau o pagină din viața lui Blok ; nu știu cui a aparținut cartea înainte de război — vreunei cunoștințe vechi de-a poetului, copiilor acesteia, sau vreunui bibliofil. Poate că e fetișism dar, privind scrisul lui Blok, mi-am amintit de Petersburgul de altădată, de umbrele celor morți, de istoria unei generații.

Trecînd pe stradă am zărit un afiș : „Expoziție de cîini din serviciul armatei și de cîini ce au supraviețuit blocadei." La loc de frunte se afla cîinele ciobănesc Dina care rămăsese fără o ureche. O explicație spunea că acest cîine a descoperit cinci mii de mine. Dina privea cu tristețe vizitatorii. Nu pricepea pesemne de ce fusese expusă, căci nu făcuse decît ceea ce făcuseră și oamenii, și pînă la urmă scăpase ieftin, pierduse doar o ureche. După cîte mi-amintesc la expozi-

ție erau doar vreo cincisprezece cîini din cei care supraviețuiseră blocadei, niște javre mici, pipernicite, numai piele și os. Le țineau în brațe stăpînele lor, niște bătrîne micuțe, uscate și ele, care împărțiseră cu animalele iubite rația mizeră, de alimente.

(Un scriitor mi-a scris că m-am ocupat prea mult de cîini în această carte, că astea-s „fandoseli boierești". Citindu-i scrisoarea, mi-am amintit nu numai de Kaștanka, dar și de bătrînele din Leningrad. Mai repet încă o dată : cartea de față este o narațiune strict personală, povestea unei vieți, ca atîtea altele ; cu același succes aș putea fi învinuit că scriu prea mult despre pictură și prea puțin despre muzică ; că mă refer la fiecare pas la Paris și nu amintesc de Chicago ; că vorbesc despre evrei și-i trec sub tăcere pe islandezi.)

Vizitînd expoziția mi-am adus aminte de istoria a doi pudeli leningrădeni : Urs și Kus, care aparținuseră lui Ilia Alexandrovici Gruzdev, biograful lui Gorki, unul dintre membrii grupului „Frații Serapion". Într-o zi, la începutul blocadei, nevasta lui Gruzdev venise acasă cu rația de pîine pentru două zile. În antreu sună telefonul ; uitînd de cîinii flămînzi, ea se duse să răspundă. Cînd își aminti de ei veni fuga în odaie, unde îi găsi pe cei doi pudeli, cu privireaațintită spre pîine, curgîndu-le saliva din gură. Cîinii s-au dovedit a avea mai multă stăpînire de sine decît mulți oameni. Curînd după aceea, Gruzdev fu nevoit să-l împuște pe Urs pentru a-l hrăni pe Kus cu carnea acestuia, cîinele supraviețui blocadei, deveni însă ursuz și neîncrezător. Nu vreau să impun nimănui gusturile mele, poți să nu iubești cîinii, dar unele istorii petrecute cu cîinii pot constitui un subiect de meditație pentru oameni.

La Pușkino, pe zidurile palatului distrus am văzut inscripții în limba spaniolă ; aici se distraseră mercenarii din „divizia albastră". Își ziceau probabil că într-o zi-două se vor plimba pe străzile Leningradului... Fără să vreau, mi-am dat seama că nu fac altceva decît să mă gîndesc tot timpul la război. Evocînd statuia lui Pușkin din Țarskoie Selo, Anna Ahmatova scria :

Aici zăcea tricornul său
Și un volum de Parny, răscitit...

Statuia lui Pușkin a fost găsită în pămînt, la retragere, cineva apucase s-o îngroape. Nu departe de ea a fost găsit și tricornul de licean. O altă statuie, înfățișînd-o pe zeița păcii, zăcea răsturnată la pămînt. Cîndva această statuie îi inspirase lui Innokenti Annenski versuri pe care le repet adesea :

O, dați-mi veșnicia — o voi da în schimbul nepăsării
La anii ce-au trecut și obidele-ndurate...

Nu, schimbul de care vorbește poetul nu poate avea loc, nu numai pentru că nu dispunem de veșnicie, dar și pentru că nu se pot uita anii ce au trecut, nici obidele îndurate.

Palatul de la Peterhof fusese distrus ; auzeam spunîndu-se : „O să-l refacem" ; iar eu îmi dădeam seama că va fi o copie, o clădire nouă. Nemții tăiaseră trei mii de copaci bătrîni.

În ziua de 8 iulie orașul își întîmpina apărătorii — corpul de gardă leningrădean. Mă oprisem

lîngă uzina Kirov. Bătrînii muncitori îi tratau pe ostaşi cu un păhărel de vodcă. Femeile le ofereau buchete de flori de cîmp, culese de pe terenurile virane de la marginea oraşului. Totul era neobişnuit de simplu şi de emoţionant.

Seara m-a poftit Leonid Alexandrovici Govorov, la vila lui. Era o noapte albă, minunată, şedeam pe verandă şi ne aminteam de anii de război. Apoi Leonid Alexandrovici începu să vorbească despre frumuseţea Leningradului şi pe neaşteptate recită :

Ce forţă-n el frematătoare !
Ce foc aprins-a-n cal ursita !
Spre care zări, mîndre fugare ?
Şi unde-ţi vei opri copita ?

După o clipă de tăcere, adăugă : „Oamenii au devenit mai înţelepţi, fără doar şi poate !..."

Într-o zi mă aflam la masă cu un grup de scriitori, discutau de unele, de altele. Aflasem că lui Beria i se conferise gradul de mareşal. Olga Bergolţ mă întrebă pe neaşteptate : „Ce crezi ? Se mai poate repeta anul 1937 ? Sau acum e imposibil ?" I-am răspuns : „Nu, după părerea mea, nu se mai poate repeta..." La care ea începu să rîdă şi spuse : „Judecînd după ton, nu prea eşti sigur..."

Într-o zi veni să mă vadă o fată care-mi spuse : „Probabil că aveţi de gînd să scrieţi o carte despre război. Eu tot timpul blocadei am stat în Leningrad, am muncit şi am făcut însemnări în acest caiet. Citiţi-l. Poate că are să vă fie de folos. Să mi-l daţi însă înapoi, pentru mine este o amintire scumpă..." În aceeaşi noapte m-am apucat să citesc caietul. Erau nişte însemnări scurte : atîtea grame de pîine, atîtea grade de ger, a murit Vasiliev, a murit Nadia, a murit sora... Pe neaşteptate, atenţia mi-a fost atrasă de următoarele însemnări : „Ieri toată noaptea am citit «Anna Karenina». „Toată noaptea — «Madame Bovary»"... Cînd fata a venit să-şi ia înapoi caietul cu însemnările, am întrebat-o : „Cum de reuşeai să citeşti noaptea ? Doar nu aveaţi lumină". „Bineînţeles, nu aveam. În timpul nopţii rememoram cărţile pe care le citisem înainte de război. Şi asta m-a ajutat să lupt cu moartea..." De cînd mă ştiu, rareori m-a impresionat ceva atît de adînc ca frazele acestea şi le-am citat de multe ori în străinătate, căutînd să explic ce anume ne-a ajutat să rezistăm. Cuvintele acestei femei sînt nu numai o recunoaştere a forţei de înrîurire de care dispune arta, ci şi o expresie a caracterului societăţii noastre. Cu mulţi ani în urmă Iuri Oleşa a scris o piesă ; eroina ţinea două liste : pe una trecea ceea ce denumea ea „fărădelegile" revoluţiei, pe cealaltă „binefacerile" ei. Despre prima listă s-a vorbit destul în anii din urmă, aş spune însă că „fărădelegile" nu pot fi în nici un caz puse pe seama revoluţiei, ele s-au săvîrşit împotriva principiilor ei. În ce priveşte „binefacerile", acestea sînt într-adevăr legate de natura revoluţiei. Dacă memoria nu mă înşală în aceeaşi piesă eroina spune că revoluţia a pus în mîna păstorului cartea şi globul pămîntesc. Fata care mi-a adus caietul său de însemnări se născuse în 1918 într-un sat din fundul guberniei Vologda, urmase institutul pedagogic şi la începutul războiului lucrase ca infirmieră. Nu numai faptul că în nop-

țile cumplite ale blocadei ea reușea să rememoreze cărțile minunate, citite altădată, dar și faptul că se mirase de mirarea mea ține de esența societății sovietice. Conștiința acestui fapt m-a îmbărbătat mai tîrziu, în clipe din cele mai grele.

M-am dus s-o văd pe Liza Polonskaia. Mi-a povestit cum a trăit în timpul evacuării, undeva pe Kama. Fiul ei era pe front. Am discutat despre război, despre Auschwitz, despre Franța, despre viitor. Mă simțeam atît de bine cu ea, de parcă am fi trăit alături mulți ani. Pe neașteptate mi-a revenit în minte o stradă din Paris, de lîngă grădina zoologică, strigătele focilor în timpul nopții, lecțiile de poezie și am amuțit. Retrăirea anilor tinereții e amară, mai ales în clipele cînd sufletul ți-e tulburat: te stăpînește emoția, încerci să te autoironizezi, duioșia se împletește cu amărăciunea.

Abia întors la Moscova, am simțit dorința să plec în altă parte. A venit să mă vadă Pavel Ilici Lavut care altădată organizase serile de poezie ale lui Maiakovski (într-un poem al său, Maiakovski spune: „Mi-a povestit-o evreul tăcut, Pavel Ilici Lavut..."). De astă dată Pavel Ilici a propus să-mi organizeze mie niște seri literare, m-a întrebat unde anume aș vrea să plec. Nu știu nici eu de ce am ales Iaroslavlul și Kostroma. Vaporul înainta domol pe canalul drept. Pasagerii își aminteau de cei ce nu s-au mai întors de pe front, comparau prețurile pieții din diferite orașe, unii beau, alții cîntau. Eu încercam să dorm, dar n-aveam somn.

Kostroma mi-a plăcut: cîteva piețe spațioase, vechile hale și dughene cu tutun, mănăstirea Ipatievski. Am fost primit cu căldură. Secretarul comitetului regional de partid m-a invitat la masă, ceea ce l-a înduioșat pe Lavut. S-au strîns mai mulți poeți tineri care și-au recitat versurile. La muzeul local mi s-au arătat pînzele fondului de valoare. În primii ani de după Revoluție s-au expediat de la Moscova muzeelor din provincie pînzele pictorilor tineri de atunci. Privind aceste tablouri am revăzut străzile Moscovei din acei ani: cubiști, constructiviști, suprematiști. O natură moartă mi-a atras atenția. Era un studiu al lui Korovin. Mi-am exprimat mirarea de ce nu este expus. Directorul s-a apucat cu mîinile de cap: „Vai! Se poate?! Influența impresioniștilor, abatere de la realism".

După ce seara literară a luat sfîrșit, s-a apropiat de mine un căpitan în retragere care mi s-a recomandat: „Cititorul dumneavoastră". Străbătînd alături de mine strada lungă, șchiopătînd ușor, el spunea: „De ce n-ați descrie, de pildă, un fapt ca acesta. Iată, eu am făcut tot războiul. L-am început la Lvov, am participat la acțiuni de recunoaștere, am fost de patru ori rănit, ultima dată lîngă Budapesta. Nimeni n-a spus despre mine că sînt un laș. Și uite, să vedeți, mă cheamă ieri unul de la sovietul orășenesc. Începe să țipe la mine. Știu că vinovat e numai el, singur îmi spusese că nu există carton gudronat, deci n-avea nici un rost să ne grăbim. Dar ce să-i ripostez, cînd aici el e și general și mareșal și Domnul Dumnezeu în persoană. Cu alte cuvinte, m-am purtat ca un laș. Te-aș ruga pe dumneata, descrie ceea ce ai auzit și explică de ce se întîmplă așa. Te rog însă, nu-mi da numele, omul ăsta ar

fi în stare să mă distrugă. E mai bine să nu aminteşti nici de Kostroma, să spui doar că este un fapt interesant din viaţa omenească..."

În mănăstirea Ipatievski am privit îndelung o sobă veche : pe una din cărămizile smălţuite, erau pictaţi doi copaci şi dedesubt scria : „Un suflet moare, altul se naşte". În vara aceea am scris cîteva poezii şi în toate vorbeam despre copaci. Amintirile tinereţii stăruie în ele :

Şovăitor, prin neguri, înainte,
Prin viaţă-am mers, anapoda vorbind.
Dar de-un copac mi-aduc aminte
Tuş negru, pe-un albastru blînd.
O dragoste în amintire
Şi astăzi gîndurile-mi fură —
Dar prea-ncărcate de simţire
Sfioase, braţele-mi căzură.
Pierdute-s toate. Fără urmă
Obidele s-au şters şi tac...
Doar foşnetul nici azi nu-şi curmă
Acelaşi neclintit copac.

Scriam şi versuri despre bărbăţie :

Ca robii, ploconită, iarba
În rouă tremura stingher
Şi-o rîndunea, de spaimă oarbă,
Fugi din cuibu-i către cer.
Şi numai tu în neclintire
De sentinelă ai rămas
Copac uriaş, cu-a ta menire —
Să aperi ceru-n aprig ceas...

În altele vorbeam despre viaţa mea, despre ceea ce scrisesem şi despre ceea ce aş fi vrut să mai scriu :

...Cu ei trăii, poveştile-ascultînd —
Castani, măslini şi ulmi cu foşnet blînd.
Ei nu-s decor, peisaj, o vie
Soartă au, cum au statornicie.
De voi pleca, în grai părelnic, mut
Ei vor urma să spună ce eu am început

Probabil scriam versuri pentru că nu se sedimentaseră încă emoţiile şi impresiile anilor precedenţi. Au fost publicate în revistele „Zvezda" şi „Leningrad", după care mi-am luat din nou rămas bun pentru multă vreme de la poezie.

Nu mai ţin minte cum a decurs seara literară de la Iaroslavl, ştiu doar că acolo am reîntîlnit-o pe Jadwiga. Zîmbea duios ca pe vremuri, la Koktebel. Nimic de făcut — tinereţea mea mă urmărea...

Jadwiga lucra la institutul pedagogic şi locuia împreună cu fiica ei, Tania. Tania era logodită. Aveam impresia că Jadwiga se schimbase foarte puţin, vocea, ochii, îi erau aceiaşi. Şi cînd te gîndeşti că avea o fată, fata un logodnic... Am simţit pe neaşteptate că viaţa este foarte lungă. Trăind de pe o zi pe alta, nu-ţi dai seama de acest lucru. Probabil că pe fiecare dintre noi bătrîneţea îl ia prin surprindere.

Ne-am plimbat împreună pe chei, am vizitat nişte biserici vechi. O magazioneră ni s-a plîns de soarta ei : are copii, bărbatul a fost dat dispărut, pensie nu i se plăteşte. Cîţiva studenţi m-au întrebat : „Mai e mult pînă să capituleze

Japonia ?" „Al cui va fi Triestul : al iugoslavilor sau al italienilor ?" „Ce părere aveţi despre articolul lui Alexandrov ?" „De ce nimeni n-a scris pînă acum un nou «Război şi pace ?» La talcioc se vindeau bucăţele de zahăr, şi nişte bluze „capturi de război", iar alături de mine păşea Jadwiga, ca la Moscova, cu un sfert de veac în urmă.

Îndată după întoarcerea la Moscova am plecat la Kiev. Strada Kreşceatik nu exista, dar în vazele de piatră înfloreau muşcate şi pe străzi miliţienii dirijau circulaţia. Am urcat pe strada Institutskaia : uite aici fusese cîndva casa în care mă născusem. Acum nu era decît un morman de moloz. Am stat ceasuri în şir pe malul Niprului ; prin minte mi se perindară iar scene din timpul războiului : telefonul lui Lapin, trecerea peste Nipru ; anii se contopeau într-o singură zi, fără de sfîrşit. Mi-am zis că am să mă apuc în curînd să scriu romanul proiectat, ceea ce înseamnă că războiul se va instaura pentru multă vreme în odaia mea, în mintea mea, în inima mea. M-am dus să-i văd pe Tîcina, pe Bajan, pe Golovanivski, pe A. Kogan. O seară întreagă am petrecut la un ofiţer în suburbia Podol. Omul mă întîlnise pe stradă, spunea că ne cunoscusem lîngă Minsk, m-a invitat la el acasă, a cumpărat o jumătate de litru de vodcă, nişte salam şi mi-a povestit îndelung despre băieţii lui, cum au crescut, cum au învăţat la şcoală, au plecat la război şi nu s-au mai întors. „De ce a trebuit ei să fie ucişi şi nu eu ?... Nevasta mea nu a mai putut pleca din Kiev. A nimerit la Babi Iar..." Ne-am despărţit noaptea tîrziu, după care am hoinărit ore întregi

urcînd şi coborînd străzile în pantă. Se luminase de ziuă. Adîncit în gînduri, m-am trezit deodată că stau sub un castan şi discut. Nu ştiam nici eu cu cine : cu castanul sau cu mine însumi. Cîteva ore mai tîrziu am plecat din Kiev.

Într-o zi, la Moscova, m-am pomenit cu un necunoscut care mi-a spus : „Iertaţi-mă că dau buzna în casa dumneavoastră, dar e greu să vă prind la telefon. Sînt comunistul bulgar Kolarov..." Pe atunci liftul nu funcţiona în blocul nostru şi m-am gîndit întîi de toate : omul acesta are aproape şaptezeci de ani, cum de a urcat pînă aici ? Dar Vasili Petrovici zîmbea senin şi fuma, ţigară după ţigară. Îmi spuse că mă roagă să vin în Bulgaria şi să scriu despre ţara lui. „Pe dumneata te citeşte şi apusul..." adăugă el. M-am învoit de îndată.

Cîteva zile mai tîrziu am primit un telefon din partea lui Gheorghi Feodorovici Alexandrov care mă ruga să trec pe la el. M-a primit cu multă amabilitate, făcînd aprecieri elogioase la adresa articolelor mele. „Sprijinim întru totul rugămintea prietenilor noştri bulgari..." La un moment dat am simţit dorinţa să-l întreb, de ce nu a răspuns la scrisoarea ce i-o trimisesem în aprilie ; mi-am dat seama însă, că n-are nici un rost s-o fac, el tot nu va putea să-mi explice nimic. I-am spus doar că la întoarcere, aş dori să trec prin Iugoslavia (era de asemenea o prelungire a amintirii războiului, doar dintre ţările cotropite de hitlerişti Iugoslavia s-a dovedit a fi cea mai de neîmblînzit). Gheorghi Feodorovici răspunse : „Bineînţeles". M-a întrebat apoi ce reviste mi-au tipărit în ultimele luni articolele, deşi o ştia tot

atît de bine ca și mine. Mă sfătui să propun celor de la „Izvestia" să le trimit regulat reportaje, articole : „Ești doar un vechi colaborator al ziarului..." Nu știu ce mi-a venit să-mi exprim gîndurile cu voce tare : „Desigur. Aș vrea să spun însă că am mai curînd un temperament de cîine decît de pisică, mă obișnuiesc nu cu locul, ci cu oamenii. La „Izvestia" n-a mai rămas nimeni din cei cu care am lucrat altă dată... Dar, în sfîrșit, nu contează... Dacă-i vorba de „Izvestia", să fie „Izvestia"... „Alexandrov era bucuros că nu trebuie să-mi dea nici o explicație și-mi strînse cu putere mîna.

În compartimentul de două locuri în care călătoream, pe cușeta de sus stătea întinsă o fată prost îmbrăcată, care-și sprijinea capul pe un sac uriaș. Cînd conductorul propuse să-i aducă lingeria de pat, ea exclamă : „Nu, în nici un caz !" A doua zi, aflînd cine sînt, fata intră în vorbă cu mine. (Nu-mi mai aduc aminte cum s-a întîmplat, pare-mi-se că un ofițer din compartimentul de alături mi-a rostit numele.) Am ascultat o întreagă spovedanie. Fata ducea în sacul pe care-l remarcasem din prima clipă, tot felul de țesături. Mergea într-un oraș din Ucraina, unde locuia mama ei, și acolo urma să vîndă marfa pentru a cumpăra făină și slănină. Era studentă la un institut de textile, iar soțul ei — student și el, la filologie. „Bărbatul știe una și bună : să citească. Și dac-ați vedea cum trăim ! Nu mai țiu minte cînd am mîncat ultima oară pe săturate. Mie, uneia, puțin îmi pasă, sînt rezistentă, dar el este tuberculos, are caverne deschise, trebuie supraalimentat. Dumneavoastră nu-l cunoașteți, dar dacă ați ști ce om extraordinar este..." Pe neașteptate, această speculantă tinerică deveni o adevărată Julieta și-mi povesti stîngaci despre dragostea ei. Biletul de tren îl căpătase printr-o cunoștință. Bani avea puțini — atît cît să plătească hamalul, căci se temea să nu i se fure sacul, cînd va trebui să schimbe trenul. I-am oferit niște sandvișuri, dar a refuzat. Am pus atunci pe cușeta de sus o bucată de pîine și niște salam și am auzit-o peste cîteva clipe mestecînd. Urma să schimbe trenul noaptea ; luîndu-și rămas bun, îmi spuse : „Să nu vă faceți o impresie prea proastă despre mine, sînteți scriitor și trebuie să mă înțelegeți... Ce ziceți, poate că e mai bine să nu iau hamal ?..." (Doi ani mai tîrziu am fost invitat la o consfătuire cu cititorii, într-un institut de textile ; o studentă s-a apropiat de mine și m-a întrebat : „Vă mai aduceți aminte de mine ?" Mi-am amintit de îndată : „Ei, ce-ai făcut, ai luat un hamal ?" Ea rîse : „Nu, mi-am cărat singură sacul".)

Ofițerul din compartimentul de alături avea cu el o fetiță de opt ani. „Am găsit-o lîngă Baranovici, părinții ei au fost uciși de nemți. Eu, după ce am fost rănit, am rămas pe lîngă batalionul sanitar. Fetița s-a atașat de mine. Nevasta îmi scrie : „Ad-o cu tine". Nevasta mea e suferindă, a avut patru operații. Copii nu avem. Înainte de război cîștigam destul de bine. La început am luptat într-o brigadă de tancuri, dar, după ce am fost rănit, am nimerit la batalionul sanitar. Am rămas cu o infirmitate a brațului. Ei, n-are nimic, mă aranjez eu cumva. N-o să murim de foame. Fără copii — viața-i urîtă. Am împlinit patruzeci și doi de ani... E o fetiță bună... Nevastă-mea are să se bucure..." Fetița intimidată, tăcea chitic.

Am hoinărit prin Odesa, orașul era trist : am văzut oameni în picioarele goale, în zdrențe, la tot pasul ruine. Nenorocirea nu-i stă bine Odesei. Orașul semăna cu o femeie cochetă dar obidită, plînsă și zdrențuroasă. Mi s-a dat o cameră într-o casă, altădată luxoasă, acum ajunsă în paragină ; în timpul ocupației aici locuise un general străin. Odaia spațioasă avea o frumusețe de parchet, ars pe alocuri — pesemne că cineva încercase să aprindă un foc de vreascuri pe podea. Deasupra patului larg, lăsat pe o rînă, atîrna o lustră venețiană spartă.

Abia după ce m-am culcat, mi-am dat seama cît sînt de obosit. Sigur, s-ar fi cuvenit să mă odihnesc în timpul verii, dar eu unul nu știu s-o fac. Simt mereu dorința să văd locuri necunoscute. Iar acum vor începe din nou mitinguri, conferințe, voi dicta articole la telefon. Apoi am să mă apuc de roman și probabil că iarăși vor rămîne multe lucruri la care n-am apucat să cuget...

Ca atunci, în 1932, la Paris, pe strada Cotentin, am început să mă judec. Numai că la Paris mă condamnam că meditez prea mult, că viața trece pe lîngă mine, iar acum îmi făceam imputări că sînt neglijent în artă, că mă grăbesc, că nu stau să cuget mai îndelung. Totuși, între vechile și noile imputări era ceva comun. În minte îmi reveniră versurile pe care le scrisesem cu două luni înainte :

Șovăitor, prin neguri, înainte,
Prin viață-am mers, anapoda vorbind.

Acesta era adevărul : prea des mi s-a întîmplat să vorbesc anapoda, nu despre lucrurile de cea

mai mare importanță pentru mine. În aparență am un aer mai curînd grav, în forul meu lăuntric sînt însă foarte superficial. Este timpul să meditez mai îndelung... Altădată mi se păruse că bătrînețea e o perioadă ușoară, firească, pasiunile se sting treptat, dorințele își pierd din intensitate. Am impresia că tocmai în noaptea aceea, la Odesa, privind lustra spartă, am înțeles pentru prima oară că toate aceste argumente sînt fleacuri, că nu pasiunile se sting, ci puterile fizice slăbesc.

A doua zi avionul mă ducea la București, de unde intenționam să ajung la Sofia. Avionul era încă de pe timpul războiului, avea bănci de fier. Deasupra Mării Negre ne-a zgîlțîit zdravăn, iar eu scriam, îmi făceam însemnări : despre ofițerul cu fetița, despre Odesa, despre Pușkin, despre blestemata mea superficialitate. Pe neașteptate avionul începu manevra de aterizare (din nou nu apucasem să-mi isprăvesc gîndurile, să scriu totul !). Am văzut pe aerodrom o mulțime uriașă : venise întru întîmpinarea primului ministru Groza, care se întorcea împreună cu Tătărăscu de la Moscova.

Spre mine veneau Dangulov, secretar al ambasadei și maiorul Levi, din Comisia aliată de control. Mi-au spus că trebuie să rămîn pentru cîteva zile, să vizitez Bucureștiul, România. Nu le-a fost greu să mă convingă. Maiorul mă însoți la hotel. Era cald ca vara, pe străzile pline de animație se revărsa o mulțime pestriță și, uitînd de gîndurile din timpul nopții, cercetam cu adînc interes chipurile necunoscute. Sînt șaptesprezece ani de atunci și astăzi știu foarte bine că imputările pe

care mi le-am făcut la Odesa nu erau gratuite. Sînt proverbe care spun adevărul adevărat, căci, de bună seamă, pe cocoşat numai mormîntul îl poate îndrepta.

2

TEMERILE mele erau îndreptăţite, mi s-au perindat înaintea ochilor, ca într-un caleidoscop, oameni, oraşe, ţări. Ca să poţi cunoaşte cu adevărat o ţară, trebuie să trăieşti acolo cîtva timp, să-ţi faci prieteni şi adversari, să încerci nu numai bucurii, dar şi necazuri, ba chiar să te şi plictiseşti niţel în clipele de răgaz. Destinul meu a fost altul : în decurs de patru luni am vizitat şapte ţări : România, Bulgaria, Iugoslavia, Albania, Ungaria, Cehoslovacia şi Germania. Altădată oamenii visaseră la covorul fermecat ; astăzi covoarele zboară după un orar bine stabilit iar stewardesele repetă cu acelaşi zîmbet profesional : „Vom zbura la nouă mii de metri înălţime, pasagerilor li se va servi masa..." Totuşi eu visez în continuare la unul din atributele bătrînelor basme : căciula, care-l face pe om invizibil. În Bulgaria sau Iugoslavia imploram uneori să mi se dea o zi liberă, sau pur şi simplu, chiuleam ca un elev, mă ascundeam în atelierul vreunui pictor, beam şliboviţă în vreo cîrciumă întunecoasă cu foşti partizani, mă întîlneam cu vreun scriitor pe care-l îndrăgisem, dar nu la conferinţe, nici în clădirea Uniunii Scriitorilor, ci în vreun locşor mai

retras, unde puteam vorbi ca de la suflet la suflet. Erau scurte clipe de răgaz. În rest, zilnic trebuia să ţin conferinţe, să vorbesc la mitinguri, să dau interviuri, să iau parte la ceremonii oficiale, să vizitez foste sau viitoare palate, să iau masa cu miniştri, cu militari, chiar şi cu călugări. În grabă scriam în odaia mea de hotel articole pentru „Izvestia", întocmai cum o făcusem cu zece ani mai devreme ; numai că atunci totul fusese nou pentru mine, iar acum priveam adesea cu antipatie claviatura maşinii de scris.

Pe vremea cînd mai semna „Antoşa Cehonte", Cehov spusese că medicina este soţia lui legitimă, iar literatura amanta ; medicină studiase ani de-a rîndul, căpătase o diplomă, practicase această profesiune. Pe cînd eu m-am apucat să fac politică la mai puţin de şaisprezece ani. Iar mai tîrziu ?... Mai tîrziu a venit o vreme cînd politica a început să se ocupe ea de mine, aşa cum se ocupa şi de sute de milioane de alţi oameni şi modul în care îmi impunea nu semăna cu imputările unei soţii geloase, ci cu poruncile unei cîrmuitoare din epoca matriarhatului, care nu cerea declaraţii de amor, ci pieile fiarelor ucise.

Era primul an de după război ; deasupra Europei ruinate, istovite se ridica negura ce vestea zorile. Biblia ne spune că Dumnezeu, cînd a început să făurească lumea, a separat în prima zi lumina de întuneric, lăsînd pentru cea de a doua zi despărţirea pămîntului de ape. În 1945 nimeni nu îndrăznea încă să spargă coaliţia antihitleristă — nici în relaţiile internaţionale, nici în interiorul diferitelor state. Probabil că unii jucau pocher, iar alţii îşi făceau iluzii. Privite din

afară lucrurile arătau idilic. La deschiderea Adunării Constituante din Franța, în banca guvernamentală ședeau alături generalul de Gaulle și Maurice Thorez. Iar într-un parc din apropierea Bucureștiului l-am văzut pe tînărul rege Mihai care fusese cu puțin timp înainte decorat cu Ordinul sovietic „Victoria".

Doi ani mai tîrziu lucrurile s-au așezat la locul lor. În anul 1947, miniștrii comuniști au fost scoși din guvernul francez, iar în noiembrie aceluiași au ieșit din componența guvernului român liberalul Tătărăscu și social-democratul de dreapta, Petrescu. În România, în Bulgaria, în Ungaria, am fost primit de „știabi și șefi", după expresia frizerului nostru de la Casa Scriitorilor. Curînd, mare parte dintre ei au dispărut de pe arena politică : unii au fost închiși, alții au emigrat, alții au căpătat cîte o sinecură care le îngăduia să depene amintiri din trecutul lor furtunos.

Am avut prilejul să mă întîlnesc nu numai cu miniștri, dar și cu moșieri români, cu exportatori bulgari de tutun, cu episcopi croați. Am să povestesc pe scurt una din aceste întîlniri. Tutunul reprezenta în Bulgaria un articol de export de primă importanță. În partea de sud a țării se cultivă *djebel*. Este varietatea cea mai scumpă de tutun. Americanii îl amestecă de obicei cu „virginia". Pe neașteptate, firmele de tutun din America au declarat că nu mai cumpără de la bulgari *djebel*, întrucît guvernul bulgar nu este recunoscut de Statele Unite. La consfătuirea de la Moscova a miniștrilor de externe, s-a făcut recomandarea ca guvernul bulgar să fie completat cu încă doi miniștri care să reprezinte grupările ce nu intră

în componența Frontului Patriei. Bulgarii au reușit să-i găsească pe acești miniștri, dar nici ei n-au fost pe placul americanilor. *Djebelul* continua să rămînă nevîndut.

În culise se făceau primele repetiții pentru 1947, iar pe scenă se jucau aceleași piese idilice. Cînd erau fotografiați împreună, Byrnes îl ținea în mod obligatoriu pe Molotov la braț. Truman trimitea lui Stalin telegrame înduioșătoare. La Belgrad, în timpul unei recepții, un general englez a făcut timp de o oră complimente la adresa cîinelui ciobănesc al mareșalului Tito. La București, ambasadorul Franței m-a invitat la masă, a poftit și români și am băut, bineînțeles, pentru „prietenie veșnică".

Am fost într-un sat românesc, Coșereni, am discutat cu țăranii ; nu știau dacă să se bucure sau nu de reforma agrară, se temeau ca moșierul Constantinescu să nu le ia înapoi pămîntul, ba să le mai tragă și o mamă de bătaie că au pus mîna pe bunul altuia. M-am dus și pe la moșier ; acesta m-a primit amabil, m-a tratat cu țuică. Cînd am adus discuția la reforma agrară, mi-a replicat politicos : „E o problemă încă neclară..." Am încercat să-mi dau seama de ce natură sînt speranțele pe care le nutrește. Ocolind un răspuns direct, aduse vorba despre forța înspăimîntătoare a bombelor atomice.

La Budapesta, în restaurantul hotelului „Bristol" puteai mînca excelent. Am plătit pentru o masă 15 000 de *pengo*, iar salariul mediu al unui funcționar era de 150 000. Cîteva mese erau ocupate de ofițeri americani și englezi. La alte mese, cîțiva speculanți. Un ungur, cam cu chef, se apropie de

americani, ridică un pahar cu vin şi rosti cu voce tare: „Beau pentru a doua eliberare a ţării noastre!"...

Era greu să uiţi războiul: se făcea simţit la fiecare pas. În timp ce mă aflam la Budapesta a avut loc inaugurarea solemnă a primului pod care unea Pesta de Buda. Splendida Buda, cu clădirile ei pompoase şi cochete în stil baroc, părea o îngrămădire fantastică de ruine. Mi-am amintit de ungurii la Voronej, dar acum victoria îmi îngăduia să văd multe lucruri într-o lumină nouă. Mă durea cumplit, cînd priveam ruinele unor oraşe ce nu mai puteau fi reconstruite: Buda, Dresda, Nürnberg. Minskul a fost refăcut, dar nu se pot reface frescele din biserica Mîntuitorului de la Novgorod. Bineînţeles, pentru un om care şi-a pierdut căminul, lucrul cel mai important este un acoperiş, dar trece un an sau zece ani, el s-a instalat într-o casă nouă, a uitat de foame şi de frig şi începe să ducă dorul frumosului, iar acest frumos nu poate fi refăcut, oricîte planuri s-ar face. Am văzut ruine la Ploieşti, la Sofia, la Zadar, Podgorica, Fiume, Niš, Koreče, Brno, în oraşele germane. Doamne, cît de mult seamănă unele cu altele casele dărîmate! Trebuia să faci un efort de concentrare pentru a-ţi da seama că te afli la Podgorica şi nu la Rjev, la Sofia şi nu la Minsk.

Peste tot oamenii îi plîngeau pe cei morţi, umbrele morţilor continuau să trăiască în mijlocul celor vii, umbrele celor ucişi la Lika, în Muntenegru, în Slovacia, în Bulgaria, la Dupnice. În Iugoslavia o femeie mi-a povestit că avusese şapte copii şi toţi i-au murit. La Praga am aflat amănunte despre împuşcarea lui Vančura, pe care-l cunoscusem foarte bine şi am văzut lagărul morţii de la Terezinum. Înainte de război, în Muntenegru fuseseră patru sute de mii de locuitori. În timpul războiului pieriseră optzeci şi cinci de mii.

Balcanii şi Europa centrală erau ruinate. Am notat într-un carneţel ce se putea găsi în prăvăliile din diferitele ţări: „sfeşnice (fără lumînări), untiere (unt nu), flori de hîrtie, praf de vanilie, seifuri, lustre, ardei iute, şireturi pentru ghete (se poartă încălţăminte proastă, unii umblă chiar desculţi)". La Budapesta se vindeau pe stradă feliuţe subţiri de dovleac. O ţigară costa două sute cincizeci de *pengo*. În Bulgaria nu era lapte. Înainte ca cineva să mi-o fi spus, am şi înţeles-o, privind copiii. În Muntenegru era foamete: autorităţile locale spuneau că n-au camioane şi nu pot aduce făină. La paradă soldaţii albanezi treceau în marş cu picioarele goale. Pretutindeni se discuta încontinuu despre cartele, despre „bursa neagră", despre preţurile astronomice. Obiectul cel mai la modă erau genţile de damă, de dimensiuni apreciabile, în care puteau încăpea achiziţiile întîmplătoare: o bucată de săpun, cîteva vinete, cicoare, un napporcesc. În Germania am văzut nişte sacoşe cochet bordisite cu panglici folosite altădată pentru decoraţii. Se vede că cineva găsise un stoc, şi mai ales ştiuse să-i afle o întrebuinţare.

Unii trăiau într-un fel de încremenire, cînd ieşeau pe stradă priveau speriaţi în jurul lor, iar dacă nutreau un vis era acela de a prînzi ca înainte de război. Alţii participau febril la mitinguri, demonstraţii, cîntau. În pieţele oraşelor din

Iugoslavia tinerii dansau „Kolo" [1] pînă la miezul nopții.

La începutul călătoriei mele, după ce am trecut Dunărea pe un pod plutitor, m-am aflat în orașul bulgar Ruse. Am fost ridicat și purtat îndelung pe brațe, așa e obiceiul locului. Trebuie să mărturisesc că nu este mai comod decît supliciul de a fi aruncat triumfal în aer. Acest lucru s-a repetat în toate orașele din Bulgaria. Pentru tineret era și un mijloc de a-și exprima sentimentele, și un sport, ei făceau de vreo zece ori ocolul pieței și nu se lăsau în nici un chip înduplecați de rugămințile mele, de a-mi da drumul să merg pe jos.

Într-una din ultimele seri petrecute la Sofia, m-am dus la operă să ascult „Trubadurul". În pauză am fost anunțat că trebuie să ies pe scenă. Acolo se aflau ministrul artelor, Dimo Kazasov, tot felul de persoane oficiale, scriitori, cîntăreți și cîntărețe în costume medievale. Ministrul îmi înmînă Ordinul Sfîntului Alexandru, care se poartă la gît și în plus îmi fixă în partea stîngă a pieptului o stea uriașă. Sala era în extaz, iar eu, perplex, eram gata să intru în pămînt, asemenea unui actor debutant. În orașul Split din Iugoslavia mii de oameni vroiau cu tot dinadinsul să-mi strîngă mîna. Eram sleit de puteri. La Tirana am ajuns pe seară; am coborît din mașină obosit, trecusem peste tot felul de hîrtoape și șanțuri, și pe loc am fost băgat într-o sală de teatru. Fiind 7 Noiembrie, aniversarea Revoluției din Octombrie, sala era ticsită de lume. Pe scenă se dansa; unul din dansatori rosti cîteva cuvinte într-o limbă necunoscută mie și toți începură să aplaude, să strige; am început să aplaud și eu, pentru ca după aceea să aflu că de fapt pe mine mă aplauda sala. La un moment dat nu mai înțelegeam unde sînt actorii, unde miniștrii — albanezii au temperament meridional; am avut impresia că totul a durat o veșnicie. Pe lacul Ohrid albanezii m-au transmis în chip solemn macedonenilor, și un nou miting s-a pornit.

Mă aflam pentru prima oară în Peninsula Balcanică. Bineînțeles, două luni de zile e un răstimp scurt, e greu să ajungi să cunoști o lume pestriță, moravuri străine; căutam totuși să văd oameni de tot felul, să înțeleg specificul acestor țări ce semănau atît de puțin una cu alta.

România m-a uluit prin contrastele ei. Centrul Bucureștiului mai păstra urme ale luxului de altădată, dar la două sute de kilometri de capitală, în regiunea minieră a Jiului, mulți muncitori mai locuiau în bordeie. De altfel trebuie spus că și în București vedeai destule contraste. Pe stradă, în întîmpinarea unei doamne elegante venea o țărancă desculță îmbrăcată în straie de pînză țesută în casă, iar carul cu boi împiedica *Cadillac*-ul ministerial să treacă strada. Am văzut vile luxoase și alături de ele cocioabe. Am fost invitat de un mecena, care mi-a oferit un prînz rafinat, și mi-a povestit că România cunoaște foarte bine opera lui Lautréamont, Breton, Joyce. La țară, în schimb, am văzut oameni care, în loc de semnătură, puneau degetul. Din

[1] Horă (sîrb.).

cei șapte mii de medici existenți, patru mii lucrau în capitală. Țăranii mureau ca în vremurile de odinioară. România a cunoscut în trecut ani de secetă ; anul 1945 a fost deosebit de crunt. Țărancele plîngeau, aducîndu-și aminte de bărbații și fiii lor ; nu pricepeau, de ce avusese loc războiul, spuneau : „L-au dus în Rusia și apoi au zis că a fost ucis..."

Mă atrăgea firea blajină, uneori superficială a oamenilor. Cît mai aveau mămăligă și vin, știau să petreacă. Cu totul întîmplător, am nimerit într-un sat, la o nuntă. Conform obiceiului, mireasa plînse la început, prefăcîndu-se nenorocită, pentru ca apoi să pornească la dans. Nuntașii purtau un brad împodobit cu colaci. S-a băut țuică, un fel de vodcă făcută din prune, direct din ploști de lemn, pictate în culori pestrițe. Toată noaptea a cîntat vioara. Am simțit că mă odihnesc de pe urma recepțiilor mondene : oamenii știau despre mine doar că sînt rus și vedeau că n-am de gînd să le iau nimic, iar bătrîna gazdă spuse chiar : „Un oaspe neașteptat, e semn de fericire".

Armata Roșie eliberase multe țări, poporul sovietic dovedise un adînc spirit de sacrificiu, venind să-și ajute adversarii de pînă ieri. Dar deprinderile din perioada, în prezent numită a „cultului personalității", au indus în eroare pe mulți. Poetul cel mai de seamă al României era Tudor Arghezi. Îi citisem versurile într-o traducere franceză mediocră, dar mi-am dat seama din capul locului că e vorba de poezie autentică. L-am cunoscut la o conferință ținută de mine, ne-am mai întîlnit după aceea, am mai stat de vorbă. Avea pe atunci șaizeci și cinci de ani. Poetul

acesta cu un suflet foarte complicat, în relațiile cu oamenii rămăsese simplu și cald. În timpul fasciștilor stătuse la închisoare, fusese internat în lagăr. Totuși unii îl priveau chiorîș : „decadent", „cosmopolit", „individualist". Suporta cu demnitate aceste jigniri nemeritate. După 1956 multe s-au schimbat, Au început să fie reeditate volumele vechi ale lui Arghezi și cînd am venit la București acum cîțiva ani, am auzit spunîndu-se : „Avem un poet ca Arghezi !".

În timpul acestei călătorii l-am cunoscut pe Mihail Sadoveanu. Am plecat apoi împreună în Bulgaria, am stat mult de vorbă și l-am îndrăgit. Avea un cap mare, de leu bătrîn, dar o inimă foarte bună. Un om care greu putea să ajungă un îndîrjit. Era cu zece ani mai în vîrstă decît mine și ca formație spirituală aparținea secolului trecut. În sufletul acestui om era o îmbinare rară de trăsături autentic populare și rafinament artistic. Era foarte cunoscut și aceasta l-a ajutat probabil în perioda grea de la sfîrșitul deceniului cinci. Oamenii care nu înțelegeau arta, și nici n-o iubeau, se intimidau în fața blajinului Sadoveanu — căci își aduceau deodată aminte că era un clasic. Sadoveanu însă nu era o firmă, ci o fire de artist autentic care putea iubi în artă și ceea ce părea a fi străin spiritului său. Îl aprecia pe Arghezi, deși ca scriitor acesta se deosebea profund de el, și nu putea suferi versurile răsunătoare scrise la comandă, pentru gazete ; iubea pictura adevărată, și întorcea capul de la pînzele uriașe, care aveau pretenția de a înfățișa viața noii Românii. Într-o zi mi-a spus : „Toate acestea le-am meritat, prea era mare ruptura dintre noi și milioanele de ță-

rani analfabeţi. Ţăranilor, e drept, nu le lipseşte bunul gust, fantezia, ei iubesc frumosul, cred că puţine ţări au o artă populară atît de bogată ca a noastră. Dar ţăranul care vine la oraş pierde normele estetice ce ţineau organic de bogăţia lui sufletească. Încep să-i placă statuete de prost gust, mobila meschină, portrete cu ochi plini de „expresie", cîntecele din filme. Să auzi adevăratele cîntece populare româneşti, nu cele ce au fost prelucrate pentru ansambluri... O nouă înflorire a artei se va realiza peste douăzeci-treizeci de ani, cînd se va ridica o generaţie nouă, cu alte norme. Totuşi nu cîrtesc, sînt mulţumit că se lichidează analfabetismul, că se construiesc case pentru muncitori, că oamenii încep să mănînce pe săturate. Înseamnă că va veni şi vremea artei..." Sadoveanu era membru în Comitetul de decernare a premiilor „Pentru întărirea păcii". Venea în fiecare an la Moscova şi, deşi pe vremea aceea era greu să vorbeşti sincer, cu Sadoveanu discutam despre ceea ce ne era scump şi apropiat. Spre sfîrşitul vieţii a fost mult timp bolnav şi a murit în 1961, la vîrsta de optzeci de ani.

Bulgaria mi-a făcut impresia unei ţări civilizate, populaţia ştia carte, oamenii erau modeşti şi se remarca un deosebit spirit democratic. Bulgarii sînt firi reţinute, pasiunile rămîn ascunse, nu se poate spune despre ei „ce-i în guşă şi-n căpuşă". Aproape în fiecare sat erau „citaliţe" — biblioteci — ţăranii citeau nu numai ziare, dar şi romane, unii chiar versuri.

La Sofia, în gară, m-au întîmpinat generalul Petrov, cunoscut şi sub numele de Ferdinand Kozovski, tovarăş de luptă cu Máté Zalka, adjunctul

ministrului forţelor armate, însoţit de un grup mare de bulgari care luptaseră în Spania. M-am pomenit de îndată în mijlocul unor vechi prieteni. Mi-am dat seama în cîteva zile că în Bulgaria au rămas vii tradiţiile vechi de luptă revoluţionară. În timpul fascismului mulţi au luptat ca partizani şi au murit: războiul începuse aici cu mult înainte ca Armata Roşie să fi ajuns la graniţele ţării.

L-am reîntîlnit pe Stoianov, pe care-l cunoscusem cu ani în urmă la congresul scriitorilor de la Paris. M-am împrietenit cu Konstantinov, preşedintele Uniunii Scriitorilor. Cu tot postul important pe care-l deţinea, îmi vorbea sincer: se temea de schematism, de nivelarea artei. Sora lui era pictoriţă, îl adora pe Cézanne şi-mi spunea că acum pe primul plan trec pictorii de orientare academică. Acelaşi lucru l-am auzit de la Abreşkov, şi de la tînărul pictor Alşeh, nepotul lui Pascin. Toţi vorbeau cu dragoste de Ilia Beşkov: pentru cei care se temeau de artă era util — caricaturile sale erau uşor de înţeles. Alţii preţuiau în el artistul. Desena frumos, ştia să bea, cînta din fluier, cunoştea cîntecele, obiceiurile, năzuinţele poporului, nu căuta să se adapteze părerilor interlocutorului, ci căuta să-l adapteze pe acesta cerinţelor artei.

Dintre scriitorii aparţinînd generaţiei vîrstnice l-am reţinut pe Elin Pelin; nu am uitat nici astăzi cuvintele pline de miez ce mi le-a spus: „Proza trebuie să fie densă, mulţi însă scriu aşa încît ai impresia că mergi printr-o mlaştină şi dacă nu te afunzi în mîl, e numai pentru faptul că de la prima pagină ştii ce se va întîmpla în ultima.

Asta nu e proză, ci gazetărie..." La o seară literară poeta Elisaveta Bagriana și-a recitat versurile, gingașe și pure. Alături de mine ședea un funcționar, pus responsabil cu literatura, fără să aibă vreo contigență cu ea, care mi-a spus : „E frumos, nimic de zis, dar poate că pentru zilele noastre, prea subiectiv. Ceva în genul Ahmatovei dumneavoastră..." Aceasta se petrecea în 1945, și nu în 1946, și nu m-am apucat să-l contrazic. Tot în cursul acestei călătorii m-am împrietenit și cu tînărul poet Mladen Isaev.

Am vizitat mănăstirea Boiana, ca să văd fresca din secolul XIII. Istoricii de artă au trecut multă vreme cu vederea Renașterea slavă, socotind pictura din Bulgaria, Macedonia și Serbia, ca făcînd parte din arta bizantină. Portretele de la Boiana sau din Ohrid diferă tot atît de mult de arta bizantină, abstractă, logică și aspră, ca și lucrările lui Andrei Rubliov de cele ale dascălului său Feofan Grec. Rubliov văzuse vase grecești antice, cunoștea literatura Eladei ; slavii de sud avuseseră înaintea ochilor lor monumente ale lumii antice. Bizanțul a fost mai curînd un transmițător decît un dascăl.

(Spre sfîrșitul deceniului cinci, cînd la indicația lui Stalin a început să se cultive la noi spiritul „autohton", a fost dezgropat pînă și cneazul Iuri Dolgoruki, dar nimeni nu și-a adus aminte de marele pictor de la începutul veacului XV, de Andrei Rubliov.)

Pe malul lacului Ohrid, în apropiere de Prilep și Skopje am văzut fresce din secolele XI-XIII. Această pictură a devansat cu o sută-două de ani frescele de la Padova aparținînd lui Giotto. E regretabil că Renașterea slavă a cunoscut numai zorii dimineții — la sfîrșitul secolului XIV turcii au cotropit Bulgaria și Serbia.

În toamna aceea, Iugoslavia trăia mîndria de a fi liberă ; oamenii erau plini de avînt, de entuziasm, discutau, se extaziau și nu puteai rămîne indiferent la veselia lăuntrică de care era cuprins poporul, în ciuda pierderilor, a ruinelor, a foametei. Am văzut o țară cu totul aparte, sau mai bine zis cîteva țări contopite în una singură. Cum puteai să nu îndrăgești frumusețea domoală a Dalmației, palatele Renașterii sau Dubrovnikul, acest rival al Veneției, vilele în stil baroc din Zagreb, desenîndu-se pe fundalul ocru sau galben ca lămîia al colinelor, Ljubljana curată și cochetă, soră bună cu Praga și Cracovia, sau chipul tragic al Muntenegrului ? Luna pe care am petrecut-o, călătorind pe drumurile greu de străbătut ale Iugoslaviei, a rămas în amintirea mea o lună în care am încercat din plin sentimentul de mîndrie, durere și frumos.

E firesc ca într-o țară ca aceasta artele plastice să cunoască înflorirea. Admiram pînzele lui Lubarda, Tartalja și ale altor pictori, vizitam ateliere. Uneori aveam impresia că mă aflu la Paris, în anii tinereții mele. La Ljubljana am văzut lucrări de-ale artiștilor graficieni ; în Slovenia, care avea un înalt nivel cultural, cartea era mult îngrijită și prețuită.

Cu Ivo Andrić făcusem cunoștință încă în Bulgaria și de la început ne-am simțit apropiați. Era un om reținut, tăcut, iar cînd începea disputele nesfîrșite între Zogović și Davičo, nu se amesteca sau căuta să îndulcească tonul discuției, fuma

o țigară de foi, zîmbea ușor. Omul acesta avea picioarele adînc înfipte în pămînt, poate că nu în pămîntul pe care zilnic se petreceau evenimente istorice, ci în pămîntul artei : și nu în lavă, ci în scoarța muntelui. Sîntem aproape de aceeași vîrstă și mă gîndesc totdeauna cu admirație, chiar cu invidie, la acest om, de o seamă cu mine, care și în anii cei mai furtunoși a știut să tacă și să scrie, să scrie și să tacă. După ce i-am citit romanele, am recunoscut în ele pe Andrić cu care discutasem de atîtea ori. Veniră anii amari de neînțelegere dintre statele noastre. L-am revăzut în aprilie 1949, la Congresul pentru Pace de la Paris. Ne-am reîntîlnit ca doi prieteni. După aceea, mulți ani nu l-am mai văzut, dar el nu scăpa nici un prilej să-mi transmită salutări. În primăvara lui 1965 l-am vizitat în căsuța lui din Muntenegru, pe malul mării.

Un alt scriitor de seamă al Iugoslaviei este Krleža. Am văzut ceea ce cunoșteam prea bine : numele lui Krleža era trecut sub tăcere. La Zagreb autoritățile au încercat să insinueze nu știu ce la adresa lui. Acum, Krleža este înconjurat de onoruri, dar pe atunci o ducea greu.

Pe cînd mă aflam pe un deal la Dubrovnik, se apropie de mine un om în vîrstă, îmbrăcat cu pelerină, care mă întrebă : „Nu mă mai cunoașteți ?" Era un prieten din tinerețe, compozitorul polonez Rogowski, pe care îl întîlnisem la Paris și mai tîrziu la Bruxelles. Era un romantic și așa a rămas pînă la sfîrșitul vieții. Soarta îl adusese la Dubrovnik și omul vorbea cu entuziasm de oraș, deși trăia greu.

Rogowski mi-a povestit că în secolul XVI, guvernul din Dubrovnik votase o lege după care orice bărbat care intenționa să se căsătorească trebuia să sădească șaptezeci și cinci de măslini. Măslinul este un arbore care trăiește mult — trei-patru sute de ani, și conducătorii republicii socoteau de datoria lor să lucreze în folosul viitorului. Mai tîrziu m-am gîndit nu o dată la această lege.

Muntenegrul m-a uimit ca o pildă de dîrzenie, de mîndrie, de stoicism. Oamenii acoperiseră stîncile golașe cu un strat subțire de pămînt și ogoarele minuscule aduceau cu niște lădițe cu pămînt. Veacuri de-a rîndul muntenegrenii au rămas aici neclintiți, apărînd acest ținut sterp. Plecînd la război, bărbații aveau obiceiul să sărute poarta casei.

Noaptea, într-o cîrciumă întunecată din Cetinje, însoțitorul meu îmi recită versuri de Petar Njegoš. Am notat atunci, cuvînt cu cuvînt, fără să mă preocup de stilul lor, aceste rînduri care m-au răscolit :

Tirană-i lumea chiar pentru tiran,
Povară dublă pentru cel cinstit.
Cu țărmul luptă marea, canicula cu gerul,
De vînt alt vînt se leagă, de fiară altă fiară,
Popoarele se-ncaieră, iar omul dă în om...

Hurducîndu-mă în mașină, îmi repetam mereu aceleași cuvinte amare : războiul nu vrea să-mi dea drumul din strînsoarea lui.

La Bratislava și mai apoi la Praga mi-am reîntîlnit vechii prieteni. Mulți dintre ei jucau un rol important în treburile republicii eliberate. Astăzi dintre ei nu mai sînt în viață decît Majerová,

Hoffmeister, Laco Novomesky şi Jaroslav Seifert, greu bolnav, un poet admirabil, un prieten devotat, de la care am primit recent o scrisoare... La data aceea însă ne aminteam veseli trecutul — *Deviatsil* şi *Dav*, glumeam, beam vin...

Am ţinut conferinţe la Universitatea Carolină, am luat cuvîntul la mitinguri zgomotoase. L-am întîlnit pe Burian, care se întorsese dintr-un lagăr de concentrare. Primul lucru care m-a întrebat a fost: „Ce-i cu Meyerhold?" I-am răspuns: „Prost". Mi-a povestit despre hitlerişti, despre noua lui montare, era vorba despre piesa „Romeo şi Julieta", iar în capul meu se înghesuiau şi se încîlceau toate: cazne, torturi, victoria, Shakespeare, Meyerhold. M-am dus să vizitez expoziţia *Narodni Divadlo,* am văzut pînzele lui Filla, Špala, Tihy, Fišarek. Unii spuneau: „Asta-i formalism". Nezval se înfuria şi striga: „Nu e formalism, e revoluţie". Halas zîmbea trist, Seifert tăcea.

La o editură mi-a fost oferit în traducere volumul meu de nuvele „În afara armistiţiului", care apăruse cu puţin timp înainte. Ediţia era splendidă, dar ilustraţiile atît de „formaliste", încît m-am şi mirat. Mă dezobişnuisem să văd aşa ceva. Mi s-a povestit că şi traducerea, şi ilustraţiile au fost făcute în timpul ocupaţiei; dedicaţia de pe volum purta semnătura traducătorului, a graficienilor şi lucrătorilor din tipografie.

Am fost invitat la o recepţie la Hrad, unde l-am văzut pe Beneš, care mi-a spus zîmbind: „După cum vedeţi, am ajuns la o înţelegere cu slovacii, poate că a fost mai uşor decît multe alte lucruri..."

Mi-a fost dat să văd o expoziţie cumplită. Hitleriştii l-au închis pe pictorul Bedřich Fritt în lagărul morţii de la Terezinum. El a desenat aici pe cei condamnaţi. Pictorul a murit, dar desenele lui s-au păstrat, au fost îngropate în pămînt. În mijlocul acestor fantome cumplite era atîrnată fotografia unui copil de patru ani, băiatul pictorului care a fost ascuns la timp şi salvat.

Ne-am dus la Terezinum; o sută cincizeci de mii de oameni pieriseră aici: am stat îndelung, sub ploaia rece amestecată cu zăpadă. Războiul continua...

N-am explicat pînă acum cititorilor, cum de am ajuns în Ungaria şi Cehoslovacia. Eram pe punctul de a părăsi Belgradul pentru a mă întoarce la Moscova cu avionul, cînd am primit o telegramă de la „Izvestia": „Rugăm, plecaţi la Nürnberg pentru a trimite relatări de la procesul criminalilor de război". M-am învoit de îndată, şi pentru că voiam să văd procesul, şi pentru că nu aveam chef să mă apuc de treabă, să revin la preocupările mele obişnuite, să mă aşez la birou şi să încep un roman lung. (Îmi vine greu totdeauna să mă apuc de o carte nouă, caut pretexte pentru a amîna, iar în cazul de faţă mai intervenea şi un alt sentiment: mă dezobişnuisem de viaţa paşnică, de cei patru pereţi ai odăii, de concentrare spirituală.)

La Belgrad bătea un vînt rece. Mi-am zis că plec spre nord, e decembrie, iar eu sînt îmbrăcat numai în pardesiu. Militarii îmi povesteau că la Budapesta poţi cumpăra orişice, dacă ai dolari. Primisem din partea ziarului ceva valută. În realitate, lucrurile s-au dovedit a fi mai complicate.

Cînd îi întrebam pe patronii magazinelor dacă au palton de vînzare, zîmbeau ironic. Își închipuiau poate că am să-l iau și n-am să plătesc. (Într-un restaurant, cînd am comandat o sticlă de vin, chelnerul mi-a cerut banii înainte.) Poate că, într-adevăr, nu se găseau paltoane, altminteri mi se ofereau și sticle cu parfum franțuzesc, și portofele elegante, cu alte cuvinte obiecte fără de care locuitorii Budapestei puteau trăi. Într-un magazin mic am intrat în vorbă cu proprietarul, i-am spus cine sînt și i-am explicat că trebuie să plec la procesul de la Nürnberg. Omul s-a dovedit a fi un exemplar rar : un evreu care scăpase de la moarte. Îmi spuse pe loc : „Au scăpat cu viață trei blănari. Dacă Ilya Ehrenburg pleacă la Nürnberg, o să-i facem rost de un palton cu orice preț..." Am colindat toate atelierele, dar nicăieri n-am găsit nimic. Proprietarul magazinului care mă însoțea vorbea cu ceilalți în ungurește, toți gesticulau, strigau. În cele din urmă l-am întrebat despre ce vorbesc. „Nimic deosebit, spuneam că Ilya Ehrenburg merge să-i judece pe călăi. Îl vedeți pe omul acesta : i-a fost ucisă toată familia. Puteți spune asta la proces. Deși, dacă ar fi să citați numele tuturor celor uciși, v-ar trebui zece ani. El spune că nicăieri nu există nici un palton. Poate că vreun ministru are două paltoane, dar n-are să vă dea niciunul. Uite, ăsta știe că un ungur de pe aici are ascunse niște piei de oaie. A fost simpatizantul lui Horthy. Pe noi nu ne iubește, dar iubește dolarii. O să muncim toată noaptea și mîine veți avea un cojoc splendid. Să vadă ei ce știm să facem. Să le spuneți acolo că toți trebuie spînzurați. Din fericire, soția mea s-a prăpădit chiar la începutul războiului, copii n-am avut, dar mi-au ucis fratele cu toată familia lui..."

Într-adevăr, cojocul a fost gata. La Praga mi s-a dat o mașină să mă ducă la Nürnberg. Încă un drum al războiului : ruine, mașini militare, ostași de strajă. Mergeam încet : drumul era împînzit, unitățile americane se retrăgeau din Cehia de apus.

Mă gîndeam la nenorocirile pe care fascismul le adusese Europei : nu numai că i-a distrus orașele, că a ucis milioane de oameni, el a otrăvit conștiința celor rămași în viață. Microbii rasismului, ai naționalismului se răspîndiseră în lumea largă. Mi-am adus aminte de doi bătrîni, un maghiar și un român, pe care i-am văzut pălmuindu-se, scuipîndu-se în față ; de italienii care îi înjurau la Rijeka pe sloveni, de un sat cu populație germană, nu departe de Budapesta, unde țăranii jurau să plătească pentru tot „blestemaților de unguri". La Skopje toate străzile aveau numere, de parcă am fi fost la New York și nu într-un orășel mic ; la început, străzile purtaseră nume sîrbești, apoi bulgărești, iar acum macedonenii preferaseră formula neutră a cifrelor. La Budapesta evreii care scăpaseră cu viață spuneau că deseori le e dat să audă : „Cum de nu v-a venit Hitler de hac la toți !" Am văzut pe nemții din Sudeți purtînd brasarde albe ca un umilitor semn distinctiv și mi-am dat seama cît este de îngrozitor să plătești fascismului cu propria lui monedă. Sumbre erau gîndurile ce-mi treceau prin minte. Iar șoferul îmi povestea prin cîte trecuse în timpul ocupației : „Oamenii aceștia ne-au otrăvit sufletul..."

Se întunecase. Înaintam prin orașele germane în ruine. I-am întrebat pe niște americani cît mai e pînă la Nürnberg, dar nimeni n-a știut să ne spună. Pe neașteptate șoferul zise : „Am impresia că am greșit drumul..." Ne-am întors. Între timp, am ațipit și am visat că mă aflu la Elbing, că dintr-o clipă în alta trebuie să înceapă tirul de artilerie... Într-adevăr, m-am trezit în zgomotul unei împușcături. Șoferul înjura : „Ce tîmpit ! Stă la drumul mare și trage..." Soldatul american ne-a spus vesel că pînă la Nürnberg mai sînt trei mile.

În jur erau numai ruine, nici n-ai fi zis că te afli în oraș. „Încotro s-o luăm ?" Mi-am zis că e noapte și n-o să găsim pe nimeni... Drept care am plecat la Comandamentul militar american. L-am întrebat pe ofițerul de serviciu dacă știe unde se află încartiruiți ziariștii ruși. Mi-a răspuns că nu știe, că trebuie să așteptăm să vină maiorul. „Sînteți rus ?" mă întrebă el, și adăugă zîmbind : „Grozav ați mai luptat". Apoi, săltînd în palmă un pachet de țigări, mi-l oferi. În încăpere era un du-te-vino de soldați. L-am întrebat pe ofițer dacă trebuie să mai așteptăm mult, el zîmbea și răspundea mereu același lucru : „Maiorul vine îndată". Cehul și cu mine fumarăm cam jumătate de pachet, în sfîrșit simțirăm că nu mai putem rezista, că picăm de somn. Ne-am ridicat amîndoi să plecăm. Americanul zîmbi iarăși : „Văd că maiorul întîrzie... nu-i nimic, vă aranjez eu îndată". Chemă un soldat care moțăia într-un colț : „Îi conduci pe dumnealor la hotel, dar să te întorci de îndată, maiorul trebuie să pice dintr-o clipă în alta". Soldatul căscă și spuse : „Să mergem ! Iar în ce-l privește pe maior, nici o grijă, nu vine el, e la hotel, stă și bea *whisky* la bar. Am fost la proces. Goering e foarte gras, dar, în genere, nimic interesant. Pe mine, unul, mă interesează altceva : cînd o să mă trimeată în sfîrșit acasă ?... Uitați, ăsta e hotelul. Eu n-am voie să intru aici. Mă duc să-l aștept pe maior..."

3

ÎN holul cel mare de la „Grand Hotel" se înghesuiau ziariști străini, experți judiciari, ofițeri americani. La bar se serveau cocteiluri ; o cîntăreață foarte decoltată interpreta cîntece americane (cu accent german) ; cîteva perechi dansau. Barul exista, dar acoperișul lipsea ; nici scara n-au apucat s-o repare. Mi s-a dat o cameră la etajul trei, trebuia să urc pînă acolo, parte pe scînduri, parte pe scară de frînghii.

Vechile cartiere ale Nürnbergului fuseseră aproape total distruse. Seara, străzile pline de moloz, de țiglă spartă păreau moarte. M-am sculat dis-de-dimineață și am văzut pe stradă elevi, femei cu sacoșe ; un bărbat în vîrstă, cu pălărie verde în cap, vindea ziare, planul orașului, ilustrate vechi ; trecu un tramvai, orașul trăia o viață ireală, haotică. Uzina care mai era în picioare fabrica niște porttigarete cu inscripția „suvenir de la Tribunalul internațional". Soldații americani adoră, precum se știe, suvenirurile.

Cred că nicăieri, niciodată, nu s-au strîns laolaltă atît de mulţi ziarişti din toate ţările lumii. Majoritatea locuiau în afara oraşului, la conacul regelui creioanelor — Faber. Eu unul am preferat să rămîn la „Grand Hotel" ; m-am deprins repede să mă cocoţ la etajul trei. Prînzul îl luam cu toţii la cantina ce funcţiona pe lîngă tribunal. Fiecare lua o tavă cu care trecea prin faţa a vreo zece soldaţi americani care, întocmai ca nişte jongleri iscusiţi, turnau supă, cafea, aruncau în farfurii cartofii prăjiţi şi felii de pîine.

Şedinţele tribunalului aveau loc în sala tribunalului regional, ai cărei pereţi erau împodobiţi cu fresce înfăţişînd pe Adam, Eva şi şarpele. Sala era luminată cu neon, se instalaseră cabine pentru translatori şi operatori de cinema, dar în coridoare caloriferele nu funcţionau. Afară ningea : toţi tuşeau, strănutau.

Într-o zi mi-am pus întrebarea ce amintiri îmi evocă Nürnbergul ? În primul rînd mă face să mă gîndesc la turta-dulce ; pe cînd locuiam încă la fabrica din Hamovniki, tatăl meu primise din Nürnberg nişte turtă-dulce, rotundă, frumoasă, presărată cu cristale de zahăr colorat şi bucăţele de migdale. În tinereţe vizitasem Nürnbergul. Bani nu aveam, mîncam o dată pe zi doi crenvurşti cu piure de cartofi, ceea ce nu mă împiedica să vizitez de dimineaţă pînă seara monumentele acestui oraş. Dürer mă înspăimînta prin asprimea şi precizia pînzelor sale, căutam să mă antrenez, ceasuri de-a rîndul nu mă urneam din faţa lor, ba chiar am citit şi una din cărţile pe care el le-a scris. Turiştilor li se arăta un turn vechi „Fecioara de fier", iar paznicul explica metodic cum erau acolo torturaţi şi ucişi oamenii. Pe vremea aceea eram un mare admirator al simboliştilor şi am reţinut versurile lui Sologub :

Eu arida ştiinţă
Cercai din drum s-o şterg
Şi liberă cărare
Găsii spre Nürnberg...
O, cîtă plictiseală
E-n arta de călău !
La ce mai ia în mînă
Atunci, satîrul greu ?

Au mai trecut douăzeci şi cinci de ani. Mă aflam într-un mic cinematograf din Paris. În jurul meu perechile de îndrăgostiţi se sărutau de zor. După un film sentimental, a urmat jurnalul : Paradă la Nürnberg. Careuri în marş, picioarele sus avîntate, paianjenul svasticei flutură în vînt. Führerul gesticulează spasmodic. Am simţit că-mi vine rău şi am ieşit din sală. Şi acum, iată-mă din nou la Nürnberg...

Da, asistam la acea apoteoză a dreptăţii, la care visasem în vara anului 1942. Examinam cu lăcomie chipurile acuzaţilor, de parcă aş fi vrut să descifrez în trăsăturile lor enigma tragediei ce se petrecuse. Goering zîmbea unei stenografe drăgălaşe ; Hess citea o carte ; Streicher mînca nişte sandvişuri. În timpul acesta se citeau documentele : fuseseră ucişi în temniţe trei sute de mii de oameni, şase sute de mii, şase milioane...

Judecînd după haine, Goering slăbise, cu toate acestea părea obez. Avea un chip de babă, casca de la urechi semăna mai curînd a basma. Scria mereu, trimiţînd într-una bileţele avocatului său.

La un moment dat, mă privi cu atenţie, îi şopti ceva vecinului său, după care toţi se uitară în partea mea. Mi-am zis că poate se petrece ceva în spatele meu, am întors capul, dar acolo şedeau Kukrîniksî şi desenau ca de obicei. Mai tîrziu, un gardian mi-a povestit că Goering m-a recunoscut, ceea ce înseamnă că şi ei mă examinau, aşa cum îi examinasem eu.

Poate că unicul episod neaşteptat s-a petrecut cu cel pe care hitleriştii îl numeau „conştiinţa partidului", cu Hess. La începutul procesului el a declarat că nu ţine minte nimic. Apărătorul său insista că acuzatul are amnezie ; o şedinţă întreagă a fost consacrată citirii rapoartelor prezentate de medicii experţi. Într-o bună zi însă Hess ceru cuvîntul şi declară că a simulat boala din motive tactice. A fost de-a dreptul stupid. De altfel trebuie să spun că toate şedinţele au rămas în amintirea mea ca un lung coşmar.

Cînd a rulat filmul cu lagărele morţii, Schacht s-a întors cu spatele la ecran — nu voia să se uite ; alţii însă au privit, iar Frank a plîns chiar ştergîndu-se cu batista la ochi. Sună neverosimil, dar am văzut-o cu ochii mei : acelaşi Frank, care scrisese că la sosirea sa în Polonia a găsit trei milioane şi jumătate de evrei, iar în 1944 nu mai rămăseseră decît o sută de mii, lăcrăma privind pe ecran scene pe care le văzuse de nenumărate ori în realitate. Sau poate îşi plîngea propria lui soartă, înţelesese ce-l aşteaptă.

Acuzarea denunţa crime cumplite. Planurile de invadare ale diferitelor ţări purtaseră nume cifrate : anexarea Austriei era „Planul Otto", cotropirea Cehoslovaciei „Planul verde", a Iugoslaviei „Marita", distrugerea Poloniei „Afacerea Himmler", atacul plănuit asupra Gibraltarului „Afacerea Felix", cotropirea Uniunii Sovietice „Planul Barbarossa". Aproape cincizeci de milioane de morţi reveneau acestor douăzeci de criminali de rînd ! Era un lucru pe care conştiinţa nu-l putea cuprinde !

Am să mă întorc din nou la înfăţişarea lor. Ribbentrop slab, chel spunea că suferă de insomnii şi ia barbiturice, din care cauză i-a slăbit memoria, dar că în genere el nu s-a ocupat decît de diplomaţie, n-a făcut decît să semneze pacte, să ducă tratative. Se comporta ca un *Bürger* cuviincios, în vîrstă. Feldmareşalul Keitel semăna cu un soldăţoi, cum mi-a fost dat să mai văd nu o dată ; la toate întrebările răspundea ca un ostaş de rînd al *Wehrmacht*-ului : „Am executat un ordin". Cînd s-a dat citire ordinului semnat de el, prin care se cerea însemnarea cu fierul roşul al tuturor prizonierilor de război sovietici, a ridicat din umeri spunînd : „E o regretabilă confuzie". Frank, cel ce se comportase ca o fiară în Polonia şi plînsese văzînd Auschwitz-ul pe ecran, răspundea binevoitor la întrebări şi arunca totul în spatele lui Himmler, spunînd că el unul s-a ocupat în exclusivitate de „dislocări" : „N-am fost decît un pigmeu administrativ". Îl priveam, în timp ce se dădea citire raportului său cu privire la lichidarea ghetoului din Varşovia. Spunea acolo că au fost strînse hainele, că se mai pot strînge deşeuri de metal, iar conductele de canalizare în care se ascunseseră puţinii ce-şi salvaseră viaţa, au fost inundate. Frank îşi asculta propriile cuvinte cu mirare, clipea din ochi. Cînd acuzarea

aminti că furase un tablou de Leonardo da Vinci, el spuse : „Mi-e greu să precizez cît anume valora această pînză, căci nu sînt un cunoscător și, de altfel, prețurile variau în funcție de cursul mărcii". Cunoscător se considera Alfred Rosenberg care colecționa cărți rusești rare ; se socotea un erudit și era teoreticianul partidului nazist, ceea ce nu-l împiedica să îndeplinească diferite misiuni administrative, să evacueze bunuri din Uniunea Sovietică ; nu se dădea în lături nici de la găinării ; așa, de pildă, a ordonat ca „înainte de efectuarea acțiunilor (așa se chemau uciderile în masă) — cu două sau trei ore mai devreme — să se smulgă evreilor dinții de aur din gură.

Cifrele cumplite se îmbinau pe neașteptate cu amănunte din viața cotidiană. Acuzarea a arătat că din diferite țări au fost furate opere de artă. Goering își alcătuise o colecție splendidă de pînze ale vechilor maeștri. Nu știu prin ce legătură de idei s-a ajuns să se discute, cum s-a tîrguit cînd a cumpărat (de astă dată nu a furat) un serviciu de masă. Da, într-adevăr, avea un serviciu de masă splendid. În genere îi plăcea frumosul ; enumerîndu-și titlurile, nu uită să amintească că fusese nu numai șeful Departamentului silvic, dar și președintele Uniunii vînătorilor. Neurath, ucigașul cehilor, ne explică : „Evenimentele m-au luat prin surprindere. Hitler m-a chemat și mi-a spus : «Dumneata ești un om modern, adică ai sînge rece, dumneata ai să poți să le vii de hac cehilor...»" Specialitatea lui Streicher fuseseră evreii. Semăna cu un mic-burghez bătrîn și irascibil. Cu douăzeci de ani în urmă, în același oraș, Nürnberg, fusese bănuit și acuzat de violarea unei

minore, dar reușise să scape basma curată, ce să-i faci, păcatele tinereții ! Interogat cu privire la numărul evreilor uciși — a făcut pe miratul : „Am fost întotdeauna adeptul înflăcărat al teoriilor lui Theodor Herzl și am socotit că evreilor trebuie să li se pună la dispoziție Palestina..."

Privindu-i nu vedeam scris pe chipurile lor altceva decît teamă. Una este să ucizi un milion de oameni — asta se cheamă îndeplinirea programului, zel administrativ, disciplină de partid, spirit de aventură ; alta e să simți că peste o lună sau peste șase luni vei fi ucis tu, tu Hermann, tu Iulius, tu Rudolf, tu Alfred. Unii încercau să discute procedura judiciară ; Seyss-Inquart, călăul Olandei, avea studii juridice și pe neașteptate și-a adus aminte de principiile fundamentale ale dreptului ; alții încercau să-și cîștige simpatia judecătorilor făcînd pe sentimentalii sau măcar pe respectuoșii, căutau să dea explicații ample ; unii încercau să arunce totul în seama vecinilor din banca acuzaților și cu toții împreună în seama lui Hitler. Bineînțeles, Hitler nu se afla la Nürnberg ; poate, dacă nu și-ar fi pus capăt zilelor într-o clipă de surescitare, și el ar fi aruncat totul în spatele celorlalți, căutînd să-i convingă pe judecători că nu urmărise nimic altceva decît fericirea Germaniei și a întregii Europe, dar ideile lui fuseseră denaturate, multe lucruri nu i se aduceau la cunoștință, el însuși fusese înșelat.

„Dumneata ești un om modern, adică ai sînge rece", spusese Hitler lui Neurath. Aș zice că aceste cuvinte explică multe. La tribunal, în timpul ședințelor care durau mult, se discuta despre camerele de gazare, despre ceea ce ar fi urmat să

întreprindă administratorii nemţi la Baku, dacă oraşul ar fi fost cucerit, despre felul cum ar fi fost folosit părul de femei furnizat de Auschwitz Ministerului Marinei militare. Totul era pe deplin „modern“ — şi cotropirea ţărilor, şi planul de distrugere al Leningradului, şi executarea ostaticilor francezi, şi *Babi Iar* — totul făcea parte dintr-o întreprindere, dacă vreţi, dintr-un trust gigantic.

Odată, stăteam de vorbă cu Vsevolod Ivanov, în coridor, unde era foarte frig. La data aceea îl cunoşteam relativ puţin. Nu avusesem decît arareori prilejul să-l întîlnesc. Era un om cu o grămadă de idei şi imagini încă nedescîlcite, dar cu un suflet mare şi drept. Mă întrebă mirat: „Cum ar trebui înţelese toate acestea?“ I-am răspuns: „Nu ştiu“. Tribunalului îi era uşor să se lămurească; crimele erau dovedite. Noi, scriitorii, doream să înţelegem altceva. Cum anume ajunseseră aceşti indivizi în stare să săvîrşească tot ceea ce auzeam acolo şi cum au fost în stare alţi indivizi să execute fără murmur ordinele lor? Am fi dorit s-o înţelegem, dar nu puteam.

Mi-aminteam cum altădată asistasem la Poltava la procesele unor ţărani primitivi, disperaţi, mi-aduceam aminte de Landru — „barbă albastră“, de dementul Gorgulov — în toate aceste cazuri avusesem în faţa mea fiinţe degenerate, pe cînd aici la Nürnberg era doar o contabilitate sîngeroasă şi atîta tot. Privind banca acuzaţilor, mi-am zis pe neaşteptate: oamenii aceştia ar fi putut sta la un restaurant, aniversînd nunta de argint a comisvoiajorului Ribbentrop sau un moment important în cariera funcţionarului bavarez Frick —

şi nimeni nu le-ar fi acordat nici o atenţie. Aici era hotarul care separă tenebrele dostoievskiene de lumea îngrozitoare a roboţilor.

Pînă noaptea tîrziu am stat de vorbă cu Andrée Viollis, o femeie inteligentă, cu suflet nobil. Mi-a povestit despre tristeţea ce domneşte în Franţa — nu numai ruinată, dar şi sufleteşte mutilată. Şedeam în hol, în odăi era foarte rece. Cînta jazul, iar eu o întrebam: „Ce s-a întîmplat cu omenirea? Hitler a arătat de ce este în stare, cu mult înainte de izbucnirea războiului. Totuşi cu el se trata, ca şi cînd nimeni n-ar fi observat nimic...“ Viollis îmi răspunse: „E un lucru la care m-am gîndit mult, încă înainte de război... Langevin are cunoştinţe mult mai vaste decît Aristotel, pe cînd Frank, am impresia, între nimic nu se deosebeşte, în ce priveşte structura sa sufletească, de cel mai crud satrap al antichităţii. Cu singura deosebire că Frank a avut mult mai multe posibilităţi. Satrapii nu avuseseră la dispoziţie camere de gazare“.

Procesul a durat foarte mult — zece luni; curînd ziariştii începură să se împrăştie. Totul era cunoscut dinainte, încă înainte ca procesul să fi început. Din douăzeci şi unu de acuzaţi, zece au reuşit să-şi salveze capul, lucru care, de fapt, interesa un cerc limitat de oameni. Mărturisesc că în sufletul meu groaza se amesteca cu plictisul, prea era mare diferenţa de proporţii dintre crime şi criminali.

Nu o dată mi-am spus, stînd în sala tribunalului de la Nürnberg: Cît e de cumplit totul! O lume întreagă ştia că există Goering. Şi, de fapt, ce reprezenta acest om? Un individ trivial,

căruia îi plăcea să profite de viață, un carierist, un afacerist și un escroc, o otreapă și totodată unul din principalii vinovați de moartea a cincizeci de milioane de oameni. Și astăzi tot stau și mă gîndesc, dar nu pot pricepe. În cartea aceasta am vorbit despre Modigliani. Fusese nu numai un mare talent, dar și un om extraordinar. Și cine auzise de el, înainte să fi murit? Vreo sută de originali, din clienții nelipsiți ai „Rotondei". Sau să-i luăm pe ucigașii lui Desnos. Erau ei capabili să-i înțeleagă versurile, dragostea, meditațiile? De ce, în mijlocul atenției unei omeniri întregi, s-au aflat niște burtă-verzi turbați: „Hitler a spus..." „Goering nu e de acord..." „Ribbentrop propune". De toanele lui Hitler au depins lucrările lui Einstein, viața lui Soutine, a lui Vančura, a lui Max Jacob, a lui Saint-Pol Roux, frescele de la Novgorod și Pisa. E o rușine nu numai pentru compatrioții lui Hitler, dar și pentru toți contemporanii lui!...

În holul „Grand-Hotelului" un ziarist american, al cărui nume l-am uitat, îmi făcea următoarea confidență: „Hitler a fost incontestabil un ticălos, dar, credeți-mă, un ticălos genial. A reușit să facă un popor mare, cu un înalt grad de civilizație, să-i joace în strună, și a derutat o jumătate din Europa. A fost un vrăjitor rău, înarmat cu un fluier miraculos, a fost un geniu al ticăloșiei..." N-am putut nici atunci, și nici acum nu pot fi de acord cu el. Nici măcar nu e vorba de aprecierea capacităților lui Hitler, e vorba de altceva. Pascal zicea că dacă Cleopatra, care i-a fermecat pe Cezar și pe Antoniu, ar fi avut un alt nas, alta ar fi fost înfățișarea lumii. Nu cred nici asta. Nu

pot să-mi imaginez că destinele a milioane de oameni pot depinde de nasul acvilin sau de colții de viperă ai unui singur om. Incontestabil, condițiile sociale joacă un rol uriaș, dar pot fi oare explicate evenimentele despre care s-a discutat la Nürnberg numai prin criză economică și prin concurența dintre puterile imperialiste? Contemporanii noștri cunosc la precizie orbita pe care va evolua un satelit în drumul său prin Cosmos. Dar nu cunoaștem încă pe ce orbite evoluează sentimentele și faptele omenești.

Toate aceste gînduri îmi treceau prin cap, în timp ce *Willis*-ul mă ducea spre casă: străbăteam zeci de orașe germane în ruine, Berlinul distrus pînă în temelii. Altădată avuseseră circulație cuvinte ca: „bine", „conștiință", „dragoste de om". În copilărie și adolescență mai auzisem aceste cuvinte, aș putea spune că trăisem chiar o epocă de inflație a lor. Mai tîrziu ele au ieșit din circulație pretutindeni, întocmai ca sfeșnicele, au trecut din viața de toate zilele în colecțiile amatorilor de rarități. Aceste cuvinte au acoperit nu o dată fapte rușinoase, neomenești, rele și totuși, uneori, ele jucau rolul unei frîne. Pușkin scrisese:

Am deșteptat în inimi, cu lira-mi, bunătatea,
De aceea de popoare mult timp voi fi iubit!
În veacul meu cel crîncen slăvit-am libertatea
Și mila pentru cel lovit. [1]

[1] Din poezia „Cioplit-am, nu cu mîna, un monument". În românește de Al. Philippide (E.P.L.-1962).

Mi-am amintit de un articol în care Marina Țvetaeva vorbește despre Dantes. La început acesta nu simțise nici un fel de remușcări : ucisese într-un duel un *Kammerjunker* rus și atîta tot. Cu timpul, pe măsură ce creștea gloria poetului ucis, Dantes simți nevoia să se justifice. Pînă la urmă n-a învins nici Dantes, nici țarul, a învins Pușkin. Și a învins nu numai pentru că a fost un poet genial, dar și pentru că a trezit sentimente bune, a cîntat libertatea, a cerut milă pentru cei asupriți.

În Orșa, toată numai ruine, am întîlnit niște școlari cu căpșoarele bălaie, în cojoace rupte, care discutau cu însuflețire. I-am privit și parcă mi-am simțit sufletul mai liniștit.

4

AM ajuns la Moscova la sfîrșitul lui decembrie și revelionul l-am petrecut într-un cerc vesel de prieteni. Războiul nu voia să mă lase din strînsoarea lui ; scriam despre război, mă gîndeam la el, deși înțelegeam că este cazul să mă încadrez în preocupările vieții pașnice. Adesea veneau pe la noi oaspeți. Cu Falk și Koncealovski discutam despre pictură ; mă împrietenisem cu Obrazțov și mă duceam la teatrul lui. Unul dintre corespondenții de război de la „Krasnaia Zvezda". Hehman, mă invită la nunta lui. Era lume multă, s-a servit masa, am băut, a fost mult zgomot. Hehman strălucea de fericire. Am sărbătorit cu mare

pompă aniversarea a șaptezeci de ani de la nașterea lui Koncealovski. Bătrînul a dansat cu prietenele nurorii sale, tinere spaniole. În ziua de 22 februarie, cînd s-a împlinit un an de la moartea lui Alexei Tolstoi, am fost invitați la Barviha ; totul în jur mi-aducea aminte de Alexei Nikolaevici și chiar durerea era caldă, vie încă.

Am fost rugat să scriu pentru cronica cinematografică textul la filmele documentare despre Iugoslavia și Bulgaria, ceea ce mi-a răpit multă vreme. Am ținut numeroase conferințe în care povesteam impresii de călătorie în Balcani, sau făceam relatări despre procesul de la Nürnberg ; conferințele se țineau ba la Muzeul Politehnic, ba în uzine, ba în fața ostașilor.

Într-o zi m-am dus să văd la teatrul evreiesc piesa „Freilächs". Era un spectacol vesel, construit pe folclorul tîrgușoarelor de provincie. Costumele erau realizate de prietenul meu Tișler, iar Mihoels montase spectacolul. Zuskin juca admirabil. Rîdeam împreună cu toți ceilalți spectatori, cînd deodată am simțit că mă apucă groaza : mi-am adus aminte de rîpele și gropile, unde zăceau acum personajele din „Freilächs", ucise de hitleriști. Mihoels și Zuskin au fost chemați de cîteva ori la rampă cu aplauze insistente. Mi-aș fi putut oare imagina atunci că în curînd unul dintre ei va fi ucis într-un cartier mărginaș al Minskului, iar celălalt împușcat ?

Într-o zi m-a vizitat poetul evreu A. G. Suțkever. (Îl cunoscusem încă în timpul războiului. Stătuse în ghetoul din Vilnius, fugise de acolo, luptase ca partizan. Apoi fusese transportat cu avionul pe „Pămîntul mare".) Îmi povesti că

asistase la procesul de la Nürnberg în calitate de martor. Într-un articol din „Pravda" Boris Polevoi spunea că relatarea lui Suţkever despre tragedia ghetoului din Vilnius, unde pierise şi familia poetului, îi zguduise pe judecători.

Continuam să mă întîlnesc şi cu mulţi străini: în agenda mea găsesc însemnări ca acestea: dejun la ambasadorul Franţei Cartrou, cină la Antword, ambasadorul Norvegiei şi aşa mai departe. Cînd m-am întors la Moscova, toamna, nu mi-am dat seama de îndată că totul se schimbase. Mi-aduc aminte de un episod caraghios şi trist totodată. La Moscova sosise însărcinatul cu afaceri al Columbiei, care era şi el literat; dorind să stabilească legături cu scriitorii şi pictorii sovietici, a închiriat la hotelul „Naţional" un salon şi a oferit o cină la care a invitat vreo treizeci de persoane. Au venit doar trei: K. Felin, scriitorul spaniol Arconada şi cu mine. Diplomatul era nervos, privea mereu spre uşă. Către orele zece chelnerii au început să strîngă tacîmurile. Glasul gazdei noastre tremura de jignire. Încercam să-l consolăm, pe cît puteam, rosteam toasturi pentru prietenie, dar masa lungă şi goală ne indispunea pe toţi.

În luna martie a apărut în ziare discursul lui Churchill rostit la Fulton; atunci am citit pentru prima oară cuvintele „cortina de fier". Churchill propunea americanilor o alianţă militară defensivă îndreptată împotriva Uniunii Sovietice. Suna paradoxal: ziarele continuau să publice dări de seamă despre procesul de la Nürnberg, în care procurorii englezi şi americani rosteau împreună cu procurorul sovietic rechizitorii împotriva lui

Goering şi Keitel. Nu ştiu ce era mai amar: să-ţi aminteşti de trecut sau să te gîndeşti la viitor.

Am depus la Editura „Sovetski Pisatel" două volume: o culegere de reportaje „Pe drumurile Europei" şi o culegere de versuri „Copacul". Destinele cărţilor erau pe atunci tot atît de neînţelese ca şi destinele oamenilor. Reportajele nu au ridicat nici un fel de obiecţii, cu atît mai mult cu cît fuseseră publicate anterior în „Pravda" sau în „Izvestia". (Doi ani mai tîrziu cartea a fost epurată din biblioteci, pentru că avea un capitol despre Iugoslavia). Versurile au fost primite de editură cu oarecare rezervă: „Prea sînt pesimiste..." (Chiar în 1959 unele poezii din „Copacul", pe care le-am inclus în volumul ce-l publicam atunci, trezeau oftaturile redactorului: „Mai bine ar fi să scoatem, sau cel puţin să înlocuim acest cuvînt, prea e sumbru...".) „Copacul" a văzut lumina tiparului în iulie 1946. Fadeev mi-a povestit mai tîrziu că cineva avusese intenţia să citeze volumul meu într-unul din articolele „distrugătoare", cum însă la data aceea mă aflam în străinătate, am fost lăsat în pace. Într-un cuvînt „Copacul" a avut noroc.

În ianuarie, la Uniunea Scriitorilor a avut loc o seară festivă în cadrul căreia s-au înmînat medaliile „Pentru muncă eroică". Printre cei decoraţi era şi B.L. Pasternak, care mi-a spus că în curînd va avea loc la Muzeul Politehnic o seară consacrată poeziei sale. La Leningrad, din partea scriitorilor decoraţi, a vorbit M.M. Zoşcenko. La începutul lui aprilie a avut loc în Sala Coloanelor un festival al poeţilor leningrădeni. Şi-a citit versurile şi Anna Ahmatova, care a fost primită de

public cu un entuziasm autentic. Două zile mai tîrziu, Ahmatova a venit să mă vadă, și cînd i-am amintit de seara literară, a clătinat din cap și a spus : „Mie asta nu-mi-e pe plac... și, ceea ce este mai important, la noi asemenea lucruri nu plac..."

Am încercat s-o liniștesc, spunîndu-i că nu mai sîntem în 1937... Deși împlinisem cu puțin înainte cincizeci și cinci de ani nu reușeam să mă dezbar de logica mea naivă.

La începutul lui ianuarie m-am apucat să scriu „Furtuna" și, din prima clipă, m-a pasionat. Gîndisem de multă vreme la acest roman, fără să îndrăznesc să mă așez să-l scriu. Acum scriam fără să mă scol de la masă și în aprilie aveam gata o treime din roman, mai precis primele două părți. Socot că sînt cele mai reușite. E vorba de ajunul războiului, scriam despre lucruri pe care le trăisem și le simțisem. Tot romantismul refulat în sufletul meu se revărsase în paginile cărții, cînd scriam despre Serghei și Mado, despre lumina acestei iubiri condamnate. Și cînd povesteam despre întîlnirea dintre cei doi frați — dogmaticul cinstit Osip și francezul superficial Leo, foloseam în bună parte experiența spirituală a autorului. Am încercat să spun, măcar în treacăt, despre actele de nedreptate ce fuseseră săvîrșite în anii dinainte de război : am povestit despre excluderea din comsomol a studentei Zina, care refuzase să-și ponegrească tatăl arestat.

În timp ce romanul se afla sub tipar, pe ici, pe colo, unele fraze au fost tăiate ; în urma acestui fapt, el și-a pierdut din strălucire, unele lucruri devenind chiar confuze. Am să dau un exemplu

din prima parte, din întîmplare am păstrat manuscrisul. Povestind despre sosirea lui Serghei la Paris, autorul spunea : „Venise din Moscova acelor ani crînceni, scrîșnitori". (Cuvîntul „scrîșnitor" a fost eliminat.) Leo îi spune lui Osip : „Voi trăiți pentru viitor..." După care urma : „E ca un fel de goană a ogarilor puși să urmărească un iepure electric. Iepurele tot nu-l vor putea prinde și de altfel este lansat numai pentru ca ogarii să învețe să fugă mai repede..." Această din urmă frază a fost ștearsă. Cînd povestesc despre Zina, spun : „Precum știți, a avut neplăceri din cauza tatălui ei. Totul se învîrte în jurul acestui caz..." După care urma fraza ce începea cu cuvintele : „Cînd a fost arestat, aceasta s-a întîmplat iarna..." fraza a fost tăiată, drept care nu se mai înțelegea despre ce neplăceri era vorba. Mă opresc aici cu citarea „greșelilor de tipar".

Scriam de dimineață pînă seara, scriam și noaptea. Pe neașteptate, la începutul lui aprilie, am fost chemat la Comitetul Central și mi s-a spus că trebuie să plec în America, împreună cu generalul Galaktionov și cu scriitorul Simonov, la o conferință a redactorilor de ziare. I-am spus lui Molotov că am început să scriu un roman a cărui acțiune se petrece parțial în Franța și că la întoarcerea din America aș dori să mă opresc la Paris. Mi-a răspuns : „Nu am nimic împotrivă".

Aș vrea să închei în acest capitol amintirile legate de perioada cînd am scris romanul „Furtuna", drept care va trebui să întrerup ordinea cronologică a narațiunii. Despre America, despre Franța voi povesti ceva mai departe, iar acum

voi aminti despre evenimentele din vara anului 1946, legate de domeniul literaturii.

Era la sfîrşitul lui august, mă aflam în orăşelul francez Vouvray, în apropiere de Tours. În dimineaţa zilei respective plecasem cu Liuba să vizităm La Bachellerie, unde trăise mulţi ani Anatole France. Ne însoţea nepotul scriitorului, Lucien Psicharie. Casa s-a dovedit a fi puternic legată şi de romanele lui France, şi de înfăţişarea acestuia ; mi-am adus aminte de bibliofilul care cumpăra cărţi la anticarii de pe malul Senei. Statuetele de Tanagra nu arătau ca nişte piese de muzeu, ele se contopeau cu obiectele de uz zilnic. În sufrageria scriitorului am băut un vin aromat de Vouvray. Apoi am aţipit în odaia noastră dintr-un vechi hotel. M-a trezit Liuba, care citise într-un ziar parizian o scurtă notă : „Din Moscova se transmite ştirea despre o nouă epurare ale cărei victime sînt scriitorii Ahmatova şi Zoşcenko".

Sosind la Paris, am alergat de îndată la ambasadă şi am cerut ziare sovietice. Iar în octombrie, cînd ne-am întors la Moscova am aflat amănunte : după raportul lui Jdanov, Anna Ahmatova şi Zoşcenko au fost excluşi din Uniunea Scriitorilor.

Avusesem impresia că după victoria pe care o obţinuse poporul sovietic în război, vremurile de după 1930, nu se mai puteau întoarce. În realitate totul era ca în trecut : aveau loc adunări ale scriitorilor, ale regizorilor de film, ale compozitorilor, în care erau demascaţi „complicii" ; listele cu cei vinovaţi se completau în fiecare zi cu noi nume : erau învinuiţi Pasternak şi Şostakovici, Eisenstein şi Pudovkin, Kozinţev şi Trauberg, Pogodin şi Selvinski, Kirsanov şi Grossman, Eichenbaum şi Berggolţ, Timofeev şi Sadofiev, Mejirov şi Gladkov.

Începu să apară ziarul „Kultura i Jizni", multe din articole semănau a rechizitorii. Tonul era vehement îndeosebi la adresa lui Zoşcenko şi a Ahmatovei. Raportul lui Jdanov şi articolele de ziar proclamau pentru prima oară „lupta împotriva ploconirii în faţa apusului".

Pe Jdanov îl ţineam minte de la Primul Congres al scriitorilor. Se vede că Stalin îl considera specialist în probleme de literatură şi artă şi încă în 1934 îi încredinţase misiunea de a vorbi la Congres. L-am reîntîlnit pe Jdanov în 1947 ; fusesem chemat împreună cu alţi cinci sau şase literaţi şi ni s-a propus să intrăm în colegiul de redacţie al revistei „Znamia". Am refuzat cu hotărîre şi n-am scos nici un cuvînt pînă la sfîrşitul şedinţei, în decursul căreia Jdanov ne-a explicat cum trebuie să arate literatura sovietică. La începutul lui 1948 Prokofiev şi Şostakovici mi-au povestit că Jdanov i-a chemat pe compozitori şi le-a spus că lucrul cel mai preţios în muzică este melodia care se poate fredona. Mi-amintesc apoi, cum într-o noapte la Varşovia, am fost trezit de un telefon şi Fadeev mi-a comunicat : „O veste îngrozitoare, a murit Jdanov ! Coborîţi imediat în hol..."

Avusesem rare ocazii să mă întîlnesc cu Mihail Zoşcenko ; nu ştiu cum s-a întîmplat, dar nu am avut relaţii mai strînse, deşi l-am socotit totdeauna unul dintre scriitorii cei mai buni pe care îi aveam. L-am văzut într-o zi, după 1950, pe Bulevardul Puşkin. Arăta bolnav, era sumbru. Nişte prieteni comuni mi-au povestit că suferă

cumplit din cauza celor petrecute. Pe Anna Ahmatova am vizitat-o în 1947. În odăița unde pe perete atîrna portretul ce i-l făcuse Modigliani, Ahmatova ședea, ca totdeauna tristă și plină de măreție și citea din Horațiu. Nenorocirile s-au abătut asupra acestei femei ca niște avalanșe ; trebuie să dispui de o mare forță sufletească ca să-ți păstrezi demnitatea, calmul aparent, mîndria, în sensul bun al cuvîntului. În 1965, în ajunul morții, dreptatea a triumfat în cele din urmă : Ahmatova s-a dus în Italia, unde i s-a înmînat premiul internațional *Taormina* și la Oxford, unde a primit mantia de „doctor honoris causa".

M-am oprit asupra acestor întîmplări din vara anului 1946 pentru ca cititorul să-și dea seama limpede de atmosfera în care scriam „Furtuna". Mi-am reluat lucrul la roman în octombrie și de îndată au trecut undeva pe un plan secundar amintirile din America, întîlnirile de la Paris, zgomotul îngrijorător al radioemisiunilor ; m-am simțit înconjurat de fantomele anilor de război, trăiam în mijlocul personajelor mele. După părerea mea, în „Furtuna" sînt multe lucruri neizbutite, probabil că evenimentele erau încă prea proaspete ca să le pot pătrunde întru totul sensul. Totuși unii eroi ai romanului îmi sînt dragi : Mado, tatăl ei, Lancier, pictorul Samba, savantul Dumas, doctorul Krîlov, romanticul trist Minaev și mămițica sa. Romanul a fost terminat în iunie 1947.

Cartea a trezit numeroase discuții. Unii cititori erau supărați că francezii apar mai plini de eroism decît sovieticii. Poate că aceasta se explică prin faptul că aventurile partizanilor au totdeauna

o aureolă romantică, iar la noi, împotriva nemților, nu au luptat eroi izolați, ci întregul popor. Poate că aprecierile unora dintre cititori erau înrîurite de articolele din ziar, pe atunci ne aflam în plină campanie împotriva „ploconirii". Am să citez cîteva fraze din articolul unui critic care analiza „Furtuna" : „Poporul nostru nu este atît de neajutorat și de vrednic de milă cum îl înfățișează Ilya Ehrenburg... Burghezii liberali propriu ziși nu înțeleg orînduirea sovietică și o calomniază. Ei nu vedeau în țara noastră decît oameni de alde Alper și Labazov, diletanți ca Vlahov, și personalități de talie locală ca doctorul Krîlov, vedeau, cu alte cuvinte, numai ceea ce le convenea... Bine, dar tovarășul Ehrenburg nu este un burghez liberal... Dacă facem o comparație între felul cum sînt înfățișați în roman sovieticii și cetățenii Franței capitaliste, francezii, fără excepție, sînt prezentați într-o lumină mai favorabilă decît rușii ! Să fim drepți ! Este oare rus Serghei Vlahov ? Și este oare Uniunea Sovietică patria lui ?"

Pe asemenea critici îi înfuria felul în care descriam primele luni ale războiului, deși, ca toți sovieticii, știau foarte bine ce se petrecuse în 1941. Un alt critic spunea : „Totul a fost explicat de tovarășul Stalin..." De fapt însă, Stalin nu explicase, pentru ce a decimat înainte de război tot efectivul Comandamentului armatei și de ce el, care era întotdeauna exagerat de suspicios, a crezut în cuvîntul lui Hitler.

Romanul a fost publicat în revista „Novîi Mir", unde redactor la data aceea era Konstantin Simonov, care mi-a scris : „Nu vă faceți griji, după

părerea mea totul e în ordine". Mi-am zis că am să scap cu cîteva articole semnate de cei mai fanatici demascatori ai «ploconirii».

Realitatea mi-a întrecut toate așteptările. Am notat în 1948 ceea ce mi-a povestit Fadeev, care în calitatea lui de președinte al Comitetului pentru decernarea premiilor Stalin, a prezentat în fața Biroului Politic un raport cu privire la candidaturile propuse. „Stalin m-a întrebat, mi-a povestit Fadeev, de ce „Furtuna" nu este propusă decît pentru premiul al doilea. I-am explicat că, după părerea Comitetului, în roman sînt greșeli. Unul dintre eroii principali, un sovietic, se îndrăgostește de o franțuzoaică, fapt netipic. Și apoi, în roman nu sînt figuri cu adevărat eroice. Stalin mi-a replicat: „Mie franțuzoaica îmi place, e o fată de treabă! Și-apoi în viață se întîmplă lucruri de astea... În ce privește figurile eroice, după părerea mea, rareori oamenii se nasc eroi. Oamenii obișnuiți devin eroi..." Fadeev adăugă, rîzînd cu poftă: „După cum vă puteți imagina, n-am stat să-l contrazic".

Cu cît mă gîndesc mai mult la Stalin, cu atît îmi dau seama mai limpede că nu înțeleg nimic. La aceeași ședință, combătînd opinia Comitetului, a luat apărarea romanului „Krujiliha", de Vera Panova și l-a întrebat malițios pe Fadeev: „Dumneata știi să rezolvi toate conflictele? Eu unul nu..." Stalin l-a apărat pe Serghei în dreptul lui de a iubi pe Mado, pentru ca la scurt timp după aceea să dicteze legea care interzicea căsătoriile între cetățenii sovietici și străini, chiar dacă era vorba de cetățeni ai țărilor socialiste. Această lege a dat naștere la multe drame. Mi-amintesc că a

venit pe la mine un ofițer demobilizat, un om cu un suflet de o rară puritate, care mi-a arătat scrisorile iubitei sale, o cetățeană poloneză; fata îi scria că vecinele își bat joc de ea și-l implora să obțină aprobarea de a o lua în căsătorie. Am intervenit pentru el, am rugat, totul a fost însă zadarnic. Faptele lui Stalin se deosebeau atît de des de cuvintele lui, încît și astăzi mă întreb, dacă nu cumva romanul meu i-a dat ideia de a introduce această lege inumană? A spus „în viață se întîmplă lucruri de astea", s-a gîndit bine și a zis că nu trebuie să se întîmple...

Dintre cărțile ce au văzut lumina tiparului, între 1946 și 1954, cred că vor rămîne acelea care sînt consacrate războiului, nu numai pentru că oamenii luptau întru apărarea pămîntului sovietic, fără dedublări lăuntrice, fără glorificările obligatorii, dar și pentru că în anii aceia eroii aveau dreptul să sufere și să moară. Pe cînd autorii care descriau vremurile de pace știau că numărul de conflicte admise era limitat: catastrofe naturale, spionaj dușman, rămînerea în urmă a unui cadru de conducere mărginit din economie.

După ce am terminat romanul „Furtuna" multă vreme nu m-am mai gîndit să mă apuc de un altul. Publicam articole, făceam traduceri. În anii aceia nu era ușor să scrii. Mulți vorbesc la noi despre înrîurirea negativă pe care „cultul personalității" a avut-o în agricultură, în industrie, în construcție, eu ca scriitor trebuie să adaug că acest cult nu a contribuit la înflorirea literaturii. De altfel, este un subiect despre care a scris Konstantin Paustovski.

Ce anume mă îmbărbăta pe atunci ? Am scris mai tîrziu o poezie vorbind convențional despre copiii „sudului" :

Măcar cumva, așa-ntr-o doară,
Măcar în vise le-a fost dat
Să cugete la primăvară,
La tîlcul ei adevărat ?
În martie, în neagră disperare,
Cînd geruri se mai țin, să crezi
În marea desprimăvărare
Cînd scapă rîul din obezi ?
Noi cunoscurăm ierni ca asta
Și al naturii aspru joc,
Încît nu mai huleam năpasta,
Mîndri în tăceri și-n nenoroc,
Bătuți de vifore, sub pleoape
Întrezăream, frînți de puteri,
Cu ochii noștri orbi aproape
Surîsul blîndei primăveri.

„Furtuna" a rămas în sufletul meu ca un ecou îndepărtat, surd, al unor ani grei, dar plini de puritate.

5

ÎN ziua de 12 aprilie, am plecat cu avionul din Moscova împreună cu generalul Galaktionov. Simonov a fost chemat din Japonia și urma să ne ajungă din urmă, la Paris. De la Smolensk ne-am

întors însă înapoi, motorul avionului s-a dovedit a fi defect. De aceea am ajuns la Berlin de abia spre seară și am rămas acolo peste noapte. A doua zi ni s-a spus că la Paris vom zbura cu avionul ambasadorului american Biddle Smith — „războiul rece" nu devenise încă un fapt cotidian.

Avionul trecea în zbor deasupra Germaniei. De sus orașele îți fac impresia unor pînze cubiste, bombardamentele stricaseră însă armonia și Magdeburgul, de pildă, semăna cu o pînză din școala *tache* — un haos de tușeuri. Galaktionov se sufoca de căldură în tunica lui de general și era plin de emoție : „Să vezi cum o să dea buzna ziariștii. Dumitale îți vine ușor, ești obișnuit, eu însă niciodată în viața mea n-am discutat cu străinii..."

Pe aerodromul Orly ne-au întîmpinat niște americani, membrii ambasadei noastre, Argon, Elsa Iurievna Triolet. Era o zi însorită de primăvară. Castanii erau în floare. Mașina trecea prin locuri pe care le cunoștea prea bine : cartierul muncitoresc Italie, leul de Belfort. Iată și Montparnasse — răscrucea la care mi-am petrecut tinerețea. Nici n-am avut timp să fiu melancolic, căci Aragonii m-au luat să cinăm ; a venit și Moussinac cu soția lui. Ascultam cu lăcomie ce-mi povesteau despre anii de ocupație, despre mișcarea de rezistență, despre destinul unor prieteni comuni.

Am fost găzduiți într-un hotel din apropierea de *Place de l'Étoile*. În același hotel erau încartiruiți și ofițeri americani. Totul mi se părea străin : și cartierul, și ofițerii zgomotoși, și mîncarea americană. M-am dus să hoinăresc prin Paris, mi-am găsit surorile mai mari, pe care eve-

nimentele le prinseseră în Franța. Mi-au povestit cum s-au ascuns de nemți, cum au fost ajutate de prieteni. A venit Fotinski, emoționat, a declarat că pleacă la Moscova, acum nu-i mai e teamă că va fi din nou arestat. Rușii sînt învingători, ei au salvat lumea. Pe Montparnasse i-am întîlnit pe Zadkine, pe Larionov. Dusia cea veselă rîdea deși, ca și toți ceilalți, viața ei nu fusese deloc veselă. Am început să ne amintim de trecut. Chiar și anii premergători războiului ne păreau a fi antichitate. Cineva spuse : „E cu putință oare, ca toate astea să se fi petrecut numai acum șase ani ?"

Între timp sosi și Simonov. Mi-am zis că trebuie să le ofer tovarășilor mei de drum o cină cu adevărat franțuzească și m-am dus la Joséphine ; înainte de război ea avusese un restaurant pe *Cherche-Midi*, pe care îl descrisesem în romanul „Căderea Parisului". Joséphine s-a bucurat și mi-a spus : „Am auzit că ați scris ceva despre mine... De multe ori m-am gîndit cum o mai duceți pe-acolo, prin Rusia ?" Cînd i-am expus planul meu, ea s-a crucit : „Bietul meu monsieur Ehrenburg, dar n-aveți idee ce se petrece la noi, nu se poate găsi nimic..." Totuși a pregătit o cină admirabilă. Galaktionov a dat prețuirea cuvenită cocoșului în sos de vin, stridiile a căutat să nu le privească, iar cînd Joséphine a pus pe masă diverse brînzeturi, a zis : „Mă duc să mă plimb puțin și mă întorc peste un sfert de oră..." Simonov mînca de toate, iar după masă își aprinse o havană adusă din Japonia.

Ambasadorul nostru, Bogomolov, organiză o conferință de presă la care trebuia să povestesc

despre război, despre opera de reconstrucție, despre atitudinea oamenilor sovietici față de Franța. În sală era multă lume, îi cunoșteam aproape pe toți : Aragon, Elsa Triolet, Chamson, Vildrac, Cassou, Stanislav Fumé, Paulhan, René Blech, Marcel Cachin, Emile Buré.

Urma să plecăm în ziua de 17, dar ne-am întors de la aeroport, ploua foarte tare și cursa fusese amînată. M-am bucurat să mai petrec o zi la Paris ! Generalul însă era îngrijorat, a doua zi urma să înceapă conferința și-i era teamă să nu întîrziem.

M-am dus să-l văd pe Marquet și i-am admirat îndelung peisajele. Iată ce-mi lipsise mult : apa cenușie pe pînză, această fărîmă de artă !

A doua zi avionul a decolat. Aviația civilă nu depășise încă vîrsta adolescenței : a trebuit să facem două escale. În Irlanda de nord totul era înverzit, ni s-a dat să mîncăm și am avut grijă să-l salvez pe Galaktionov de reporteri. Apoi am trecut în zbor oceanul. Am văzut că nu e nici o diferență între a zbura deasupra pămîntului sau deasupra apei, și am ațipit. La Newfoundland, unde am luat micul dejun, totul era acoperit de zăpadă. La mesele de alături cîțiva localnici beau bere și căscau. M-am uitat la ceasul din restaurant și am văzut că după ora locală era miezul nopții. După noaptea europeană urma noaptea americană.

În zorii zilei am văzut un oraș mare, Boston. Zgîrie-norii se înălțau pînă aproape de avion și atunci am înțeles că într-adevăr ne aflăm de partea cealaltă a oceanului.

Înainte de aterizare ni s-au împărțit niște formulare pe care trebuia să le completăm. Pe lîngă întrebările obișnuite, figura și cea cu privire la rasă. Am completat formularele pentru toți trei, căci Mihail Romanovici Galaktionov nu cunoștea decît cîteva zeci de cuvinte franțuzești, iar Simonov știa să exclame *Wonderfull* și *I love America*. În dreptul întrebării cu privire la rasă am tras o linioară. Antirasismul meu ne-a făcut să pierdem o oră de pomană în clădirea unde se făcea controlul pașapoartelor. Unul dintre funcționarii ambasadei noastre mi-a povestit apoi că reprezentantul poliției a telefonat superiorilor, spunînd: „Roșii nu vor să răspundă, dacă sînt albi sau de culoare..."

Am ajuns cu trenul la Washington. Deși eram amețit de oboseală, a trebuit să mergem direct la conferință. În sală erau vreo trei sute de persoane, proprietari și redactori ai diferitelor ziare. Fiecare purta o insignă, indicînd numele de familie și ziarul pe care-l reprezenta. Mihail Romanovici Galaktionov fusese trimis de „Pravda", Simonov de „Krasnaia Zvezda", eu de „Izvestia". În pauză proprietarul unui ziar de provincie m-a întrebat: „Dumneavoastră arendați ziarul de la guvern sau primiți o leafă anuală?"

După ce am luat fiecare, pe rînd, cuvîntul, au început să ni se pună întrebări. Unul dintre redactori a spus că o fost prin 1930 la Moscova, că pe atunci era mult mai ușor pentru corespondenții străini, pentrucă puteau circula peste tot, cu excepția Asiei Centrale, și cenzura era moderată, pe cînd acum libertatea de deplasare este limitată și cenzura foarte aspră. A trebuit să răspund și am trecut totul pe seama războiului, adăugînd, de altfel, că nu sînt cenzor, ci ziarist. Un alt redactor era indignat că rușii dau atît de greu vizele. Cum generalul tăcea, a trebuit să iau cuvîntul din nou și să încerc să ne scot pe toți din încurcătură: „Nu eu sînt cel care dă vizele, am spus. Le-aș da la toată lumea, după mine, cu cît ziariștii vor călători mai mult, cu atît va fi mai bine. Poate de aceea nici nu mi-a fost încredințată mie această misiune". Americanii începură să rîdă, gheața fusese spartă. Galaktionov răspunse la o întrebare cu privire la dezarmare. Pe neașteptate, un ziarist gras, cu o țigară mare de foi în gură (semăna cu un burghez de pe afișe), se ridică în picioare și se adresă generalului cu următoarea întrebare: „Spuneți-mi, vă rog, ați putea dumneavoastră să cereți, în paginile ziarului pe care-l conduceți, ca primul ministru Stalin să-și dea demisia și să fie înlocuit, să zicem, cu Molotov, sau Litvinov?" Galaktionov se întoarse spre mine: pe chipul lui se citea groază: „Răspunde dumneata, ești obișnuit..." Am răspuns calm: „Nu. Este exclus. Rămîne să amintesc colegilor noștri că în țări diferite sînt orînduiri diferite, fiecare se conduce după legile sale..." Americanilor le plăcu răspunsul meu deschis și a doua zi dimineață citii în ziare că sînt „un amestec de cinism și sinceritate". Înainte de a ne duce la banchet, trecurăm pe la hotel. Galaktionov repetă de cîteva ori: „E groaznic, groaznic!"

Hotelul era ultramodern. Cînd m-am întors noaptea, frînt de oboseală, am vrut să deschid fereastra odăii, dar n-am reușit; apăsam tot felul

de butoane, începeau să se reverse valuri de aer rece, se aprindea și se stingea lumina, cînta radioul, geamul însă nu se deschidea. În sfîrșit, istovit, am adormit, iar dimineața cînd m-am trezit, m-am năpustit din nou spre fereastră și am reluat încercările, făcîndu-mi tot felul de imputări : că sînt un înapoiat în problemele tehnice, că sînt un neajutorat. Nu îndrăzneam să chem femeia de serviciu, să nu zică după aceea : sălbatici mai sînt și rușii ăștia ! Secretarul ambasadei mă găsi la fereastră : „E timpul să mergem la ședință". I-am răspuns : „Nu mă duc, pînă nu deschideți fereastra". A încercat și el, după care a chemat foarte liniștit femeia de serviciu și aceasta ne-a explicat cu zîmbetul pe buze : „Ferestrele nu se deschid pentru că afară e praf. Aerul curat intră pe țeavă". Secretarul a rămas încîntat : „Au o tehnică grozavă !" Eu însă parcă nu m-am simțit în apele mele. Nici măcar fereastra nu se poate deschide, se vede că așa va fi în era nouă...

Curînd mi-am dat seama că pentru un european bătrîn, viața nu-i ușoară în Lumea Nouă. Simonov era încîntat de confortul neobișnuit, de faptul că romanul lui de război era un *best-seller*, dar și de faptul că avea treizeci de ani. Mai departe am să povestesc cum se simțea Galaktionov. În ce mă privește mi-era frică să nu mă aflu în situația unui bătrîn morocănos, nemulțumit, de aceea căutam să văd cît mai mult, să stau de vorbă cu sute de oameni, să hoinăresc prin țară, iar noaptea notam impresii frînturi de conversație. Într-un articol am scris : „America ocupă un loc de seamă în viața omenirii de astăzi și nu poți înțelege epoca noastră, dacă n-ai înțeles America.

Americii i-au fost închinate sute de ode și sute de pamflete. E ușor s-o proslăvești sau s-o ridiculizezi, e mai greu s-o înțelegi. Tehnica complicată ascunde uneori simplitate sufletească, iar aceasta structuri umane de o complexitate autentică".

Cu unii americani am reușit să mă împrietenesc și totuși mărturisesc că mă simțeam bine numai alături de europeni, fie că erau vechii mei prieteni Tuwim, Chagall, Stefa, Jerassi, Roman Jakobson, fie oameni pe care-i mai întîlnisem și altădată, Le Corbusier, De la Pouap — fie chiar unii pe care-i vedeam pentru prima oară : Einstein, Kussevitzki, Shalom Asch, Oscar Lange. Iar cînd am zărit la New Orleans bătrîne case europene, cu balcoane, am zîmbit fericit.

În Statele Unite m-am îndoit pentru prima oară de caracterul incontestabil al tradițiilor, al aprecierilor obișnuite, al gusturilor. Cinci ani mai tîrziu am fost în China, apoi în America Latină, în India, în Japonia. Știam cît este de variată lumea, și recurgeam tot mai rar la etalonul european de măsură. Călătoria în Statele Unite fusese prima depășire a teritoriului european, dacă vreți, școala elementară. De aceea vreau să povestesc despre această călătorie mai în amănunt decît despre altele.

6

CÎND vedeam altădată în filmele americane ploi torențiale, aveam impresia că este un truc regizoral. Acum m-am convins că, într-adevăr, în

America plouă altfel decît în Europa. Acolo totul este exagerat : arşiţa, uraganele, inundaţiile. Fructele sînt uriaşe, foarte frumoase, dar lipsite de gustul şi mirosul lor obişnuit. Wallace, fostul vicepreşedinte al Statelor Unite, adusese cu el din Uniunea Sovietică cîteva cuiburi de „căpşuni ruseşti *(Fragaria moscata)* cu fructele neaspectuoase, mici, pătate cu verde, dar neobişnuit de aromate. Iubea forte mult grădinăritul şi această pasiune a stabilit între noi o punte de legătură în afara politicii. M-a dus în grădina lui şi nu am recunoscut din prima clipă căpşunile noastre, fructele erau de trei ori mai mari, dar nu mai aveau aromă.

Mi-amintesc de prima noapte petrecută la New York. Hotelurile erau ticsite şi consulul a închiriat pentru mine o odaie la etajul optsprezece al unei clădiri situate într-o stradă îngustă de lîngă Broadway. N-am putut să închid ochii, alături nişte beţivi cîntau în gura mare, odaia era luminată într-una de reclame. Pînă tîrziu am stat la fereastră. Cerul ardea deasupra Broadway-ului, vîrfurile zgîrie-norilor străpungeau înălţimile, jazul urla, iar jos, ca într-o trecătoare de munte, se mişcau turme de oameni. Era şi splendid şi insuportabil.

Într-o zi am luat prînzul cu Le Corbusier, într-un mic restaurant francez de pe strada 42. M-a întrebat despre război, despre oraşele noastre care au avut atîta de suferit, mi-a vorbit despre arhitectură. Era un om cu totul neobişnuit. Mi-a spus cu un zîmbet uşor : „Curînd o să împlinesc

şaizeci de ani, dar am construit pînă acum atît de puţin... Nu sînt lăsat s-o fac, sînt omul înfrîngerilor..." Ca orice spirit inovator, Le Corbusier crea esenţă, iar oamenilor le place arta în care esenţa este diluată. Astăzi ideile lui Le Corbusier triumfă peste tot, biruie arhitecţii care au învăţat de la el, l-au imitat şi în acelaşi timp au o atitudine lucidă faţă de opera lui. Le Corbusier nu se gîndea atît la comenzi, cît mai ales la stilul epocii. El a ridicat clădiri-manifeste, la Marsilia şi la Rio de Janeiro, la Lyon şi Bogota, la New York şi la Pendjab. A înălţat zgîrie-nori uriaşi şi a construit staţiuni de vilişoare, s-a război cu străzile, a apărat copacii şi nervii oamenilor, a cerut libertate pentru soare. A murit recunoscut de toţi. La prima noastră întîlnire i-am spus că arhitectura New York-ului mă entuziasmează, dar mă şi apasă. El a zîmbit : „Aţi fost totdeauna un romantic, chiar şi atunci cînd aţi apărat constructivismul. Ştiţi ce este New York-ul ? O feerie catastrofală".

Nu este nimic mai primejdios decît să-ţi faci dinainte o impresie despre un om sau despre o ţară pe care nu le cunoşti suficient, iar apoi să explici totul prin schema dinainte stabilită. Cunoşteam America din cărţile scriitorilor americani, din povestirile prietenilor, văzusem în Europa ceea ce numim „americanizare" şi-mi formasem o imagine convenţională despre Lumea Nouă. Totul s-a dovedit a fi adevărat şi în acelaşi timp neadevărat — uneori erau concluzii superficiale, alteori unilaterale şi în consecinţă inexacte. Desigur, oamenii trăiau într-un ritm trepidant, dar

cînd am privit lucrurile cu mai multă atenţie am văzut că e vorba mai curînd de o formă a vieţii decît de conţinutul ei. Mi-a fost dat să întîlnesc şi acolo suficiente aberaţii, birocratism, pasiuni umane încîlcite.

Pe străzi era înghesuială ; ziariştii care mă vizitau se aşezau pe patul meu ; oamenii gesticulau nu numai cu mîinile, dar şi cu picioarele ; cînd eram invitat ştiam că unii musafiri vor sta pe jos, iar o fată îşi va scoate pantofii ; oamenii înjurau, te băteau prieteneşte pe umăr, se purtau fără fasoane şi, uneori, după etalonul meu european, chiar nepoliticos. Am auzit nu ştiu cîte povestiri despre cariere făcute vertiginos, despre rivali care s-au călcat în picioare unul pe altul ; milionarii deveneau peste noapte săraci şi nişte coate-goale de ieri goneau în *Cadillac*-uri. Nu era vorba atît de venalitate, sau de o brutalitate înnăscută, cît mai ales de tinereţea societăţii.

De-a lungul vieţii mi-a fost dat să văd nu o dată copii care-şi renegau părinţii şi părinţi indignaţi de nerecunoştinţa, proasta creştere, ignoranţa copiilor ; cred că este o poveste veşnică. Multe din virtuţile ca şi din viciile Americii se datorează vîrstei continentului. Cît sînt de tineri ! îmi spuneam mereu, ba minunîndu-mă, ba enervîndu-mă. Oameni din lumea întreagă s-au adunat în aceste ţinuturi bogate, întinse, puţin populate. Probabil că au venit aici aventurieri, ghinionişti plini de energie, şmecheri plini de optimism, visători incorigibili, cei care fug primii dintr-o sală de teatru cuprinsă de flăcări şi părăsesc ultimii tripoul. Şalom Alehem scrisese : „În America oamenii nu trăiesc, oamenii se salvează în America". Poporul se formase din asemenea oameni „care se salvau". Au venit aici englezi, italieni, evrei, irlandezi, polonezi, ucraineni, sîrbi, nemţi, scandinavi. Curînd s-au amestecat între ei. Oamenii aduceau cu ei un schimb de rufe şi voinţa de a trăi. În ce priveşte tradiţiile de veacuri, ele nu pot fi îmbarcate pe nici un vas. Imigranţii luau viaţa de la început. Aşa s-a născut o naţiune, căreia îi era hărăzit în viitor să iasă în avanscena istoriei.

La New Orleans am fost dus la o veche cîrciumă pe care americanii o vizitează ca pe un monument al trecutului. Clădirea avea aproape o sută de ani. Era o zi cu arşiţă, acea căldură umedă, care îi istoveşte pe europeni şi de altfel şi americanii erau lac de sudoare ; şedeau şi beau cocteiluri cu gheaţă, lîngă un cămin uriaş, în care ardea focul. Căminul, lemnele li se păreau a fi dintr-o epocă foarte veche, îndepărtată, un fel de Pompei !

Vîrsta continentului a determinat şi felul de viaţă seminomad. În comparaţie cu America, Europa mi s-a părut a fi o casă îmbîcsită şi neaerisită. Americanii îşi schimbă deseori locuinţele şi chiar oamenii cu situaţie materială mijlocie, preferă în asemenea cazuri să renunţe la mobilă, întrucît transportul ei costă mai mult decît cumpărarea uneia noi, iar cît priveşte ataşamentul, caracteristic europenilor pentru boarfele de familie, le este străin. Americanii se mută din oraş în oraş, din stat în stat.

Aproape că n-am văzut maşini de dimensiuni mici : muncitorii cumpără automobile mari care altădată fuseseră scumpe, iar acum erau ieftine

pentru că parcurseseră sute de mii de mile. N-are omul de lucru ? Își încarcă familia, cîteva lucrușoare și pornește să-și caute norocul (la noi pe la 1930 se spunea : merge în căutarea „rublei grase"). Un american m-a invitat să mă plimbe cu mașina. La ora dejunului a oprit lîngă un restaurant și a claxonat. Ni s-au adus niște tăvi pe care era carne, bere, cafea. Am mîncat în mașină, deși nu eram grăbiți și am hoinărit pe niște drumuri minunate, am văzut vilișoare frumoase numai cu parter, semănînd una cu alta. Am văzut un teren împrejmuit, ca un țarc. Automobilele intrau acolo și pe ecran rula un film. Noaptea, într-un parc central din New York poți vedea multe mașini în întuneric. Prietenii mi-au spus că automobilul ține loc de odaie de hotel ; uneori poliția face razii.

În magazinele universale mi-a fost dat să văd nu o dată oameni care, cumpărînd un costum nou, lepădau pe cel vechi. Prietenul meu, Gilmere, cu care am călătorit în sud, își cumpăra aproape în fiecare zi o cămașă nouă, spunea că este mult mai simplu decît s-o dea la spălat.

Deși nu venisem în America din Elada antică, din vechea Italie sau Spania, totuși am fost uluit de standardizarea neobișnuită. Orașele arătau toate la fel. Vedeam aceleași case, aceleași străzi, aceleași reclame, aceleași cravate la Detroit și la Jackson. Articolul de succes al vreunui ziarist se publica concomitent în cincizeci de ziare. Se repetau cancanurile, anecdotele, predicile.

Dacă ar fi trebuit să trag concluzii, cred că se impunea să-mi amintesc de figura clasică a lui Mister Babitt. Totuși nu mă grăbeam cu concluziile, îmi spuneam : „E și nu e așa".

Îmi venea să rîd cînd citeam prin ziare anunțuri care chemau pe locuitori la serviciul divin duminical, așa cum i-ai invita la o reprezentație de circ. O biserică promitea un film colorat pe temă biblică, alta căuta să tenteze cu un bufet asortat. Se vede însă că americanilor asemenea reclame nu li se părea a fi o impietate. La Alabama am fost invitați la un profesor care ne-a reținut la masă. Cînd ne-am strîns cu toții, profesorul s-a ridicat și a recitat o rugăciune improvizată, rugînd pe Dumnezeu să coboare pacea peste cele două popoare puternice ; judecînd după chipurile membrilor familiei, se vedea că se roagă cu adevărat. Am fost invitat la o masă oferită de editorul lui *New York Times*. În dreptul fiecărui tacîm am văzut un bilet. Am crezut că e menu-ul. Cînd colo, pe o parte era reclama ziarului, pe partea cealaltă textul unei rugăciuni. Numai că de data aceasta nimeni nu s-a rugat...

Curînd după sosirea noastră în America am fost invitat împreună cu Simonov la un dineu dat de o organizație evreiască. Consulul ne-a spus că trebuie să ne ducem neapărat, căci această organizație a donat peste două milioane de dolari pentru așezămintele de copii din Uniunea Sovietică. Era lume multă, toți vroiau să-i audă vorbind pe „roșii", cum ni se spunea prin ziare. Noi mîncam pe o estradă, iar musafirii jos, la niște măsuțe mici. Un profesionist al chetelor (nu era rabin, ci pastor) îndeplinea rolul de impresar și storcea cu abilitate dolarii. Musafirii dădeau cîte o sută, două sute de dolari. Unii au dat chiar cecuri de cîte o mie de dolari, acestora pastorul le mulțumea în cuvinte emoționante, iar sala

aplauda. Trebuia să iau cuvîntul, dar tot ceea ce văzusem acolo îmi repugna. În discursul pe care l-am rostit am spus că toți cei ce s-au adunat aici sînt profund îndatorați poporului sovietic, și atunci cînd plătești o părticică mică dintr-o datorie nu e cazul să te mîndrești, și nici nu se aplaudă. Am adăugat că la noi oamenii și-au dat viața cu mai multă modestie decît se dau aici dolarii. Unul dintre organizatorii dineului mi-a adus niște tablete, a crezut că asprimea discursului meu s-ar datora unei stări maladive.

Desigur Sinclair Lewis n-a inventat nimic nou, eu însumi am auzit, cu urechile mele, la Birmingham un compliment ca acesta : „arăți ca de o sută de mii de dolari". Bineînțeles cultul dolarului era foarte răspîndit. Totodată însă am întîlnit în America și destui idealiști dezinteresați. De pildă, la Nashville locuia un avocat modest Farmer, care credea ferm în ideea unui „guvern mondial". Mai tîrziu această idee a fost folosită de politicieni în scopuri cu totul străine de umanism. Farmer însă era convins că un guvern mondial va putea salva omenirea de războaie și deveni propovăduitorul înfocat al acestei idei. M-a adus la ferma unde locuia tatăl său, am luat acolo prînzul și fiul căută să-și convertească tatăl la această nouă credință. La New Orleans am întîlnit un inginer care construise înainte de război o mașină pentru strîngerea mecanică a recoltei de bumbac. I s-a propus pentru licență o sumă importantă, dar după ce a discutat cu un prieten economist, și-a distrus invenția căci s-a temut ca mașina lui să nu ducă la șomaj zeci de mii de muncitori agricoli. Am văzut la Mississippi entuziaști din rîndul albilor care luptau împotriva persecutării negrilor, am văzut prima demonstrație împotriva bombei atomice. În mișcarea partizanilor păcii activa în preajma anului 1950 și pastorul american John Darr. El își însemna într-un caiet toate convorbirile ce i se păreau a fi interesante. Vroia să înțeleagă toate subtilitățile interpretării marxiste a evenimentelor. Delegația partizanilor păcii a fost invitată în China. Bineînțeles și acolo pastorul Darr a notat cuvintele mai înțelepte ale interlocutorilor săi. Deși chinezii aveau și ei obiceiul să noteze cu conștiinciozitate tot ceea ce povesteam eu și alți oaspeți, pasiunea pastorului american pentru notițe li s-a părut suspectă și ei au anunțat acest lucru la Moscova. Darr, un om naiv și foarte bun, deveni un fel de spaimă a ciorilor. Cînd înțelese acest lucru, se întoarse în America continuînd acolo să lupte pentru pace, deși aceasta îi aducea nenumărate supărări. În vara anului 1965, la congresul de la Helsinki am întîlnit mulți pacifiști americani : preoți, quakeri, partizani ai dezarmării totale, femei indignate de războiul din Vietnam, erau oameni dezinteresați, plini de curaj.

Cum se puteau explica toate acestea ? Era o problemă care mă frămînta cumplit în 1946. La Paris aproape toate casele au aceeași înălțime, cam șase-șapte etaje. În orașele provinciale din America, casele sînt fără caturi, dar în centru se înalță totdeauna, obligatoriu, cîțiva zgîrie-nori. În America sînt atîtea contraste încît te fac să-ți pierzi capul. În perioada dintre cele două războaie noi eram mari admiratori ai literaturii americane, ai lui Hemingway, Faulkner, Steinbeck,

Caldwell. După ce am vizitat America mi-am dat seama că ei se înalță ca niște piscuri în mijlocul deșertului. În statul Mississippi, am întîlnit intelectuali care nici nu auziseră de numele lui Faulkner, deși acesta locuia alături, în vecinătate, în orășelul Oxford. M-a mirat absența unei literaturi „de talie mijlocie": sau Hemingway sau „digest", sau Faulkner sau „comixurile" stupide. Am văzut filme excelente realizate de Ford, Whyler, Welles, Mamoulian ; iar în cinematograful de alături rulau farse banale, melodrame de groază, filme dulcege sau pur și simplu porcării.

Mă interesa de mult să asist la o întrunire a membrilor „clubului leilor" care avea filiale în toate orașele. În timpul călătoriei prin Sud, într-un oraș învecinat cu cel în care locuia Faulkner, am avut prilejul să iau parte la un prînz al „leilor". Președintele lovi de cîteva ori cu ciocanul de lemn în masă și membrii clubului, în marea lor majoritate oameni de afaceri, scoaseră în cor un urlet : „uuu !". Scena era atît de ridicolă, încît cu greu m-am abținut să nu rîd. După ce masa s-a terminat „leii" și-au reluat activitatea zilnică, iar eu, plimbîndu-mă pe Main-Street, o stradă lungă, mă întrebam : „Bine, bine, dar cum de s-a născut aici Faulkner ?"

La New York l-am întîlnit pe John Steinbeck. Încă în anii dinainte de război, pe cînd stăteam la Paris, mă entuziasmase romanul său „Oameni și șoareci". Steinbeck locuia în plin centru al orașului, într-o casă cu parter, ceea ce era considerat un lux. Hollywood-ul turnase cîteva filme după romanele sale, dar el le critica, așa cum critica și multe altele. M-a primit într-un atelier încăpător (nevasta lui Steinbeck e pictoriță) și, în timp ce beam whisky cu gheață, îmi spuse : „Dacă scuipi în gura deschisă a leului, leul se domesticește..." (nu o dată mi-am adus aminte, în anii ce-au urmat, de aceste cuvinte, care se potrivesc la cele mai variate specii de lei). Cîțiva ani mai tîrziu Steinbeck a venit în Uniunea Sovietică. L-am dus la Zagorsk, unde și-a exprimat dorința de a vedea cum lucrează meșterii care sculptează animale din lemn. Altădată sculptorii în lemn din Zagorsk făceau niște jucării foarte frumoase, dar sub influența naturalismului începuseră să fabrice marfă corespunzătoare. După meșterul a decupat conturul unui urs, Steinbeck l-a rugat să-i vîndă jucăria neterminată. „Vrea ca să se rîdă de noi în America" a zis acesta, dar Steinbeck spunea, plin de entuziasm : „Asta zic și eu artă !" Apoi a adăugat : „Și cînd scrii un roman, trebuie să știi să te oprești la vreme..."

Au trecut de atunci cincisprezece ani ; de curînd l-am revăzut pe Steinbeck. Între timp el scrisese multe cărți, cunoscuse și insuccese, dar și glorie. Privindu-l cum stătea în fața mea, mare, vînjos, îmi ziceam în gînd : omul acesta este indisolubil legat de America ! În această țară tînără oamenii nu îmbătrînesc, trăiesc un timp și cad, pe neașteptate, retezați. Nu știu dacă Steinbeck știe să se oprească la vreme cînd scrie un roman, nu l-am întrebat. De altfel am impresia că nu există scriitor pe lume care să se cunoască pe sine însuși. Scriitorii sînt preocupați de eroii lor și nu au timp să se gîndească la ei, la propria lor persoană. Firește, Steinbeck se mai potolise, în felul său de a fi se simțeau povara și îngăduința

celor șase decenii și mai bine de viață, totuși rămăsese un temperament zgomotos, dinamic, semănînd cu țara lui.

Astăzi îi înțeleg ceva mai bine pe americani, dar în 1946 mă întrebam mereu : cum trăiește Steinbeck ? Cum trăiește America ? Nu erau întrebări gratuite, nici determinate de o curiozitate de turist sau de preocupările unui etnograf, pur și simplu îmi dădeam seama că după război multe lucruri se schimbaseră pe lume. Multe depind de drumul pe care va merge această țară bogată, extraordinar de civilizată și totodată pe jumătate sălbatică.

Sute de americani au încercat să-mi dovedească că sînt oamenii cei mai liberi și că acest lucru se datorează inițiativei particulare, psihologiei de pionieri în viață, importanței acordate personalității umane. Ascultînd aceste discuții aș fi putut crede că mă aflu în fața anarhiștilor spanioli și că Truman este discipolul lui Miguel Bakunin. Într-adevăr, am trecut prin orașe în care nu numai electricitatea și gazul, dar chiar și apa se distribuiau de către companii particulare ; pe drum s-a întîmplat nu o dată ca mașina să fie oprită și să ni se ceară o taxă de trecere, întrucît porțiunea de șosea aparținea vreunui *bussines-man* sau vreunui plantator. Podul peste Mississippi era exploatat de o societate pe acțiuni. În 1946 guvernul pornise o campanie de luptă împotriva risipei. La tot pasul vedeai reclame de genul acesta : „Nu uitați că cinci sute de milioane de oameni de pe glob suferă de foame, Heinz vă asigură cincizeci și șapte de sosuri". L-am întrebat pe președintele camerei de comerț din orașul Jackson ce nevoie are firma Heinz să facă reclamă pentru sosurile sale, recurgînd la fraze umaniste. Președintele clătină din cap : „O nu, firma Heinz caută să vină în ajutor guvernului. Declarațiile oficiale nu sînt crezute, pe cînd firma Heinz se bucură de o mare autoritate...". Totodată autoritățile își permiteau să se amestece cînd vroiau în viața particulară a americanilor. Într-o noapte a fost o razie la hotelul de pe Broadway, unde am stat o săptămînă ; cu acest prilej a fost arestată o pereche de tineri însurăței veniți din provincie — nu aveau asupra lor certificatul de căsătorie. Existau state unde căsătoriile se făceau fără formalități greoaie, iar statul Nevada se îmbogățise pentru că acolo puteai divorța ușor. În vagonul restaurant chelnerul mi-a luat la un moment dat paharul cu whisky : „Traversăm un stat cu regim prohibitor..."

Am fost invitat de către Zworykin, renumit om de știință, inventatorul iconoscopului. Locuia lîngă Philadelphia într-o casă superbă. Mi-a povestit cu lux de amănunte în ce ritm rapid progresează știința în America. Știam că Einstein și Fermi datorează mult Statelor Unite. Roman Jackobson îmi vorbise o noapte întreagă despre viitorul unei noi științe, tocmai fuseseră inventate „mașinile gînditoare". La Princeton am văzut amfiteatre, laboratoare, biblioteci splendide.

În schimb, la Jackson, la Noxville, cu greu am reușit să găsesc o librărie.

Impresiile acestea eterogene le-am consemnat în reportajele mele. Bineînțeles în ceea ce scriam erau multe observații întîmplătoare, fără îndoială și opinii greșite ; e greu să înțelegi într-un timp atît de scurt viața unei țări pe care n-o cunoști.

Nu m-am lăsat însă ademenit de ideia de a rezolva problema printr-un pamflet. În 1946 „războiul rece“ lua proporţii văzînd cu ochii şi americanii care căutau să-l aţîţe erau bucuroşi de unele articole sau foiletoane ce se publicau în ziarele noastre. Revista *Harpers-Magazin* care participa la campania antisovietică, publicînd în traducere reportajele mele, a recunoscut în comentariul său : „Ceea ce interesează nu sînt unele sau altele din elementele de amănunt, ci impresia generală pe care şi-o poate face cititorul sovietic pe baza acestor articole. E greu să ne închipuim că ar fi imaginea unei Americi văzute ca un monstru brutal, lacom, mecanizat, lipsit de suflet, aşa cum o înfăţişau în trecut spiritualiştii europeni, André Siegfrid, de pildă... Articolele lui *mister* Ehrenburg au fost publicate în ziarul «Izvestia» în intervalul iunie-septembrie, în timpul celebrei epurări culturale, de pe urma căreia au avut de suferit numeroşi scriitori şi regizori de film... În această perioadă ziarul «Izvestia» scrisese într-un articol de fond : «Ce pot învăţa cei mai buni reprezentanţi ai societăţii sovietice, creatorii culturii sale, de la scriitorii şi artiştii la modă în occidentul contemporan şi în America, exponenţi ai dezagregării morale şi ai putreziciunii regimului capitalist ?» Citind aceste cuvinte ne-am amintit înspăimîntaţi de un pasaj în cel de al patrulea articol din seria publicată de *mister* Ehrenburg : «Puteam să învăţăm multe şi de la scriitorii americani, şi de la arhitecţii americani şi chiar şi de la regizorii de film americani (în ciuda vulgarităţii cumplite a filmelor de mîna a doua).» Ne e teamă că datorită acestor articole *mister* Ehrenburg atîrnă

de o ramură de copac. Sperăm că a luat măsurile de precauţie necesară şi şi-a scos cravata de la gît“. (Ziariştii antisovietici sperau că voi fi lichidat şi nici pînă astăzi nu-mi pot ierta că am rămas în viaţă.)

Nu numai dorinţa de a stinge flacăra „războiului rece“ mă inspira în reportajele mele. Îmi dădeam seama că în unele privinţe europenii încep să semene cu americanii prin pasiunea pentru confort, printr-o anume simplificare a vieţii afective, prin cultul tehnicii şi al sportului. Vroiam să mă îmbărbătez şi amintindu-mi de noua generaţie de intelectuali ai cărei reprezentanţi i-am întîlnit la New York, Boston, New Orleans, căutam să demonstrez că mulţi americani încep să semene cu europenii : „America nu este o lume inertă, ea se află într-o continuă mişcare. Puritanii de ieri devin, asemenea eroilor lui Hemingway, beţivi şi neurastenici. Copiii baptiştilor şi ai metodiştilor citesc *New Yorker* care ironizează tot ce este americanism. În genere, niciodată, nici un european nu va reuşi să-şi bată joc de America cu atîta răutate cum o fac americanii înşişi. În aceasta trebuie să vedem de asemenea o chezăşie a dezvoltării lor de viitor. Sînt convins că americanii care critică America sînt în realitate nişte patrioţi înflăcăraţi. Sînt şi ei în felul lor nişte pionieri, pionieri de alt gen care nu trăiesc goana după aur, ci caută valori spirituale. Zgîrie-norii nu-i mai pot satisface şi dacă îi ironizează, nu o fac pentru că ar prefera colibele, ci pentru că aspiră spre idei şi sentimente înalte.“

Probabil că tot ce spuneam era adevărat, dar „povestea se zice repede“, spun ruşii, iar istoria

umblă pe drumuri întortocheate. Progresul științelor naturii a devenit un fapt general. Americanii s-au simțit dezorientați văzînd în unele domenii superioritatea tehnicii sovietice ; în acest caz au avut un rol mai important planurile politicienilor și ale militarilor decît aspirația spre „idei și sentimente înalte".

În perioada denumită astăzi a „cultului personalității" cibernetica era calificată la noi drept șarlatanie. Marea enciclopedie sovietică s-a ocupat pentru prima oară de cibernetică într-un volum anexă. Specialiștii noștri în cibernetică vorbesc cu indignare despre anii trecuți. Unul dintre ei și-a transferat supărarea asupra artei, ca și cînd atacurile îndreptate împotriva noii științe ar fi fost determinate de „pasiunea anacronică pentru Bach și Blok". De fapt oamenii care interziceau cibernetica priveau cu teamă și arta. Eu unul am purtat și continui să port discuția nu atît cu America cît mai ales cu „americanismele". Am citit cu interes cartea lui Wiener (deși n-am înțeles totul) ; am ascultat muzică electronică, sînt convins că mașinile care compun versuri fac acest lucru mai repede și nu mai rău decît mulți membri ai Uniunii Scriitorilor. Totuși mașinile nu-l vor înlocui și nici nu-l pot înlocui pe Bach sau pe Blok.

Poate că într-un viitor nu prea îndepărtat rachetele interplanetare vor oferi perechilor netrecute pe la Oficiul stării civile mai mult confort decît *Cadillac*-urile sau *Buick*-urile de astăzi ; nu e nevoie să ai prea multă fantezie ca să-ți imaginezi acest lucru. Aș vrea să cred însă că sentimentele oamenilor de mîine vor cunoaște elevația

afectivă care deosebește dragostea eroilor lui Shakespeare, Goethe sau Lev Tolstoi de cea a pitecantropilor.

Anticii o înfățișau pe zeița înțelepciunii cu o bufniță în mînă, iar Hegel spunea că bufnița își ia zborul o dată cu lăsarea amurgului. Ce păcat că sînt atîtea lucruri la care începi să cugeți în amurgul vieții.

7

VIZITA noastră în America era considerată ca o vizită „de răspuns" la cea făcută în 1945 de trei ziariști americani în Uniunea Sovietică. „Războiul rece" era abia la început. Americanii duceau tratative cu guvernul sovietic cerînd mărirea tirajului la revista „America" ce apărea în limba rusă și înlesniri pentru activitatea corespondenților americani la Moscova ; de aceea secretarul de stat Byrnes, a vrut să se arate binevoitor față de noi. Toate ziarele anunțară : „Trei ziariști roșii au fost invitați să facă cunoștință cu America. Ei vor călători liberi prin țară pe socoteala guvernului Statelor Unite". La bani am renunțat, dar am hotărît să ne folosim de libertatea de a circula. Galaktionov ar fi preferat să rămînă la New York, unde se aflau mulți funcționari sovietici, dar după ce s-a sfătuit cu ambasadorul, a hotărît să meargă pentru cîteva zile la Chicago. Cînd am fost invitați de Benton, locțiitorul lui Byrnes, Galaktionov și-a exprimat dorința de a face cunoș-

tință cu activitatea marilor ziare din Chicago. Simonov a declarat că alege coasta de apus — Hollywoodul. A venit și rîndul meu : am spus că aș vrea să mă duc în statele din sud. Benton a încercat să mă convingă să renunț la acest plan : e departe, legăturile aeriene sînt proaste, nici hoteluri nu găsești peste tot. I-am replicat că de la Moscova la Washington distanța e și mai mare, că în definitiv aș putea merge cu trenul, iar în ce privește confortul, noi, sovieticii, nu sîntem pretențioși. Benton spuse că sîntem liberi să ne alegem itinerariul.

Unul dintre comentatorii de la Washington, din cei cărora în America li se spune „columniști", ale căror articole se reproduc concomitent în zeci de ziare, Marquis Childe, scrise cu acest prilej : „E limpede de ce Ehrenburg — personalitatea cea mai pregnantă și mai agresivă dintre toți trei — a ales „drumul tutunului". În viața sudului el caută să găsească în mod cinic istorii care să-i convină..." (Vorbind despre „drumul tutunului" ziaristul se referea, bineînțeles, la cartea lui Caldwell și nu la pasiunea mea pentru fumat.)

Mărturisesc că mă gîndeam cel mai puțin la Caldwell sau la materialul pentru viitoarele reportaje de ziar ; dorința mea era să pătrund, să înțeleg ceea ce din totdeauna fusese pentru mine o enigmă : situația negrilor în Statele Unite. În tinerețe socoteam că progresul va duce în mod inevitabil la eliberarea oamenilor de prejudecăți și intoleranță. Știam că statele din sud rămăseseră cu mult în urma celor din nord, că aveau o industrie slab dezvoltată, că acolo există analfabeți, și prin aceasta explicam persistența prejudecăților.

Dar atunci cînd rasismul a triumfat în Germania pe care o cunoșteam bine de tot, și nu în ținuturi depărtate dincolo de ocean, mi-am dat seama cît sînt de naiv. Soarta negrilor americani înceta să mai fie un fenomen excepțional ; rasismul făcea parte din viața cotidiană a veacului nostru. Cînd mi-am zis că trebuie să mă duc în statele din sud, nu m-am gîndit la reportajele de ziar, ci la războiul ce abia se terminase și pe care încă nu-l uitasem ; m-am gîndit la toate acele fenomene de înapoiere, pe care avusesem ocazia să le văd în viață ; vroiam să dezleg enigma, să înțeleg epoca contradictorie.

Din primele zile petrecute la New York mi-am dat seama că Lumea Nouă este înțesată de vechile prejudecăți.

Prin chioșcuri puteai găsi zeci de ziare ce apăreau în America în cele mai variate limbi : italiană, polonă, idiș, germană, spaniolă, greacă, armeană, ucraineană, sîrbă și altele. Am nimerit în cartierul italian ; pe frînghii atîrnau la uscat rufele, prin cîrciumi oamenii înfășurau pe furculiță spaghete lungi, cîte unii cîntau. Am avut impresia că mă aflu la Genova sau la Napoli. În cartierul evreiesc, prin prăvălii se vindeau castraveți murați, halva, vodcă ; firmele erau în limba rusă și polonă ; un bătrîn, semănînd cu personajele lui Babel, ședea în stradă, bea ceai și cugeta cu glas tare : „Schulzberger spune că-l iubește pe Dumnezeu, dacă nu pe cel evreiesc, cel puțin pe cel american, dar se vede că Dumnezeul acesta a citit cu atîta atenție *Times* încît nici n-a observat cînd a ars ghetoul din Varșovia..."

Denumirile orașelor amintesc că oamenii au venit în America din toate colțurile lumii: New York, New Orleans, Manchester, Amsterdam, Pekin, Paris, Odesa, Toledo, Frankfurt, Canton, Cambridge, Moscova, Berlin, Roma, Oxford, Cordoba. În orice domeniu de știință întîlnești nume care arată limpede că dacă nu respectivul savant, cel puțin bunicul acestuia s-a născut în Irlanda sau în Polonia, sau în Germania, sau în Rusia. Am vrut să mă lămuresc de ce, într-o țară în care s-au amestecat toate rasele, toate naționalitățile, toate limbile, a înflorit rasismul, și s-a constituit o anume ierarhie națională.

Aristocrația cunoscuse ierarhia neamului: un nobil din naștere privea de sus pe cel ce căpătase titlul de noblețe, acesta, la rîndul lui, disprețuia pe micul-burghez. În Franța, sus de tot se aflau prinții, după care urmau ducii, apoi marchizii, conții, viconții, baronii, și în sfîrșit nobilii de rînd care purtau înaintea numelui de familie un *de*. Se socotea că în vinele aristocraților curge „sînge albastru". America n-a cunoscut însă nici feudalism, nici sînge albastru. Și totuși într-un chip cu totul inexplicabil pentru mine, s-a format o ierarhie a sîngelui: mai presus de toți ceilalți erau descendenții familiilor engleze, scoțiene, irlandeze, scandinave, olandeze; mai jos veneau nemții, după aceia francezii și mai jos slavii, italienii, la sfîrșit de tot evreii, chinezii, portoricanii și cei din urmă — negrii. Există cluburi, unde nu sînt admiși slavii și italienii. În ce-i privește pe evrei, situația lor mi-a fost bine explicată de un american mai vorbăreț: „Cu un evreu poți lua prînzul, nu-l inviți la cină". Prînzul înseamnă o întîlnire de afaceri, la restaurant, fără neveste; cu evreii poți face afaceri, dar nu întreții relații intime, de prietenie. Mi s-au arătat hoteluri unde nu se primesc evrei. De obicei la cele din stațiunile balneare, pe malul mării sau al lacurilor.

La cîteva zile după sosirea mea la New York prietenii m-au dus să vizitez Harlem, cartierul negrilor; acolo am făcut cunoștință cu ziariști, scriitori, actori, muzicieni. Cu unii dintre ei m-am împrietenit.

În mod teoretic negrii se bucură la New York de toate drepturile. Dar în imobilele locuite de albi, negrilor nu li se închiriază apartamente. Ei locuiesc în Harlem, care, orice s-ar zice, e un ghetou. Într-o seară mă întorceam tîrziu din Harlem. Un șofer de taxi negru m-a dus pînă la granița ghetoului și mi-a explicat că nu are rost să meargă mai departe întrucît nu va găsi clienți la întoarcere, a oprit un alt taxi cu un șofer alb și m-am mutat în mașina acestuia. Bineînțeles existau și printre negri oameni bogați, erau chiar unii care dețineau posturi în aparatul de stat (puțini la număr, e adevărat, și posturile nu erau importante, aparențele trebuiau însă respectate); în majoritatea lor negrii îndeplineau munci necalificate: hamali, paznici, gunoieri, liftieri, ajutoare la bucătărie, spălătorese. Mi-a fost dat să văd în Harlem „un spital de cămăși", așa se chema atelierul care repara pe loc cămășile; clientul ședea pe jumătate gol și aștepta, omul nu avea decît cămașa de pe el.

Dacă un negru intră într-un restaurant, al cărui patron e american, i se spune politicos că toate mesele sînt rezervate. Dacă încearcă să-și

caute o muncă mai curată, i se comunică cu amabilitate că locurile vacante au fost ocupate. Am vrut să invit la mine nişte negri cu care mă împrietenisem. Am fost prevenit că nu vor fi lăsaţi să urce cu liftul, că li se va spune : liftul nu funcţionează — iar eu locuiam la etajul al şaisprezecelea.

Americanilor le place muzica negrilor, le plac cîntăreţii, actorii negri. Pe Broadway jucau adesea trupe de actori negri. În stal şedeau spectatorii albi şi aplaudau. Dar dacă actorii negri aveau chef să ia masa după spectacol, ei trebuiau să caute un restaurant francez, italian sau evreiesc — în restaurantele americane li s-ar fi spus că toate mesele sînt ocupate...

Rasismul contaminase chiar pe aceia care ei înşişi aveau de suferit de pe urma lui. Am întîlnit negri antisemiţi. Un evreu pe care cineva îl jignise, striga : „De ce vorbiţi aşa cu mine ? Slavă Domnului, nu sînt încă negru !“ La Washington un mulatru mi-a povestit ce nenorocire s-a abătut asupra familiei sale — fata lui s-a îndrăgostit de un negru.

Am început să mă pregătesc pentru călătorie. Prietenii mi-au spus că vor trimite la mine un progresist, originar din sud, care să mă sfătuiască pe ce traseu anume să pornesc. Fiu de amiral, Daniel Gilmore se născuse în sud ; înainte de război editase o revistă literară cu orientare de stînga, numită „Vineri“ (cu acelaşi titlu apăruse şi la Paris un săptămînal, redactat de Jean Richard Bloch şi Chamson). Mi-a propus să mă ducă cu maşina lui. A fost un noroc nesperat, pentrucă niciodată

n-aş fi reuşit să ajung în coclaurile acelea unde m-a dus noul meu prieten.

Departamentul de stat mi-a comunicat că voi fi însoţit de redactorul revistei „America“, ce apărea în limba rusă. Nelson era fiul unui cetăţean originar din Rusia şi vorbea perfect ruseşte. S-a dovedit a fi plin de tact şi între noi s-au stabilit relaţii de bună înţelegere.

Nelson lua legătura cu autorităţile locale, drept care eram mereu invitat la tot felul de mese oficiale, ba de Preşedintele Camerei de Comerţ, ba de directorul vreunui ziar important, ba de vreun funcţionar care se ocupa cu probleme culturale. Gilmore cunoştea multă lume, el m-a dus pe la redacţiile ziarelor populaţiei de culoare, prin oraşele de provincie, pe la plantaţii de bumbac. Am stat de vorbă cu sute de oameni de cele mai diferite meserii : profesori şi plantatori, pastori şi lideri sindicali, pictori şi muncitori.

La Alabama, Gilmore m-a anunţat că ziaristul Sam Grafton, unul dintre „columnişti“, vrea să descrie călătoria scriitorului sovietic prin statele din sud şi cere îngăduinţa să se alăture grupului nostru. În continuare am străbătut drumurile Americii tus-patru în *Buick*-ul obosit, dar încăpător.

Nu ştiu de ce, tovarăşilor mei de călătorie le-a plăcut obiceiul rus de a te adresa oamenilor cu nume şi patronimic. Aşa încît călătoream cu Daniel Horaţevici Gilmore, Bill Benedictovici Nelson şi Sam Noemovici Grafton. Ajunsesem să ne împrietenim şi nu o dată am fost luaţi toţi drept „roşii“. Noaptea trăgeam uneori la marile hoteluri, alteori la moteluri, sau închiriam de la localnici odăiţe

destinate călătorilor. Locuitorii sudului erau ospitalieri, ne invitau să luăm prînzul sau cina cu ei. Am avut noroc — călătoream ca un turist american.

La Nashville am petrecut o zi la Fisk, universitatea negrilor, o instituţie particulară. Acolo studiau aproximativ şapte sute de tineri şi tinere ; se pregăteau să devină medici, profesori, avocaţi, dar ştiau că vor putea trata, învăţa, apăra la procese numai pe cei „de culoare". Printre profesori se afla un mare savant, chimistul Breedy. Mi-a povestit despre condiţiile în care trebuia să lucreze. Universitatea pentru albi avea laboratoare excelent utilate, dar lui îi era interzis accesul, după cum nu putea să se folosească nici de biblioteca universităţii. Dacă avea nevoie de vreo informaţie, un tînăr alb mergea în locul lui la bibliotecă, culegea materialul şi lua notiţe. La congresele internaţionale, profesorul Breedy era însă trimis. Pentru Nashville era negru, pentru străinătate era un savant american de frunte.

(Am citit, scris de cunoscutul zoolog Lilie, profesor la universitatea din Chicago, un articol consacrat biologului Zost, mort la începutul războiului : „Toată activitatea ştiinţifică a lui Zost poartă o amprentă tragică. Era negru şi locuia în Statele Unite... În Europa era primit cu braţele deschise şi e uşor de înţeles de ce s-a condamnat la un exil benevol, dar e profund dureros că nici cunoştinţele acestui om, nici devotamentul său neţărmurit faţă de ştiinţă nu au putut găsi aplicare în patria lui...)"

Printre studenţii din Nashville am văzut o fată roşcată şi pistruiată, care mi s-a adresat în limba

rusă. Am aflat că tatăl ei e negru, iar mama din Odesa. O chema Lillian Woldfield. Ca aspect nu semăna cîtuşi de puţin a negresă, dar în actele ei stătea scris : „de culoare".

Am vizitat barajul de la Tennessee, o construcţie uriaşă realizată de Roosevelt. Hidrocentrala transformase viaţa economică a şase state din sud. Şoselele, casele, parcurile îţi stîrneau admiraţia ; pretutindeni vedeai însă inscripţii : „Pentru cei de culoare" şi-mi ziceam sumbru în sinea mea : „Dă-o naibii de tehnică avansată, dacă ea se poate îmbina cu dispreţul total faţă de om !"

Pe cînd ne îndreptam spre sud, Bill Benedictovici mi-a povestit ce bine este organizat învăţămîntul în America şi ce sume uriaşe se cheltuiesc în domeniul sănătăţii publice. În statul Mississippi am văzut cum trăiesc negrii care arendează un petec de pămînt sau muncitorii agricoli : în cocioabe întunecate se înghesuiau familii numeroase, oamenii dormeau pe jos. Am întîlnit mulţi analfabeţi — negrii nu aveau şcoli suficiente — mi-a fost dat să cunosc oameni care în viaţa lor nu avuseseră de-a face cu un doctor — unui medic trebuia să-i plăteşti atît cît cîştiga o familie întreagă în trei luni.

Patronul unei mari plantaţii, o gazdă ospitalieră, care ne trata cu tot felul de bunătăţi de-ale sudului, ne-a spus : „Negrii o duc bine la mine, îi las să meargă la biserică..."

Intrînd într-o cocioabă nenorocită Sam Grafton ieşi de acolo cutremurat. Vizita pentru prima oară atunci statele din sud. I-am spus : „Ca să vezi că venirea mea ţi-a fost de folos. Datorită mie, unchiul Sam a făcut cunoştinţă cu unchiul Tom..." Nelson, care nici el nu mai vizitase statele din sud

era deprimat. Curmă orice discuţie despre asistenţa medicală sau despre învăţămînt.

Mi-aduc aminte de fluviul Mississippi, uriaş, cu apele de un galben aprins, de conacele bătrîne, locuite de personajele idealizate de scriitoarea Margaret Mitchell, interioare intime, confortabile, cum nici în vis nu văzuse Saltîciha noastră, şi alături cociobe urît mirositoare, întunecoase, suferinţe omeneşti, foamete într-o ţară a abundenţei, muncă peste puteri, şi la fiecare pas înjurături : „unde te bagi, negru împuţit !" (Aceste cuvinte le-am auzit într-o staţie de tramvai. Vagoanele în care aveau dreptul să călătorească numai albii erau aproape goale, în remorci în schimb nu găseai loc.)

E greu să-i vezi pe alţii cum suferă, e greu să vezi sărăcie, mizerie, sentimentul acesta l-am încercat de multe ori, şi acasă, şi în Spania, şi în India. O singură dată în viaţă am asistat însă la umilirea altuia. Într-o zi, la New Orleans, mă aflam într-o casă plăcută, într-o familie de oameni simpatici şi luminaţi, prietenii lui Gilmore. Unul dintre musafiri, înalt, cu părul blond, era arhitect. Am vorbit despre urbanism, despre Le Corbusier, despre pictură. Simţeam o sete cumplită, era o căldură de nesuportat. Am propus să mergem la barul vecin să continuăm acolo discuţia. Nimeni nu mi-a susţinut propunerea. După o jumătate de oră am cerut un pahar cu apă. Arhitectul s-a ridicat şi a spus că e timpul să plece acasă. Cînd a ieşit, gazda mi-a explicat că în actul de identitate este trecut „de culoare" şi el nu poate intra în bar — în oraş îl cunoaşte toată lumea. Am simţit o ruşine imensă, îl pusesem pe om într-o situaţie grea. Nu mai aveam chef să beau, şi, la drept vorbind, nu mai aveam chef nici să trăiesc.

Altădată mi-a fost cumplit de ruşine, cînd o mulatră cu o piele foarte deschisă mi-a povestit că hamalul, care nu o bănuia a fi de culoare, a băgat-o într-un vagon pentru albi. Trenul a pornit şi ea n-a avut timp să se mute. Un alb l-a chemat pe conductor şi i-a cerut să o dea afară. Fata nu semăna cîtuşi de puţin cu o mulatră şi în acelaşi timp conductorul s-a dovedit a fi om de inimă. I-a şoptit la ureche : „I-am explicat că aveţi părul nergu pentru că sînteţi evreică". Rîzînd, fata a adăugat : „Mă speriasem aşa de tare, că nu mă puteam mişca din loc". Pentru prima oară în viaţă m-am ruşinat că sînt evreu, aş fi vrut să fiu evreu negru.

Partizanii „discriminărilor rasiale" sau, mai simplu, partizanii „rasismului", discutînd cu mine, încercau să justifice rînduielile din sud : există o inegalitate firească a raselor, trebuie să treacă veacuri pentru ca negrii să ajungă la nivelul albilor ; deocamdată este greu să te înţelegi cu ei, trebuie să-i înveţi, să le creezi condiţii acceptabile, şi să-i pui la munca pe care sînt în stare s-o facă. Nu o dată am auzit asemenea argumente. Mi le-a invocat şi un jurist care mă invitase la cină. Nevasta lui, o femeie tînără, a adăugat că, indiferent de e bine sau rău, fiecare american simte o repulsie fizică faţă de negri. (Am simţit repulsie faţă de această femeie tînără şi frumuşică dar, fiind musafirul ei, am tăcut.) După ce ne-am ridicat de la masă gazda ne-a spus că ne va arăta pe primul său născut, care tocmai împlinise o lună. Copilul a fost

adus în brațe de o negresă uriașă, grasă, cu dinții albi, scînteietori, care alăpta copilul gazdelor...

În orașul industrial Birmingham mulți negri erau muncitori în uzinele metalurgice. Am fost la unul dintre ei. Casa era sărăcăcioasă, dar curată, într-o odaie mică locuiau cinci oameni. Am discutat despre muncă, despre locuințe. L-am întrebat apoi în ce relații este cu tovarășii lui de lucru, albi. „În timpul lucrului — bună." „Vă duceți pe la ei ?" „Nu." „Dar ei vă vizitează ?" „Niciodată. Sînteți primul alb care ne-a călcat pragul casei..."

La New Orleans m-am dus la sindicatul marinarilor. Secretarul mi-a arătat clubul și a adăugat că sindicatul lor este poreclit „roșu", căci la ei negrii iau parte la adunările generale, pe cînd la alte sindicate există secții separate pentru cei „de culoare". „Acestea sînt băncile rezervate negrilor" mi-a spus secretarul. Băncile nu erau mai rele decît celelalte, fapt este însă că negrii ședeau separat.

Mi-amintesc de o discuție lungă, sinceră, purtată cu avocatul Robertson. Era un om de inimă, pe care-l indigna discriminarea rasială ; căuta, pe cît putea, să vină în ajutorul negrilor. Mi-a povestit cîteva cazuri de condamnări monstruoase. O femeie se îndrăgostise de un negru, șofer de camion, pe care-l chema Willy Maggie. Femeia căuta mereu să-l aducă la ea acasă. Vecinele o bîrfeau. Într-o bună zi bărbatul ei s-a întors mai devreme acasă. Femeia începu să strige : „Ajutor, mă violează !" Toți, inclusiv judecătorii știau că femeia mințise, dar nimeni n-a spus-o în fața instanței de judecată. Zadarnic a încercat avocatul să-l salveze pe Willy Maggie, el a fost condamnat la moarte. În

orășelul Olbesile șase albi au violat o negresă ; toată lumea știa adevărul, totuși au fost achitați. Robertson și-a amintit și de alte procese ce avuseseră loc în statul Mississippi. L-am întrebat : de ce este atît de înrădăcinat rasismul ? El mi-a răspuns :„Îmi vine greu să vă mărturisesc, dar sentimentul acesta zace în noi din copilărie. Sîntem cu toții otrăviți de această ticăloșie. Femeia noastră de serviciu e negresă, nevastă-mea și cu mine ne purtăm frumos cu ea. Recent trebuia să nască. Am chemat medicul s-o asiste. Am intrat apoi să văd și eu copilul și m-am surprins gîndind că e o ființă vie și totuși nu e un alb... Simt că mi-e lehamite de mine însumi..."

Am înțeles că lucrurile nu se rezumă la cumplita epopee a lui Hitler. De bună seamă în America n-au existat nici Auschwitz, nici Treblinka. Cazurile de linșare erau tot mai rare. În 1946, în statele din sud mai erau în funcțiune legi care aminteau pe cele concepute de Globke (pînă de curînd el deținuse o funcție foarte respectabilă în Germania apuseană). Proprietarii de sclavi din sud nu erau însă nici ei niște inovatori. Șapte paragrafe din legea publicată în secolul al XIII-lea de Alfons al X-lea, regele Spaniei, denumit„ cel înțelept", și care într-adevăr protejase astronomia și alte științe, prevedeau discriminări între creștini și evrei și stabileau pentru evrei îngrădiri foarte asemănătoare cu cele care existau la mijlocul veacului XX în statele din sud pentru negri.

Știu că astăzi multe s-au schimbat. Chiar și reacționarii americani au înțeles că Africa s-a trezit la viață și că prigonirea negrilor în Statele Unite

exclude posibilitatea unor relații de bună înțelegere cu statele noi născute în Africa. De altfel și în interiorul Americii se observă unele schimbări în conștiința oamenilor. Bineînțeles e un fapt pozitiv că exact după o sută de ani de la victoria nordului asupra proprietarilor de sclavi rasiști, a fost votată legea care dă dreptul de vot negrilor din sud. Acest eveniment a coincis însă cu ciocniri sîngeroase pe străzile din Los Angeles, cu împușcături la Alabama și Mississippi, cu acumularea urei celor asupriți împotriva asupritorilor, și cu o dușmănie ascunsă a „eliberatorilor" liberali față de cei eliberați.

Nu se pune problema desființării unor legi dezgustătoare; se pune problema restructurării universului spiritual al oamenilor. Știm foarte bine că nici un fel de legiuire, chiar cea mai progresistă, nu poate smulge din conștiință prejudecățile înrădăcinate; ele se ascund uneori, se camuflează, caută fundamente noi, mai potrivite vieții moderne, pentru a răbufni din nou în toată goliciunea lor respingătoare.

Dacă am descris călătoria din sud, n-am făcut-o pentru a condamna pe americani, cartea de față nu este o culegere de articole politice. Meditez la tot ce mi-a fost dat să văd și să trăiesc și încerc să găsesc o soluție. După părerea mea am avut dreptate în tinerețe cînd socoteam că lumina risipește întunericul, numai că în anii aceia îndepărtați luam instrucțiunea drept educație, iar cunoștințele drept conștiință. Soluția stă probabil în dezvoltarea armonioasă a omului, ceea ce însă cere multe eforturi spirituale, multă înțelepciune și timp îndelungat; totuși dacă oamenii nu se vor

apuca imediat de acest lucru, ei vor pieri de o moarte nedemnă pentru un om, vor eșua în fața superiorității bombei atomice asupra trestiei gingașe și lipsite de facultatea de a gîndi, și vor muri, indiferent de culoarea pielii lor sau de forma nasului.

8

AVEAM impresia că nu mă mai poate mira nimic din cale afară; trecusem oceanul în zbor, vizitasem numeroase țări, întîlnisem multe personalități celebre, uneori chiar oameni mari, trăisem trei războaie, o revoluție, anul 1937, fascismul, victoria, și iată că pe neașteptate, în ziua de 14 mai 1946 am trăit mirarea unui adolescent, pus pentru prima oară în fața unui fenomen neobișnuit al naturii. Am fost invitat la Princeton și m-am aflat în fața lui Albert Einstein. Am petrecut numai cîteva ceasuri în tovărășia lui, dar aceste ceasuri s-au întipărit în amintirea mea mai puternic decît unele evenimente de seamă ale propriei mele vieți. Poți uita clipe de bucurie, de nenorocire, uimirea însă nu se uită, ea se întipărește adînc în memorie.

Văzusem, bineînțeles, portretele lui Einstein, toată lumea le-a văzut, dar în fotografii arăta altfel, poate pentru că erau vechi, poate pentru că obiectivul fotografic nu este același lucru cu ochiul. Avea șaizeci și șapte de ani cînd l-am întîlnit. Părul cărunt, căzînd în plete lungi, îl

îmbătrînea și-i dădea aerul unui muzician din veacul trecut sau al unui sihastru. Nu purta haină, ci un *sweater*, iar stiloul îl purta prins de gulerul înalt, drept sub bărbie. Agenda și-o scotea din buzunarul pantalonului. Trăsăturile feței îi erau ascuțite, puternic conturate, iar ochii uimitori de tineri, cînd triști, cînd concentrați, atenți, pe neașteptate vedeai în ei sclipiri de rîs ștrengăresc — nu mi-e frică să rostesc acest cuvînt. În prima clipă mi s-a părut a fi un om foarte bătrîn, dar îndată ce l-am auzit vorbind și a coborît repede în grădină, cînd i-au apărut în ochi sclipirile acelea vesele și ironice, această primă impresie a dispărut. Avea acea tinerețe pe care nu o pot stinge anii și pe care el însuși a exprimat-o într-o frază aruncată în treacăt: „Trăiesc și mă mir, tot timpul vreau să înțeleg..."

În „Julio Jurenito", roman scris în 1921, spusesem că citesc despre teoria relativității într-o versiune popularizată. În multe domenii ale științei sînt îngrozitor de ignorant (din fericire, înțeleg acest lucru) se resimte că nu mi-am terminat studiile medii. Versiunii popularizate a teoriei relativității am reușit să-i vin de hac deși nu am înțeles chiar totul, unele lucruri mai curînd le-am intuit. Mergînd de la New York la Princeton, eram emoționat și mă gîndeam despre ce aș putea vorbi cu acest mare savant, eu care sînt un ignorant?... Temerile mele le-am împărtășit lui Brainin, scriitor evreu care mă însoțea la Princeton. Mi-a răspuns că Einstein este un om simplu, și m-a invitat pentru că îl interesează Rusia, este preocupat de amenințarea unui nou război. N-aș putea spune totuși că m-am calmat. În clipa însă în care Einstein a început să vorbească, teama mea s-a risipit. Bineînțeles, am răspuns la întrebările pe care mi le-a pus, i-am povestit unele lucruri, dar astăzi am impresia că de vorbit a vorbit numai el, iar eu doar am ascultat, și dacă am deschis de cîteva ori gura, am făcut-o pentru că eram uluit.

Totul mă minuna, și înfățișarea lui, și biografia, și înțelepciunea, și entuziasmul tineresc, dar mai ales faptul în sine — stau, beau cafea și Einstein discută cu mine.

(La una din ședințele Consiliului Mondial al Păcii stăteam alături de Joliot-Curie. Oratorii repetau unul după altul adevăruri bine cunoscute, iar Joliot, aplecîndu-se spre urechea mea, îmi vorbea despre destinul fizicienilor — se vede că vreo frază îi sugerase această idee. „Fizicienii seamănă cu poeții, ei fac descoperiri în tinerețe. E ca un fel de inspirație. Fermi la treizeci și trei de ani a creat teoria beta-disocierii. Geniul lui Rutherford s-a manifestat la treizeci și doi de ani. De Broglie-Pauli au făcut descoperiri importante la treizeci și unu de ani, Dirac la douăzeci și șase. Știi dumneata cîți ani avea Einstein cînd a formulat teoria relativității restrînse? douăzeci și șase!" Ochii lui Joliot străluceau șiret. Pe neașteptate se posomorî: „Să ascultăm ce spune..." (Mi-am notat cuvintele lui Joliot pe un proiect de rezoluție.)

Desigur, emoția pe care o simțeam, în timp ce mă îndreptam spre Princeton, era determinată de valoarea personalității lui Einstein. Mi-aduc aminte că în 1934 Langevin îmi spusese: „Einstein a răsturnat toate științele naturii. Pînă la el

fizicienii aveau impresia că știu totul, dar el a demonstrat că există o altă cunoaștere. De la el începe fizica modernă și de altfel nu numai fizica, știința modernă..."

Einstein răsturnase vechile imagini despre savantul care stă izolat în cabinetul său, limitat în specialitatea sa. Știam că fusese prieten cu Romain Rolland, că în 1915 luase atitudine împotriva războiului, știam că luptase împotriva fascismului: omul pe care l-am întîlnit m-a ajutat să descifrez multe probleme ale epocii noastre contradictorii.

(Mult mai tîrziu i-am citit „Notele autobiografice", amintirile prietenilor săi și mi-am dat seama că uluirea mea fusese firească. Viața lui semăna cu un torent năvalnic de munte. Să încep cu actul lui de identitate: fusese cetățean german, apoi supus elvețian și în cele din urmă american. Cînd și-a făcut geniala descoperire lucra ca „expert de rangul trei în biroul de brevete din Berna". Trei ani mai tîrziu, cînd toți oamenii de știință înaintați din lume vorbeau despre descoperirea lui Einstein, el ținea cursuri la Universitatea din Berna, cursuri pe care le frecventau numai doi studenți. Curînd după aceea, numele lui începu a fi pronunțat nu numai la consilii științifice, dar și prin tramvaie. Ținea cursuri la Zürich, la Praga, la Berlin, Leiden, Pasadena, Princeton; vizitase multe țări din Europa, fusese în India, în Palestina, în Japonia. Cîți oameni întîlnise în viață, cu cîți purtase discuții intime! Nu mă refer la savanți, era firesc să aibă mulți prieteni printre ei. Am să citez unele întîlniri neașteptate, pe care el le-a evocat în scris

sau le-a amintit în discuție. Romain Rolland și lordul Bertrand Russell, Kafka și Charlie Chaplin, Rabindranath Tagore și Comisarul poporului pentru afaceri externe Cicerin, istoricul hasidismului Buber și Bernard Shaw, regele Belgiei Albert, și cîntăreața de culoare Anderson, Roosevelt și Nehru. Nu putea suferi recepțiile, aplauzele, lingușirile, vorbea rar în public, îi plăcea nespus să cînte la vioară, avea o pasiune pentru grădinărit, practica sportul nautic (a și scris un articol cu tema: cum se conduce iola), și totuși nu a existat eveniment de seamă la care el să nu fi reacționat cu pasiune și spirit de sacrificiu. Aflînd în anii primului război mondial că Romain Rolland ia atitudine împotriva naționalismului orb, a plecat în Elveția unde se afla acesta și a început să combată și el măcelul mondial. A salutat cu bărbăție Revoluția din Octombrie și a înfierat militarismul german. Fascismul a găsit în el un dușman neîmpăcat. Nu era naționalist, nici german, nici evreu, nici american. Făcînd colectă de bani pentru înființarea unei universități evreiești în Palestina, spunea: „Am văzut în Germania cum erau ironizați evreii și inima mea sîngera. Am văzut cum au fost mobilizate învățămîntul, revistele umoristice și toate celelalte mijloace de propagandă pentru a distruge în frații mei evrei încrederea în ei..." A făcut tot ce i-a stat în puteri pentru Spania, care-și apăra demnitatea. A făcut parte din numeroase organizații care luptau împotriva amenințării unui nou război, și-a dat demisia din secția culturală a Ligii Națiunilor, declarînd că aceasta favorizează pe cei puternici și sprijină pe agresori. În America fiind, a declarat

în mod public că este partizanul socialismului și prietenul Uniunii Sovietice. Scria despre discriminarea negrilor : „Este o pată neagră pe conștiința oricărui american". În anii celui de al doilea război mondial a sprijinit strîngerea de fonduri pentru ajutorarea Uniunii Sovietice. A condamnat arma atomică, a aruncat anatemă asupra „războiului rece", a insistat pentru dezarmare generală și cu o lună înainte de moarte a lucrat la un mesaj pe care urmau să-l semneze el, Bertrand Russell și Joliot-Curie.

Avea mulți dușmani. Unii savanți au încercat multă vreme să-i nege descoperirea, care li se părea a submina reputația lor măruntă, cîștigată pe căi drepte și nedrepte. Fasciștii germani îl urau, pentru ei el era în primul rînd evreu. A fost formată o organizație „anti-Einstein" din care făceau parte cîțiva fizicieni de renume, laureați ai Premiului Nobel. Organizația l-a urmărit pe Einstein, l-a împiedicat să țină conferințe, publica pamflete pseudo-științifice, manifeste. În 1922, aflînd că Einstein vine la Paris, „vitejii regaliști" au organizat o manifestație ostilă. Cînd Hitler a ajuns la putere, Einstein a fost condamnat la moarte în contumacie ; pe capul lui s-a pus un premiu important. În 1933 obscuranțiștii cereau să se interzică intrarea lui Einstein în Statele Unite. În 1945 Rankine, membru al congresului, a propus guvernului în Camera Reprezentanților „să pedepsească pe agitatorul, pe nume Einstein", care a îndrăznit să ia atitudine împotriva regimului lui Franco. Cinci ani mai tîrziu, același Rankine spunea : „Un bătrîn șarlatan, un oarecare Einstein, care își zice om de știință, iar în

realitate este unul din partizanii lagărului comunist..." De Einstein s-a ocupat celebra comisie pentru cercetarea activității anti-americane.

În carnetul meu de însemnări am găsit cîteva fraze ale lui Einstein, pe care le-am notat de îndată ce m-am întors la New York din Princeton. Iată ce a spus despre americani : „Sînt ca niște copii, uneori drăgălași, alteori nedisciplinați. Nu e bine cînd copiii încep să se joace cu chibriturile. Mai bine s-ar juca ei cu cuburile... Nu cred că un american mijlociu citește mai puțin ca un european, dar citește altceva, și mai ales citește altfel. Am întrebat pe un student dacă a citit cutare carte. El mi-a răspuns : «Mi se pare că da, dar nu mai țin minte. Cartea a apărut însă acum cîțiva ani, probabil că e depășită...» Un om ca acesta se interesează numai de ceea ce este nou... În America oamenii știu să uite repede. În anii războiului, la auzul cuvîntului «Stalingrad», americanul de rînd avea un reflex : scotea ceasul de la mînă să-l trimită unui ostaș sovietic. Mihoels și Fefer au văzut-o cu ochii lor. Astăzi, același cuvînt le provoacă unora un alt reflex, dorința de a demonstra rușilor că au bomba atomică. Bineînțeles e un rezultat al campaniei duse de ziare... În Africa Centrală exista un trib nu prea numeros — spun exista pentru că am citit despre el cu mulți ani înainte. Oamenii acestui trib aveau obiceiul să dea copiilor lor nume ca : Munte, Palmier, Zori, Șoim. Cînd omul murea, numele lui devenea *tabu* și trebuia căutată o altă denumire pentru munte sau pentru șoim. E firesc ca un asemenea trib să nu aibă nici istorie, nici tradiții, nici legende, și în consecință nici să nu se poată

dezvolta, căci în fiecare an trebuia să ia totul de la început. Mulţi americani îmi amintesc de sălbaticii acestui trib... Am citit în revista *«New Yorker»* un reportaj cutremurător despre Hiroshima. Am comandat prin telefon o sută de exemplare ale acestui număr de reviste, pe care le-am împărţit studenţilor mei. Mai tîrziu, unul dintre ei mi-a mulţumit şi a spus plin de entuziasm: «Grozavă bombă...» Nici vorbă, există şi altfel de oameni. Totuşi e foarte trist... Ultima oară am vorbit în public toamna. Am impresia că va trebui s-o fac din nou în curînd..."

În cursul discuţiei noastre, a mai revenit o dată la bomba atomică: „Vedeţi dumneavoastră, lucrul cel mai primejdios este să contezi pe logică. Sînteţi convins că doi ori doi fac patru? Eu nu... E o mare nenorocire că Roosevelt a murit, el n-ar fi îngăduit-o..."

(Cîţiva ani mai tîrziu am aflat în ce anume a constat ceea ce se cheamă „drama lui Einstein". Cu o lună înainte de declanşarea celui de-al doilea război mondial, cîţiva fizicieni, prieteni ai lui Einstein, l-au anunţat că în Germania se lucrează la realizarea bombei atomice. După cotropirea Cehoslovaciei, hitleriştii aveau la dispoziţie uraniu. Prietenii l-au convins pe Einstein să scrie despre acest lucru lui Roosevelt. În aprilie 1945 cînd deveni limpede că hitleriştii nu avuseseră timp să inventeze bomba atomică, şi aflînd că americanii posedă această armă, Einstein se adresă a doua oară lui Roosevelt, implorîndu-l să nu recurgă la arma cumplită. Roosevelt a murit mai înainte, fără să fi primit scrisoarea, iar noul pre-

şedinte Truman a ordonat peste cîteva luni ca bomba să fie lansată la Hiroshima şi Nagasaki.)

Ştiam că Einstein se interesează de publicarea unei „cărţi negre". I-am adus unele materiale şi fotografii ce fuseseră publicate. Einstein le-a examinat cu atenţie, apoi a ridicat ochii şi i-am văzut privirea îndurerată, buzele îi tremurau uşor. Îmi spuse: „Nu o dată în viaţă am arătat că posibilităţile cunoaşterii sînt nemărginite şi nemărginit este ceea ce trebuie să aflăm. Astăzi mă gîndesc că nici ticăloşia, nici cruzimea nu au margini..."

M-a întrebat ce intenţionez să vizitez. I-am răspuns că după două zile urmează să plec în sud, doresc să văd cum trăiesc negrii. El mi-a spus: „Trăiesc îngrozitor. E o ruşine! Acţiunile guvernului în ce priveşte statele din sud se încadrează în unele paragrafe ale rechizitoriului de la procesul din Nürnberg..." Peste cîteva clipe, cînd am coborît în grădină, unde ne-a chinuit un fotograf, Einstein mi-a povestit că mai de mult o americană tînără şi frumoasă, care apăra discriminarea rasială, i-a pus o întrebare foarte răspîndită în America: „Ce-aţi spune, dacă fiul dumneavoastră v-ar declara că are de gînd să se însoare cu o negresă?" I-am răspuns: „Nu ştiu. Probabil că aş simţi dorinţa să fac cunoştinţă cu logodnica lui. Dar dacă fiul meu mi-ar spune că are de gînd să se căsătorească cu dumneavoastră, mi-aş pierde desigur somnul şi pofta de mîncare". (În timp ce vorbea, ochii îi străluceau veseli.)

Mi-a cerut să-i vorbesc mult despre Uniunea Sovietică, apoi a spus: „Sînt convins că veţi reface repede economia. Eu, în genere, cred în Rusia.

Spuneţi-mi, vă rog, aveţi adesea prilejul să-l vedeţi pe Stalin ?" I-am răspuns că nu am avut niciodată ocazia să stau de vorbă cu el. „Păcat, aş fi vrut să ştiu, ce fel de om e. Un comunist mi-a spus că am vederi depăşite, că exagerez rolul personalităţii. Bineînţeles, nu sînt marxist, ştiu totuşi că lumea are o existenţă independentă de aprecierile subiective ale personalităţii. Şi totuşi personalitatea joacă un rol din cele mai de seamă... În închipuirea mea, Lenin apare mult mai concret, am citit despre el, am cunoscut oameni care s-au întîlnit cu el. Lenin îţi inspiră respect, nu numai ca om politic, dar şi ca personalitate umană cu înalte criterii morale..."

Am mai notat încă o frază, dar nu-mi pot aminti în ce ordine de idei a fost rostită : „O impresie foarte puternică a produs asupra mea romanul „Fraţii Karamazov". Este una dintre cărţile care desfiinţează reprezentarea mecanică despre lumea lăuntrică a omului, despre graniţele dintre bine şi rău..."

La despărţire, mi-a spus : „Principalul pentru noi acum e să nu admitem o catastrofă atomică... E foarte bine că aţi venit în America, să vină cît mai mulţi ruşi, să povestească... Omenirea trebuie să dea dovadă de mai multă înţelepciune decît Epimeteu, care a deschis cutia Pandorei, dar n-a mai ştiut s-o închidă.... La revedere şi mai vino şi altădată..."

Zece zile mai tîrziu am auzit la radio glasul pe care-l cunoşteam : Einstein vorbea despre primejdia de moarte ce ameninţa omenirea, despre necesitatea unei înţelegeri cu ruşii, despre necesitatea de a renunţa la arma atomică, de a înceta înarmarea, de a lupta, dimpotrivă, pentru dezarmare. Einstein vroia să închidă cutia Pandorei.

Ascultîndu-i glasul, mi-aduceam aminte de căsuţa mică, cenuşie, cu obloane verzi, de cărţile, manuscrisele, pipele arse — totul purta o urmă de uitare, de paragină — ca şi cum stăpînul ar fi plecat din atmosfera intimă a casei în universul fără de margini. Mi-aduceam aminte de omul acela bătrîn, cu stiloul prins de gulerul *sweater*-ului, cu ochii luminoşi, sclipitori, cu plete albe ce fluturau în adierea vîntului de primăvară.

9

LUCRUL pe care-l relatez acum s-a petrecut la New York, la începutul cunoştinţei mele cu America. Încercam o pereche de pantaloni într-un atelier cam întunecos, cînd pe neaşteptate am fost orbit de *blitz*-ul unui aparat fotografic. Reporterul îi dădea zor că a vrut să mă fotografieze pe stradă, iar proba în atelierul de croitorie o prinsese mai mult de dragul unei glume, ca o amintire pentru mine, bineînţeles, poza nu va apare ; a doua zi, bineînţeles, am văzut-o reprodusă în paginile unuia din ziarele de seară. Ziaristul scria că Ehrenburg a renunţat la fermoar, preferînd nasturii tradiţionali. În loc să rîd, m-am supărat şi, întîlnindu-l peste cîteva zile pe redactorul respectivului ziar, l-am întrebat de ce a publicat această fotografie cam indecentă, doar nu

sînt vedetă de cinema, ci un bărbat în vîrstă. „Cititorii noştri manifestă interes pentru om" îmi explică redactorul. „Bine, pentru om, dar de ce pentru partea de jos a trupului omenesc ?" Redactorul mă privi o clipă uluit, apoi rîse cu hohote : „Bravo ! Grozav ! Aveţi un umor pur american. Mîine am să dau asta la ziar..."

La început multe ziare americane mă mirau, cu timpul m-am obişnuit şi am încetat să le mai bag în seamă. Mă îngrijora de fapt altceva şi anume mă îngrijorau primele simptome a ceea ce peste un an a fost denumit „războiul rece".

Mi-aduc aminte că răsfoind la Noxville un ziar local, am rămas înmărmurit : ziarul scria că în psalmul 119 se vorbeşte despre Mosoch, ai cărui locuitori urăsc restul lumii şi că prorocul Ezechil spunea că în Meşeh oamenii se închină idolului Gog, iar Mosoch şi Meşeh nu sînt altceva decît Moscova. Noxville e desigur un orăşel provincial şi aş fi putut să mă amuz de prostia omenească şi de prejudecăţi, dacă a doua zi, discutînd cu un fermier, un om foarte ospitalier, nu l-aş fi auzit spunîndu-mi : „Ce nenorocire, de abia am terminat războiul şi o să trebuiască să începem un altul. De astă dată nu cu nemţii, ci cu ruşii..." A spus-o fără tupeu, chiar fără duşmănie, mai curînd cu o notă de tristeţe în glas. Nu o dată am auzit asemenea fraze, deşi procesul de la Nürnberg era în plină desfăşurare şi cu ocazia primei aniversări a victoriei asupra lui Hitler, mulţi îşi aduceau aminte că ruşii fuseseră aliaţii Americii. Oamenii erau derutaţi de telegramele senzaţionale. Pe neaşteptate vînzătorii de ziare strigau : „Tancurile roşii înaintează spre Teheran..." Nimeni nu ţinea minte dezminţirile, toţi ţineau minte numai groaza pe care o inspirau asemenea telegrame. Am întrebat o serie de oameni, care se pricepeau în probleme de politică externă, de ce socotesc şi cel de-al treilea război mondial inevitabil ? Aceştia nu citau din Biblie, dar spuneau : „Ruşii se pregătesc să pună stăpînire pe Persia... Rusia are intenţia să atace Turcia în viitorul cel mai apropiat... Moscova are pretenţii teritoriale asupra Greciei... Roşii ameninţă să înceapă războiul, dacă Tito nu va căpăta Trieste..."

În timpul celor două luni şi jumătate cît am stat în America — deci într-o perioadă scurtă — am observat cum se schimbă multe lucruri : ziarele manifestau tot mai des ostilitate, oamenii cu care ne întîlneam deveneau mai rezervaţi. Bineînţeles era numai începutul „războiului rece". Mai existau speranţe că foştii aliaţi vor ajunge la o înţelegere. Am avut prilejul să mă întîlnesc cu oameni politici, care încercau să apere linia lui Roosevelt, fostul vicepreşedinte Wallace, fostul ambasador Davies, membrii parlamentului Coffe, Pepper, Thomas. La mitingurile de masă sau la diferite întruniri, ei se situau pe aceleaşi poziţii cu noi şi luau cuvîntul alături de noi. La mitingul din Madison Square s-au strîns douăzeci de mii de americani. Au luat cuvîntul ambasadorul nostru, Gromîko, noi trei şi Davies. În semiîntunericul vîscos al sălii acesteia uriaşe am văzut chipuri zîmbind prieteneşte.

Opiniile americanilor de rînd se schimbau, cu toate acestea, văzînd cu ochii. M-a uluit imaginaţia ziariştilor, care lucrau în periodicele ce aparţineau trustului Hearst, scriau despre noi tot felul

de fantasmagorii deşi ne aflam în America, eram printre ei. Multe ziare afirmau că în călătoria mea sînt supravegheat de un agent al G.P.U.-ului care mă însoţeşte peste tot. De aceea, pe foarte simpaticul Bill Benedictovici îl prezentam: *„Mister* Nelson, agent secret al poliţiei roşii, colaborator al Departamentului de Stat", ceea ce îl făcea să rîdă cu poftă. Am sosit cu Simonov la Boston; călătorisem toată noaptea; în gară am fost întîmpinaţi de un membru al Consiliului Prieteniei Americano-Sovietice. Reporterii au tăbărît asupra noastră, răspundeam la întrebările lor, pînă cînd, în cele din urmă, membrul Consiliului i-a rugat: „Lăsaţi-i măcar să ia micul dejun, să-şi vină în fire..." Într-un ziar de seară apăru un titlu uriaş: „Consulul rus a interzis scriitorilor sovietici să discute cu reprezentanţii presei". L-am întrebat pe redactorul ziarului de ce publică inepţii. Toată lumea ştie că la Boston nu există consulat sovietic. El mi-a răspuns că a avut loc o neînţelegere: cineva a spus „counsel" (consiliu) iar reporterul a auzit „censel" (consul). Poate că a fost într-adevăr aşa, poate că n-a fost: am observat nu o dată că atunci cînd e vorba de politică, confuziile se bazează pe logică şi non-sensurile au sens.

Ziarele din trustul Hearst îmi spuneau „agitator camuflat", „tovarăşul cinic", „Ilya de la Comintern". Asemenea epitete aveau o rezonanţă aproape academică. (Doi ani mai tîrziu, aceleaşi ziare, referindu-se la mine, apelau la caracterizări mai pregnante, dintre care două le-am reţinut foarte bine: „avocatul de la Kremlin" şi „microcefalul năimit".)

Unul dintre prietenii lui Roosevelt mi-a explicat noua politică a Americii: „Truman n-are nici cea mai mică intenţie să înceapă războiul. El socoteşte însă că mişcarea comunistă ameninţă unele state din Europa occidentală şi poate triumfa, dacă Uniunea Sovietică se va pune pe picioare din punct de vedere economic şi va face progrese. Politica intransigentă a S.U.A., experimentarea bombei atomice vor determina Rusia să-şi cheltuiască toate forţele şi toate mijloacele pentru modernizarea armamentului. Partizanii cursului „ferm" vorbesc despre ameninţarea tancurilor sovietice, dar în realitate ei au declarat război cratiţelor sovietice".

Două luni după această discuţie Truman i-a cerut lui Wallace, ministrul comerţului, care apăra ideea unei înţelegeri cu Uniunea Sovietică, să-şi dea demisia.

În S.U.A., persoanele oficiale se purtau prevenitor cu noi, călătoream liber prin ţară, luam cuvîntul la întruniri; supărările veneau numai din partea unor ziarişti care încercau s-o ia înaintea timpului. În S.U.A. am asistat la începutul primului act, în Canada am văzut o scenă din actul doi. Vroiam să ne ducem în Mexic şi în Cuba, eram invitaţi acolo, dar din Moscova sosi o telegramă care ne sfătuia să acceptăm invitaţia Asociaţiei de prietenie canadiano-sovietică de a ţine conferinţe la Toronto şi Montreal. A trebuit să acceptăm.

Încă la New York m-a vizitat un diplomat canadian care mi-a propus după Montreal să vizităm Ottawa, unde urma să fim oaspeţii guvernului canadian. Zîmbind, aşa cum se cuvine unui diplo-

mat, mi-a spus că la Ottawa ne vom putea odihni, căci oaspeţii guvernului trebuie să se abţină de la cuvîntări publice.

În clipa în care am trecut graniţa am înţeles ce fel de odihnă ne aşteaptă. Chiar în zilele acelea se desfăşura procesul în care erau implicaţi cîţiva canadieni, acuzaţi de a fi divulgat secrete militare Uniunii Sovietice. Principalul martor al acuzării era un fost funcţionar al ambasadei, Guzenko, care fusese momit cu bani şi cu perspectiva unei vieţi confortabile. La proces era o adevărată vedetă, purta sub haină o platoşă, ziarele îi lăudau cu entuziasm curajul. Întrucît toate statele, şi mari şi mici, se îndeletnicesc cu spionajul, de obicei asemenea procese sînt judecate fără prea mult zgomot, ziarele se mulţumesc să anunţe că persoanele arestate „au lucrat în folosul unei puteri străine". De astă dată, guvernul canadian (e de presupus că nu din voinţa sa), pornise o campanie îndîrjită împotriva Uniunii Sovietice. Presa scria zilnic despre „pericolul roşu". La Ottawa, în jurul ambasadei sovietice, în fiecare zi, se adunau grupuri de indivizi, plătiţi sau benevoli, care manifestau împotriva Moscovei. În felul acesta atmosfera nu era cîtuşi de puţin potrivită pentru a face cunoştinţă paşnică cu ţara.

Mi-amintesc de prima seară petrecută la Toronto. Am fost invitaţi la o cină de proprietarul unui ziar important care a spus că vrea să stea cu noi de vorbă, pentru a vedea cum se pot întări legăturile culturale, cum se poate stabili o atmosferă de înţelegere reciprocă. În aceeaşi seară avea loc banchetul „Comitetului de ajutorare a Rusiei în timpul războiului", la care am fost nevoit să mă duc. Am făgăduit proprietarului de ziar că trec după banchet pentru o oră şi pe la el. Banchetul s-a desfăşurat normal, preşedintele bătea cu ciocanul de lemn în masă, s-au rostit cuvîntări pline de nobleţe, s-au semnat cecuri şi au răsunat aplauze. Programul nu mai era nou pentru mine şi am căutat să-mi joc rolul cu toată sîrguinţa. Proprietarul ziarului locuia în afara oraşului, într-o vilă care avea o grădină superbă. De cum am intrat în sufragerie, am simţit că ceva nu e în regulă. Galaktionov şedea imobil, cu buzele strînse, iar Simonov se prefăcea că examinează nişte gravuri de pe perete. Apariţia mea a întrerupt se vede discuţia. S-a servit cafeaua, nici n-am apucat să iau ceaşca în mînă, că gazda, întorcîndu-se spre Mihail Romanovici Galaktionov, i-a spus: „Deci, trebuie să înţelegeţi că există temeiuri ca oamenii din Canada să vadă în orice vizitator sovietic, un spion..." M-am ridicat şi am spus că sînt obosit, că mi-e somn. Înţelegînd că a sărit peste cal, gazda a început s-o dreagă spunînd că iubeşte Rusia, că se bucură de sosirea noastră. Am mai stat vreo zece minute în picioare şi apoi am plecat.

Au început conferinţele de presă. În zadar încercau membrii Asociaţiei de prietenie să-i potolească pe ziarişti. În zadar vorbeam despre viaţa şi cultura poporului sovietic. Mi se puneau întrebări despre spionaj, despre pregătirile militare ale Kremlinului, despre apropiatul război. La prima conferinţă de presă am spus: „Îmi place ţara dumneavoastră, îmi place poporul, dar mă miră profund două lucruri: de ce ziariştii dumneavoastră nu fac decît să vorbească despre un nou

război ? Oare nu vă interesează cum trăim, cum am luptat, cum refacem orașele distruse ? Și a doua problemă : Conform constituției în Canada sînt două limbi de stat, dar la graniță, dacă vorbești franțuzește nimeni nu te înțelege, la poștă același lucru. De altfel, judecînd după chipurile dumneavoastră, îmi dau seama că majoritatea ziariștilor nu mă înțeleg".

Cuvintele mele au fost ca o mană cerească pentru presa franceză din Montreal și Quebec. Ziarele de limbă franceză au anunțat cu titluri mari : „Ehrenburg socotește că în Canada se vorbește prea mult despre război și prea puțin în franceză". Aceasta a determinat o atitudine relativ binevoitoare față de noi a ziarelor franceze, în marea lor majoritate de extremă dreaptă.

În primele zile nu am răspuns la întrebările legate de proces. Unele ziare ne-au învinuit de lașitate. Cînd la banchetul dat de presa Legiunii canadiene, ni s-a pus pentru a zecea oară aceeași întrebare, n-am mai socotit posibil să tac. Am păstrat pînă astăzi un exemplar al ziarului *La Patrie* care a publicat răspunsul meu : „Guvernul sovietic a comunicat ce anume crede în această problemă. Am să spun numai ceea ce cred eu — unul din cetățenii sovietici. Problema prezintă un aspect juridic pe care nu am intenția să-l ating, dar există și un aspect politic. Am văzut armatele canadiene în timpul primului război mondial. Ele au luptat într-unul din sectoarele cele mai primejdioase ale frontului. A fost un loc de onoare. Același lucru se poate spune despre frontul apărat de canadienii din cel de-al doilea război mondial, pe Schelde. Am impresia că în războiul verbal

declarat Uniunii Sovietice, canadienilor le-a revenit iarăși locul cel mai primejdios, dar care cu greu s-ar mai putea numi loc de onoare. Nu înțeleg de ce trebuie să fie Canada capul răutăților în acest domeniu ? Cred că e mai bine pentru noi să ne înțelegem și să fim prieteni".

Bineînțeles, ziarele au spus că mă amestec în treburile interne ale Canadei. La Montreal autoritățile interne ne-au prevenit că e mai bine să se contramandeze mitingul, căci se așteaptă incidente. Galaktionov, om bolnav cum era, suferea cel mai mult pentru tot ceea ce se întîmpla. Mitingul nu a fost contramandat. Am vorbit în limba franceză, iar în acest oraș a vorbi fără interpret, înseamnă de la bun început să cîștigi de partea ta auditoriul.

Am vrut să mă duc pentru o zi la Quebec, să vizitez acest vechi oraș francez, dar un reprezentant al guvernului mi-a spus : „La Quebec nu există nici o cameră liberă unde ați putea rămîne peste noapte".

Momentul cel mai neplăcut al vizitei noastre a fost la Ottawa. Eram înconjurați de funcționari de nivel mediu. O zi am petrecut-o la ambasada noastră, unde ne-am odihnit puțin și am reușit să-i mai înveselim pe funcționarii ambasadei, care trăiau ca într-un oraș asediat.

În ultima zi, în mod cu totul neașteptat, am fost invitați de primul ministru. Ne-am înțeles să se ducă numai Galaktionov și Simonov care să ceară scuze în numele meu, pretextînd că sînt obosit, că nu mă simt bine, fusesem doar cel mai atacat.

Primul ministru a înţeles că boala mea are un caracter diplomatic şi a încercat să se descarce de orice vină. După ce am urcat în avion, am zîmbit, zicîndu-mi : slava Domnului, s-a terminat ! La Albany avionul a aterizat. Am aşteptat vreme multă în cîmp, pînă cînd ni s-a anunţat că timpul nu este favorabil zborului şi pasagerilor li s-au luat bilete la tren.

La Albany am petrecut cîteva ore fără program, fără ziarişti, fără prieteni. Era un orăşel obişnuit de provincie din Statele Unite. Pe stradă se plimbau tineri în haine noi şi cu cravate în culori violente. În baruri, pe scaune înalte, şedeau oameni tăcuţi şi zgomotoşi totodată. Nu vorbeau unul cu altul, doar din cînd în cînd scoteau nişte sunete stridente, scîrţîietoare : comandau *bourbon soda*, înjurau sau, surîzători, exclamau „yes". În vitrinele magazinelor nişte tinere frumuseţi din masă plastică, scăldate într-o lumină albăstrie, sinistră, aminteau că rochiile de vară sînt foarte ieftine, şi că o fericire de zece minute este accesibilă tuturor. Am stat la bar, am hoinărit pe străzi, ne-am dus în gară şi am plecat iar în oraş ; aşteptam să vină trenul.

Această seară petrecută la Albany mi s-a întipărit în minte pentru că pe neaşteptate am intrat în vorbă cu unul din clienţii barului. Părea să fie un om în jur de cincizeci de ani ; chipul lui de un roşu-arămiu strălucea de sudoare — seara era foarte caldă. Stătuse doi ani la Bruxelles şi vorbea franţuzeşte. Mi-a povestit biografia sa. Tatăl lui fusese mic plantator în statul Nebraska, în copilărie cunoscuse, dacă nu mizeria, cel puţin sărăcia. Tatăl îi asigurase viitorul, trimiţîndu-l la

o şcoală comercială. A început să lucreze la o firmă de articole sanitare, a inventat un nou sistem de reclamă, a căpătat un premiu, şi-a lăsat slujba şi a plecat la San Francisco, unde a deschis o mică fabrică de mezeluri, a făcut repede avere, căci a găsit un specialist excelent, un ungur fugit din închisoare. Dar s-a plictisit curînd de salamuri şi a început să lucreze în domeniul asigurărilor. A găsit o slujbă în Belgia, însă viaţa din Europa n-a fost pe placul lui. S-a întors în patrie şi s-a apucat să publice la Kansas un ziar financiar. Era considerat un om energic, totul părea să-i meargă bine, se însurase, cînd pe neaşteptate a venit criza. A sărăcit, a început să vîndă crenvurşti calzi într-un chioşc, se gîndea chiar la sinucidere, mai ales după ce nevastă-sa se încurcase cu şeful poliţiei. Dar în viaţă totul vine şi totul trece, criza a trecut şi ea, omul a mai prins curaj, a găsit un tovarăş de afaceri şi a deschis la Cleveland un birou particular de detectivi, prinse gustul poliţiei, participă la campania electorală, e adevărat, fără succes : făcuse propagandă pentru republicani şi cînd colo a reuşit din nou Roosevelt. S-a căsătorit a doua oară cu o văduvă, căpătînd o dată cu ea şi un fiu vitreg — o haimana, dar şi zestre — economiile văduvei ; şi-a cumpărat o făbricuţă care producea seifuri. Pe neaşteptate veni Pearl-Harbour, fabrica începu să lucreze pentru ministerul de război şi afacerea luă proporţii. Îl aştepta însă o mare neplăcere. Producţia lui a fost refuzată, ziarele cumpărate de concurenţă au cerut proces, a trebuit să cheltuiască o sumă mare de bani ca să angajeze avocaţi scumpi, toţi s-au ales cu ceva, dar el s-a

scufundat din nou. Nevastă-sa a scos însă economiile de la ciorap, fabrica au vîndut-o, s-au mutat la Albany și a început să se ocupe de reclame. Acum treburile merg bine. Biroul lui are unsprezece funcționari. Fiul lui vitreg s-a îndreptat și el și chiar s-a dovedit a fi un băiat capabil. A inventat o mașină pentru reclame luminoase care anunță cursul bursei, noutăți politice, a căpătat monopolul pe reclamele firmei Heinz, a țigărilor „Camel", a trei bănci. Acum cînd lui i s-a propus să preia conducerea sucursalei de la Paris a unei mari firme, biroul are să treacă în mîna fiului său vitreg...

L-am întrebat dacă nu l-a obosit o viață atît de frămîntată. Zîmbi cu un aer disprețuitor: „Nu-s nici belgian, nici francez și nici rus, sînt un american adevărat. În mai împlinesc șaizeci și patru de ani, pentru un bărbat este încă floarea vîrstei. Mi-e capul ticsit de idei. Pot să mai ajung încă undeva, sus de tot". După care s-a apucat să filozofeze: „N-am nimic împotriva rușilor. Au luptat pe cinste în război. Trebuie să fie niște excelenți oameni de afaceri. Am citit însă în *Times* că nu aveți inițiativă particulară, că nu există concurență, numai politicienii și constructorii pot realiza ceva în viață, ceilalți muncesc doar pentru o leafă. Asta-i plictiseală cumplită! Dacă în timpul marii depresiuni (prin aceasta înțelegea criza din ajunul lui 1930), cineva mi-ar fi spus: „O să-ți dăm o leafă solidă, cu condiția să nu mai călătorești dintr-un stat în altul, să nu-ți mai schimbi meseria", m-aș fi sinucis. Cum de nu sînteți în stare să pricepeți atîta lucru? Bineînțeles! Am văzut la Bruxelles oameni care

trăiesc liniștit, pun deoparte pentru zile negre... și degenerează; acolo toți tinerii sînt, din punct de vedere spiritual, niște impotenți..."

Simonov se apropie de măsuța noastră și-mi spuse că e timpul să mergem la gară.

În vagonul *Pulman* era întuneric, toți pasagerii dormeau și perdelele erau trase. M-am dus în compartimentul de lîngă toaletă unde puteai fuma, citi, bea un pahar de sifon. Acolo am notat discuția cu omul pe care l-am întîlnit întîmplător în barul din Albany.

O săptămînă mai tîrziu ne-am îmbarcat la Boston pe *Ile de France*. Înainte de război era considerată o motonavă franceză de lux, mai tîrziu servise însă pentru a transporta trupe americane în Europa. Soldații rămîn oriunde soldați și ei au adus saloanele cochete, cabinele de lux într-o stare corespunzătoare cu zbuciumul lor sufletesc.

La Boston hamalii din port erau în grevă. Bagajul se încărca de „galbeni" și bagaj era mult. Ai fi zis că toată Europa se întorcea acasă. Ce de lume am întîlnit pe *Ile de France!* Pe Jules Romains (pe care-l aștepta titlul de academician sau, cum spuneau franțujii, de „nemuritor" — tunica și sabia respectivă), o comunistă din România, care făcuse șase ani de închisoare la București, un fabricant de țigări belgian, un profesor ceh. Se întorceau cu toții în Europa distrusă, flămîndă, duceau cu ei paltoane de blană, rezerve de cafea, mașini de spălat rufe, conserve. În timpul zilei, ascultam pe punte frînturi de conversație. Un student italian striga plin de înflăcărare că e timpul să se termine cu „blestemații de clerici". O bătrînă

aristocrată din Poitiers ofta: „Ginerele mi-a scris că în Franţa miroase a revoluţie. După părerea lui — Bidault este un om foarte cinstit, dar moale, o cîrpă care a îngăduit lui Thorez să intre în palatul Matignon. Iar partizanii, să ştiţi, au ascuns arme... Bineînţeles în America e mai multă linişte, totuşi aş vrea să mor la mine acasă..." Tinerii discutau cu aprindere despre cărţile lui Sartre, dacă va fi sau nu comunism în Franţa, dacă oraşele distruse trebuie refăcute întocmai cum fuseseră altădată sau construite din nou. Toţi erau emoţionaţi în aşteptarea întîlnirii cu rudele, cu prietenii, cu patria pe care nu o mai văzuseră de cîţiva ani. Nu ştiu cum arătau vapoarele care duceau spre America emigranţi, dar *Ile de France* ducea din America oameni care nu prinseseră rădăcini în această ţară bogată şi sătulă.

Oamenii se frămîntau, dar oceanul era calm. Nopţile mi le petreceam adesea pe puntea de sus, ba notîndu-mi impresiile din timpul călătoriei prin America, ba admirînd din vreun colţ întunecat întinsul necuprins al apei. Într-una din nopţi am însemnat cîteva idei în legătură cu călătoria, revenind la americanul cu chipul arămiu pe care-l întîlnisem la Albany: „Tînăr de tot, cînd am intrat în organizaţia ilegală a liceului nostru, vedeam totul prin prisma broşurilor «Donskaia Reci». Acolo spunea limpede că socialismul va triumfa în primul rînd în ţările unde există o concentrare de capital şi o industrie înaintată. În viaţă lucrurile s-au întîmplat exact invers: în ţinutul stîncos al Muntenegrului locuitorii strigă: Belgrad — Moscova!, pe cînd în Statele Unite capitalismul trăieşte dacă nu tinereţea, cel puţin

«floarea vîrstei pentru un bărbat», cum spusese omul din Albany, şi acesta nu era un aventurier întîmplător, ci reprezentant al lumii aventurierilor. Tot ceea ce preţuieşte nu are pentru el sfîrşit, ci numai început. Cu America trebuie să ajungem la o înţelegere; acolo nu se prevede posibilitatea unei revoluţii, cel puţin pentru deceniile imediat următoare. Totul depinde de americani. În genere sînt oameni paşnici, dar cu un spirit de aventură cam pronunţat..."

Mă gîndeam la tot ce văzusem şi auzisem în Canada şi mă gîndeam cu groază: Nici aici viaţa nu corespundea cu programul trasat. Anii de după război încep să semene cu cei din ajunul războiului. Planul meu e să duc la bun sfîrşit un roman despre furtuna ce abia se potolise. Iar oamenii cu care discutasem în Canada apucaseră să-şi ia rămas bun de la trecutul încă apropiat, pentru ei furtuna de abia începe, vîntul doar stîrneşte primele vîrtejuri de praf...

Oceanul se zvîrcolea asemenea unui om pe care îl frămîntă visuri cumplite, dar pentru ocean această frămîntare nu conta. Bineînţeles o barcă ar fi fost azvîrlită ca o coajă de nucă, în barul din *Ile de France* însă clinchetul paharelor abia se auzea. Nopţile erau calde ca în iulie, pe cer o mînă darnică zvîrlise milioane de stele. La ce mă gîndeam oare? Nu mai ţin minte... Probabil la ceea ce gîndeşte orice om cînd este smuls pentru o săptămînă din mijlocul vieţii febrile, şi rămîne pierdut între valuri şi stele: la viaţa ce se scursese, la cărţile ce nu le scrisesem, îmi ziceam că a venit timpul bilanţurilor...

Țin minte doar că într-una din nopți a venit la mine Galaktionov. S-a plîns că are insomnii, a zis că sus, pe punte, e bine, e plăcut să respiri aerul mării, să privești stelele, și pe neașteptate a început să recite : „Și stau de vorbă stelele-ntre ele..." După ce a plecat am coborît și eu în cabină. Aveam intenția să scriu cîteva versuri, dar în loc de versuri am făcut următoarea însemnare : „Rareori în viața noastră, am stat de vorbă, amîndoi, mult mai rar, probabil, decît stelele-ntre ele".

10

DE cîte ori mi-aduc aminte de călătoria în America, fără să vreau, gîndurile-mi zboară la Mihail Romanovici Galaktionov, la soarta lui. Aproape în fiecare seară îl întîlnisem pe omul acesta modest, politicos după moda veche, la redacția ziarului „Krasnaia Zvezda" ; ne salutam, uneori schimbam cîteva cuvinte dar bineînțeles habar nu aveam ce fel de om e. În timpul călătoriei noastre în America am discutat de cîteva ori îndelung, am aflat cîte ceva din viața lui și totuși multă vreme nu am înțeles principalul. Adeseori îmi fac imputări că nu sînt suficient de atent cu oamenii, uneori însă am impresia că nu e vorba de un defect al meu personal, că de vină sînt moravurile veacului nostru : ne cunoaștem uluitor de puțin vecinii, colegii de serviciu, chiar prietenii, avem obiceiul să discutăm despre evenimentele „la ordinea zilei", să purtăm dezbateri pe teme aproape abstracte și în schimb trecem sub tăcere ceea ce ne preocupă cu adevărat, ascundem cu grijă ceea ce ne doare și tot cu atîta grijă ne temem să nu descoperim ceea ce alții tăinuiesc.

Ziariștii americani, care-l vedeau pentru prima oară pe Galaktionov, îl calificaseră drept „ostaș încercat", induși în eroare de părul lui cărunt, de ochii obosiți, ascunși de ochelarii cu ramă neagră, de stelele de pe epoleți. Pînă să plecăm în America, și eu fusesem convins că Galaktionov e mai bătrîn decît mine, cînd colo la data aceea nu avea nici cincizeci de ani. Uniforma de general îi dădea un aer rece. Aveai impresia că este „scrobit" din cap pînă în picioare ; și obrajii, și cuvintele, și gîndurile. Impresia era greșită. Cîte lucruri n-am discutat cînd rămîneam în doi, cînd mai putea vorbi liniștit — despre arta lui Cehov, despre soarta cumplită a ostașilor noștri căzuți în captivitate, despre spectacolele de altădată la teatrul Solovțov din Kiev, despre primejdia automatizării omului ! În tinerețe Galaktionov fusese student la facultatea de filologie, apoi intrase în armată cu gradul de praporcic. Deși în 1918 Galaktionov se înrolase voluntar în Armata Roșie și aproape toată viața slujise în rîndurile ei, discutînd cu el, simțeai că ai de-a face cu un vechi intelectual.

La începutul călătoriei noastre, nu numai că nu știam nimic despre starea sufletească a lui Galaktionov, dar nici nu-i înțelegeam atitudinea. Mă uluiau reacțiile lui hipersensibile la întrebările brutale ale ziariștilor, la glumele deplasate ale vreunuia dintre „columniști", la orice fleac pe

care Simonov sau eu nici nu-l băgam în seamă. Am început să înțeleg cîte ceva după cîtva timp și am aflat totul mult prea tîrziu.

În prima lună petrecută în America, am intrat într-o zi în odaia lui Galaktionov. L-am găsit stînd la masă, gîrbovit, și am avut impresia că e bolnav. La întrebarea mea mi-a răspuns : „Totul e în ordine". Privirea pe care mi-a aruncat-o însă era aceea a unei sălbăticiuni hăituite. I-am spus că trebuie să plecăm, sîntem așteptați la o masă oferită de United Press. Galaktionov s-a sculat, s-a pieptănat, a schițat chiar un zîmbet și apoi a rostit încet : „În fiecare zi întîlniri cu străinii... Asta este o tortură !"

Îndeplinea în mod cinstit misiunea care i se dăduse : lua cuvîntul la întruniri, căuta să fie amabil, sociabil. Deși războiul rece se întețea, ziariștii erau mult mai politicoși cu un general decît cu noi, scriitorii. Cu toate acestea Galaktionov era mereu nervos. La o recepție un cronicar bine cunoscut, specialist în probleme militare, i-a spus : „Am auzit că la dumneavoastră acasă se pregătește o istorie a războiului. Și noi lucrăm la una, încercăm să ne lămurim care au fost cauzele insucceselor noastre în Oceanul Pacific, în Africa, în Italia. Spuneți-mi, vă rog, istoricii dumneavoastră militari ar putea face o analiză a operațiilor nereușite, să zicem, cea de la Kerci ?" Galaktionov îi răspunse că în primul an de război nemții ne-au fost superiori din punct de vedere tehnic. Zîmbind, americanul i-a răspuns : „Bineînțeles, întrucît comandantul Armatei Roșii a fost generalisimul Stalin, greșelile strategice se exclud !"

La New York, Simonov și cu mine hoinăream toată ziua prin oraș, pe cînd Galaktionov nu ieșea din odaie. Cînd nu aveam în program recepții oficiale, pînă și masa o lua în odaie. Un funcționar de la reprezentanța noastră comercială îi aducea cărți de la bibliotecă și cum era cald, generalul își scotea uniforma, se așeza în fotoliu și citea Cehov, Turgheniev, Leskov. Într-o zi, intrînd la el, l-am găsit citind pe Cehov : „Ce scriitor minunat, mi-a spus el. Cred că-l recitesc a zecea oară și încerc mereu același sentiment de admirație. Ai zice că-l vede pe om prin microscop. Aseară, după ce ne-am întors de la banchetul acela blestemat, am reluat «Salonul nr. 6». Cred că știu textul pe de rost. Totuși cînd ajung la scena în care Nikita îl îmbracă pe doctor în halat, simt că nu pot citi mai departe... Întotdeauna există scriitori la modă, altădată îmi plăcea foarte mult Leonid Andreev. I-am reluat deunăzi nuvelele, dar nu le mai pot citi, mi se par ridicole, învechite. Mai înainte să vii dumneata citeam «Omul în carapace»... Mă uluiește precizia. Nici un cuvînt nu poate fi adăugat sau scos. Ascultă numai : „Mîncarea de post îți face rău, iar mîncare cu carne nu poți mînca..." Sau uite, alt pasaj : „Să vezi și să auzi cum oamenii mint și tot pe tine te socotesc un prost pentru că le suporți minciuna ; să înduri jigniri, să nu îndrăznești să declari în mod deschis că ești de partea oamenilor cinstiți, liberi, să minți tu însuți și să zîmbești...»" Se auzi o bătaie în ușă. Galaktionov închise repede cartea.

Un păcat îmi apasă conștiința : fără să o bănuiesc, am contribuit și eu ca boala lui Galaktionov să progreseze. Începuse vara newyorkeză cu arșița

ei de nesuportat, iar el umbla în uniformă militară și suferea cumplit din cauza căldurii. Pe lîngă aceasta mai și atrăgea atenția tuturor. Era deajuns să iasă în stradă că toți holbau ochii la el. L-am convins să-și cumpere un costum de vară. Parcă reînviase. Mi-a mărturisit că ieșind seara să se plimbe, nimeni nu s-a mai uitat la el, și a rîs chiar, adăugînd : „Probabil că semăn cu orice *bussines-man* în vîrstă..." A doua zi l-am găsit într-o stare îngrozitoare. În fața lui era întins un ziar, iar el abia a putut rosti : „Citiți vă rog ! Poftim, unde m-au dus sfaturile dumneavoastră !" Trebuie să spun că ziariștii se ocupau intens de noi. Un „columnist" scrisese că Simonov luase cina cu o actriță cheltuind nu știu cîți dolari. Altul povestise despre mine că am cumpărat o ladă cu țigări de foi scumpe, de Havana. Și iată că unul din „columniști" scrisese următoarele : „Grădinile sînt în floare, păsările ciripesc și cumplitul general Galaktionov și-a schimbat penajul. L-am văzut aseară coborînd din hotel zglobiu, într-o haină de culoare gris-deschis și îndreptîndu-se... Dar nu vom divulga unde anume s-a dus." Galaktionov era distrus : „Îți dai seama la ce face aluzie ? În realitate, m-am dus numai pînă la colț și m-am întors ! Ce să mai vorbim !" Pentru că tot nu înțelegeam ce-l apasă, i-am spus naiv că soția lui e o femeie inteligentă și chiar dacă ziarul o să ajungă în mîna ei, are să rîdă. El strigă la mine : „Ce legătură are nevastă-mea cu toate astea ? Îți spun încă odată : ce vor zice acolo ?" Și arătă cu degetul în sus spre tavan. Am încercat să-l liniștesc, spunîndu-i că despre mine, despre Simonov s-au scris tot felul de prostii, că la noi

oamenii sînt edificați asupra stilului ziarelor bulevardiere. Galaktionov nu se putea însă liniști : „Dumneavoastră n-o să vă facă nimic. Sînteți scriitori, pe cînd eu sînt militar... Și brusc, fără să se poată stăpîni : Am suferit mult prea mult în viață..." După aceste cuvinte, avu impresia că-l luase gura pe dinainte și trecu repede la alt subiect. Mai tîrziu mi-a povestit despre tinerețea lui, despre luptele de la Samara, Kronstat, despre întîlnirile cu Frunze, dar niciodată nu a revenit la amintirile sumbre.

Acum se scrie mult și se vorbește și mai mult despre victimele „cultului personalității", oamenii și-aduc aminte de cei împușcați, de cei morți prin lagăre. Galaktionov n-a fost niciodată arestat ; a așteptat numai să fie arestat. Grav rănit în luptă, Simion Guzdenko a fost salvat ; a murit abia peste zece ani, dar de pe urma vechii contuzii. Galaktionov a fost atins de valul „ejovismului". De-abia de curînd am aflat ce se ascundea sub cuvintele ce-i scăpaseră întîmplător : „Am suferit prea mult în viață". Activitatea lui Galaktionov seamănă cu a multora. În 1917 a intrat în partid, avea atunci douăzeci de ani, a plecat pe front, apoi a rămas în armată, a parcurs treptele ierarhice, a absolvit academia militară, a lucrat în grupul „apărării" al Consiliului comisarilor poporului. Cînd s-a dezlănțuit furtuna și colegii săi au fost arestați, Comisarul de divizie Galaktionov a fost învinuit de legături cu „sabotorii". În biblioteca lui s-au găsit cărți scrise de „dușmanii poporului". Organizația de partid a hotărît în unanimitate excluderea sa din rîndurile partidului. Și-a pierdut gradul de militar, a fost dat afară

din slujbă. A avut noroc totuşi, după o jumătate de an a fost reprimit în partid, apoi a început să lucreze la „Krasnaia Zvezda". În 1943, cineva sus şi-a amintit că a existat cîndva un om modest şi muncitor ; lui Galaktionov i s-a dat gradul de general-maior, a fost cooptat în colegiul de redacţie al revistei „Krasnaia Zvezda", apoi transferat la „Pravda", trimis în America. Lucrurile s-au reaşezat la locurile lor, dar omul suferise o traumă. Nu putea uita că la adunarea de partid fusese numit „laş", „făţarnic", „lingău", că noaptea nu dormea ascultînd orice zgomot pe scară.

Călătoria în America a grăbit deznodămîntul. Mihail Romanovici Galaktionov era omul cel mai puţin pregătit să poarte discuţii dificile, complicate cu ziariştii americani a căror politeţe aparentă masca de fapt ostilitate. În deosebi chinuitoare pentru el au fost zilele petrecute în Canada, în atmosfera pe care am zugrăvit-o mai înainte. Mă uimea tot timpul calmul desăvîrşit al lui Galaktionov în faţa străinilor. Cînd era atacat, ţinea minte tot timpul că nu trebuie să toarne gaz peste foc, răspundea cu demnitate şi, ca totdeauna, cu politeţe şi bunăvoinţă. La întoarcere, pe vapor, ţin minte însă că i-am spus lui Simonov : îmi face impresia că Galaktionov suferă de o boală psihică.

Timp de o săptămînă cît a rămas, pare-mi-se, la Paris, Galaktionov s-a mai înveselit ; îi plăcea să umble prin librării ; într-o zi am stat cam vreo oră pe o bancă din Grădina Luxemburg, lîngă monumentul lui Verlaine. Galaktionov vorbea despre pietrele sfinte ale Europei, despre Herzen, despre muncitorii parizieni. Mi-am zis în sinea mea : „O să-i treacă, sufleteşte n-a murit încă..."

În 1947 l-am întîlnit pe Mihail Romanovici Galaktionov la redacţia ziarului „Pravda". Arăta prost şi avea o privire sumbră. Am vrut să-l binedispun, i-am amintit de păţaniile noastre la hotelul din Washington, unde nimeream mereu prin odăi străine, nu ştiam că numerele sînt aceleaşi, dar că există două aripi, „W" şi „E", adică apus şi răsărit. Era ca într-un vodevil. Galaktionov nici măcar nu zîmbi. În ziua de 5 aprilie 1948 Mihail Romanovici Galaktionov s-a sinucis.

11

LOCUIAM într-un hotel de pe malul stîng al Senei, lîngă Bulevardul Saint-Germain. Aveam o odaie mansardată cu balcon, de unde se vedea Parisul : olane, coşuri, case vechi, toate, îngrămădite laolaltă ca nişte oi, formînd o turmă cenuşie, informă. Uneori, în amurg, admiram tabloul atît de bine cunoscut, alteori nici nu-l remarcam.

Am aflat că Denise venise pentru cîteva zile la Paris din Annecy unde locuia împreună cu fiul ei. Ne-am revăzut în cafeneaua „Fregatte" de pe malul Senei, unde aveam obiceiul să ne întîlnim şi altă dată, cu cincisprezece ani în urmă. Mi-a povestit despre viaţa din anii de ocupaţie. Ca şi altădată, avea ochi de lunatecă. Am întrebat-o dacă nu s-a supărat că artista Jeannette din *Căderea Parisului* îi seamănă. Mi-a răspuns : „Mi-au mai spus-o şi alţii. Dar n-am vrut să citesc roma-

nul..." Pe apele Senei de culoarea cernelei, jucau cercuri roşii şi verzi.

Aragon şi Elsa Iurievna Triolet ne-au invitat pe Simonov şi pe mine la „Mansardă", aşa se chema încăperea unde-şi avea sediul Comitetul scriitorilor. Amintirea anilor de ocupaţie mai era vie, se simţea solidaritatea din timpul războiului. Am întîlnit mulţi prieteni vechi : Eluard, Vildrac, Cassou, Cocteau, Aveline, Martin-Chauffier, Paulhan, Sartre. Toţi tinerii cu care făceam cunoştinţă îmi vorbeau neapărat de Sartre. Se vede că scrierile lui exprimaseră frămîntarea acelor ani. Şi, într-adevăr, Parisul se schimbase. Puţini erau scriitorii care vorbeau despre realism, suprarealism, personalism, majoritatea discutau despre rezistenţă, despre cărţile apărute în ilegalitate, despre atmosfera de haos, căutau să vadă cine sînt cei ce se situează pe aceleaşi poziţii cu ei, şi în mijlocul acestor evenimente contradictorii şi zgomotoase mulţi căutau probabil să-şi afle rostul şi drumul.

Aş vrea să spun aici cîteva cuvinte despre Aragon. L-am cunoscut în 1928 cînd era un tînăr şi frumos suprarealist. În Montparnasse se discuta mult despre admirabila sa carte „Ţăranul parizian" şi despre diferitele sale manifestări zgomotoase : prin combativitatea lor, suprarealiştii aminteau de futuriştii noştri şi Aragon era unul dintre cei mai energici. Mai tîrziu a devenit partizanul realismului, comunist, iniţiator a diferite organizaţii, redactor de reviste, de ziare. Întîlnirile noastre continuau ; uneori discutam în contradictoriu cu îndîrjire. În 1957 Aragon a fost indignat de felul în care m-a atacat un critic din

„Literaturnaia Gazeta" (după ce publicasem eseul despre Stendhal) şi i-a răspuns în *Lettres Françaises*. În acest articol el scria, între altele : „După cum am mai spus-o şi altădată, m-am obişnuit, timp de treizeci de ani, să discut mereu în contradictoriu cu Ilya Ehrenburg. Opiniile noastre sînt cu totul diferite, cu excepţia problemelor esenţiale, precum pacea şi socialismul, războiul şi fascismul..."

Poate că am amintit de Aragon tocmai în acest capitol pentru că în 1946 pe toţi ne preocupau în primul rînd „problemele esenţiale", ceea ce cred că a şi făcut ca noi doi să discutăm puţin în contradictoriu. În principiu însă, Aragon avea dreptate : uneori relaţiile noastre erau mai complicate, dar niciodată discuţiile nu ne-au dus la neînţelegeri.

N-am să mai vorbesc despre lucruri pe care toată lumea le ştie. Aragon e un mare poet şi un mare prozator. Unele dintre cărţile sale îmi sînt apropiate, altele nu, dar nu despre aceasta vreau să vorbesc acum. Aragon e o fire foarte complicată, îşi schimbă adesea opiniile, dar se supără, pe bună dreptate, cînd cineva încearcă să contrapună una din perioadele sale de creaţie alteia, căci, oricum, el rămîne mereu Aragon. E o fire pasionată, ceea ce se simte chiar şi atunci cînd scrie versuri clasice, sau consacră pagini întregi dintr-un roman al său pentru a descrie îmbrăcămintea eroului. Din momentul în care şi-a fixat drumul în viaţă, după 1930, a apărat de atacurile duşmanilor şi ceea ce socotea a fi „esenţial" şi tot cu ceea ce, ca om, nu se putea împăca, şi a făcut-o sincer şi înflăcărat. La ceea ce era „esenţial" trebuie să adăugăm

dragostea lui pentru Franța, sentiment organic și atotcuprinzător, care i-a dictat și versurile, și lupta în Rezistență, și romanul „Săptămîna Patimilor". Eu îl consider ca un discipol al lui Hugo, deși nu are nici nepoți, nici barbă de patriarh, nici nu-l înconjoară tablourile idilice cu care se consola Olympio. Aragon este apropiat lui Hugo prin strălucirea sa, prin elocința sa, prin spiritul său neîmpăcat, clarvăzător, prin mînia sa, prin romantismul realității și realismul romanticului. În opera lui Aragon e neîndoielnic mult mai multă amărăciune, dar și veacul în care trăiește e altul...

Mi-amintesc de vizita pe care i-am făcut-o la începutul anului 1963. Întrebările pe care mi le-a pus erau din cele ce frămîntau la acea vreme pe toți cei legați de fenomenele artei. La un moment dat am tăcut amîndoi. Privindu-l mi-am adus aminte de tînărul poet suprarealist din barul *Coupole*. Numai părul îi era nins acum... Aragon mi-a arătat manuscrisul ultimei sale cărți. Și mi-a citit o poezie plină de patos, în care era vorba de tragedia pe care o trăiește maurul ce-și mărturisește credința și totodată se plînge de multele amărăciuni ce i-a adus Coranul.

În 1946 Aragon era vesel. Victoria era încă recentă.

A venit și Liuba de la Moscova, Fotinski ne-a invitat într-o cafenea din Montparnasse. În jurul nostru se aflau numai oameni necunoscuți. A venit apoi Dusia care, ca și altădată, rîdea, dar povestea lucruri triste : cum s-au ascuns în anii de ocupație, cum dispăreau oamenii. Soții Vișniak au fost trimiși la Auschwitz, pictorul Feder a murit în urma torturilor la care a fost supus ; cînd Soutine s-a îmbolnăvit prietenii au vrut să cheme un medic, dar el s-a speriat că acesta l-ar putea denunța nemților, și a murit fără ajutor medical.

André Chamson ne-a invitat la el, era directorul muzeului de la *Petit Palais*. Am trecut prin săli pustii, muzeul era încă închis ; m-am oprit admirînd multă vreme o pînză a lui Watteau, gîndindu-mă din nou la forța de neînțeles a artei. La vîrsta de douăzeci de ani Watteau fusese un pictor de gen, înfățișase nenorocirile războiului în maniera școlii flamande ; cinci ani mai tîrziu își găsise însă adevărata vocație, o simțim în portretul paiaței, care exprimă toată durerea pictorului și tragedia superficialității aparente a unui veac — un comic de profesie care și-a uitat rolul...

Ne-am dus să-l vedem pe Marquet. Zîmbind timid ca totdeauna, ne-a arătat în tăcere peisajele sale. Am discutat îndelung despre destinul de mîine al Franței, el privea în tăcere — poate fluviul, poate încerca să deslușească viitorul...

Și ferestrele de la apartamentul lui Pierre Cot dădeau spre Sena. Niciodată nu te poți plictisi, privind o apă care curge ; ea curge, se schimbă mereu și privind-o poți vorbi despre orice : despre poezie, despre Bidault, despre epocă și despre clipa de față. Pierre Cot mi-a explicat că actuala coaliție guvernamentală este vremelnică, că va urma o perioadă de lupte interne din care nu se știe cine va ieși învingător — Franța este ruinată, capitalul îl deține America...

Ne-a invitat la el Effel, era trist, dar făcea tot felul de ghidușii, ne-a arătat caricaturi noi.

Langevin arăta prost, îmbătrînise ; ochii lui minunați sclipeau parcă mai ageri, dar și mai triști.

(Nu ştiam că mai are de trăit doar cîteva luni.) Îmi spuse: „Totul a fost de la început pînă la sfîrşit marcat de neomenie, dar poate că neomenia cea mai cruntă abia urmează..."

Din Montbart veni Chantal. Am încercat să ne amintim de tinereţea noastră îndepărtată, dar ne-am oprit din capul locului. Am discutat despre pînzele lui Bonnard, despre Londra, despre conferinţa de pace (în palatul Luxemburg, unde înainte de război ţineau şedinţe senatori respectabili, l-am văzut acum pe Vîşinski — se discuta problema tratatului de pace cu Italia). Chantal mă întreba ce noutăţi sînt în pictura sovietică, iar eu îi vorbeam despre Kastornoe.

Pe cheiul Senei şedeau, ca şi acum o jumătate de veac, anticari bătrîni cu scăunele pliante. Numai Voltaire dispăruse, nemţii nu rezistaseră tentaţiei. Mă refer nu la zîmbetul lui Voltaire, ci la bronzul monumentului.

Mă aflam în societatea unor oameni apropiaţi sufletului meu, apropiaţi şi totodată infinit de depărtaţi. Ştiam lucruri pe care nu le puteam povesti, iar ei la rîndul lor trăiseră timp de trei ani multe evenimente ce nu puteau fi povestite nici într-o oră, nici într-o lună. Toţi mă întrebau dacă Parisul mi se pare schimbat. Le răspundeam că nu, oraşul rămăsese acelaşi, dar mă simţeam acum străin în el. Eram ca un trecător care s-a furişat lîngă o fereastră ca să privească viaţa unui cămin străin. Nu mai puteam participa ca altă dată, cu tot sufletul, la ceea ce prietenilor mei li se părea şi apropiat, şi important.

„Parisul s-a schimbat foarte mult", i-am spus eu lui Denise, şi în aceeaşi clipă m-am corectat: „probabil că m-am schimbat eu".

Bineînţeles în Franţa mă simţeam mult mai la îndemînă decît în America, francezii ştiau ce înseamnă război. (La New York o doamnă mi-a spus că şi americanii au cunoscut lipsuri în timpul războiului. De pildă, o dată i s-a întîmplat să găsească cu greu o cămaşă albă pentru soţul ei, nu erau decît crem sau bleu.) Franţa o ducea greu cu încălţămintea. Pe străzi mai răsuna încă zgomotul caracteristic al tălpilor de lemn; într-un oraş din Bretania, într-o zi de ploaie, am văzut fetele descălţîndu-se şi băgînd pantofii sub trenciuri. Femeile cochete din Paris umblau fără ciorapi, şi circulau cu bicicleta purtînd nişte sacoşe uriaşe atîrnate peste umăr. În vitrinele magazinelor de lux vedeai clipsuri din ceramică, baticuri cu desene imprimate de pictorii flămînzi, bibelouri din hîrtie, lut, sticlă. În regiunile viticole, unde înainte de război cîrciumarul prefera să spele paharul cu vin decît să se obosească pînă la robinet, muncitorii beau la prînz apă. În staţiunea de lux La Bole se distrau parizienele bogate, ofiţerii americani, iar alături se aciuiseră în condiţii grele, locuitorii oraşului Saint-Nazaire, distrus. La Tours, oraş care avusese de suferit de pe urma bombardamentelor, am văzut şiruri lungi şi triste de barăci. Se spunea că e lipsă de unt, nu se găseşte carne, că iarna se apropie, iar de cărbuni nici nu poate fi vorba. Totul îmi era cunoscut, familiar.

Cei ce se îmbogăţiseră în anii de ocupaţie, îşi veniseră în fire, găsiră ocrotitori cu influenţă, şi consumau acum aperitive pe Champs Elysées sau

se prăjeau la soare pe plajă. La Angers, monsieur Cointreau, proprietarul binecunoscutei fabrici de lichioruri, însoţindu-mă prin diferite secţii, îmi spunea: „Nemţii apreciau foarte mult calitatea produselor noastre..." Am auzit nu o dată pe viticultorii bogaţi din Anjou şi Touraine, spunînd: „Anul 1942 a fost colosal!" Se refereau la calitatea vinurilor, pentru că se ştie că un an nu seamănă cu altul. Mie însă acest an îmi aducea aminte de Rjev, de Stariţa arsă pînă în temelii, de nevestele de soldaţi flămînde... Un critic mi-a povestit că la premierele teatrale ofiţerii germani erau entuziasmaţi de ironia lui Cocteau, a lui Giraudoux, Salacrou. În casa lui Anatole France am văzut însă pe un perete o mîzgălitură lăbărţată: „Pe aici a trecut soldatul Klotzke".

Nu trecuse decît un an de la sfîrşitul războiului, dar mulţi nu se mai gîndeau la trecut. Ziarele denunţau diferitele afaceri ilicite, ba cu vinuri, ba cu cartelele pentru textile. Yves Farge fusese numit ministru al alimentaţiei publice. Cînd l-am întîlnit, în timpul manifestaţiei populare de la 14 iulie, mi-a spus: „Am fost şi eu în America, am asistat la experienţa de la Bikini cu bomba atomică, de altfel acolo am şi fost înştiinţat de numirea mea ca ministru. N-am putut să refuz. Bikini e o poveste murdară. Am să încerc să fac ceva, dar şi aici e destulă murdărie, chiar prea multă..." Farge declară război escrocilor de mare anvergură, speculanţilor care se îmbogăţeau de pe urma comerţului cu vin, carne, pîine. A fost ministru numai patru luni — regii „bursei negre" s-au dovedit a fi mai puternici.

Totul se învălmăşise: adepţii acordului de la München, colaboraţioniştii, partizanii de mai ieri. Pe faţadele bisericilor străvechi, pe zidurile şcolilor, ale închisorilor, ale halelor, vedeai scris cu vopsea, cretă sau catran: „Da" sau „Nu" răspunsurile la referendum.

Ţin în faţa mea o fotografie, înfăţişează prezidiul unui miting la care am ţinut o cuvîntare, iar Simonov a recitat nişte versuri. O masă lungă la care stau Herriot, primul ministru Bidault, Maurice Thorez, Langevin şi ambasadorul sovietic Bogomolov.

Thorez locuia în palatul Matignon. Ne-a invitat într-o seară să luăm cina la el. Un portar simandicos ne-a examinat din cap pînă-n picioare şi am citit în privirea lui ostilitate. Thorez era desigur locţiitorul primului ministru, dar pentru portar el rămînea acelaşi complotist suspect.

Mă aflam la Paris în timpul unuia din referendumuri. În decurs de doi ani de zile francezii erau invitaţi pentru a şaptea oară să se prezinte în faţa urnelor. Mulţi se plictisiseră şi numărul abţinerilor de la vot era mare. De Gaulle propusese respingerea textului noii Constituţii.

Noua constituţie a fost aprobată cu o majoritate neînsemnată. Pierre Cot avusese dreptate: Franţa era scindată în două. La drept vorbind, această sciziune începuse de mult, încă prin 1935, cînd muncitorii erau insuficient de puternici pentru a lua puterea în mînă, dar suficient de puternici pentru a ţine clasa conducătoare într-o permanentă alarmă. Acest echilibru nestabil explică într-o bună măsură evenimentele anilor 1938—1940. Un răz-

boi civil ascuns continua şi în epoca la care mă refer în momentul de faţă.

Am petrecut cîteva săptămîni la Rochefort-sur-Loire, unde am fost găzduiţi de poetul Jean Bouillet, care ţinea acolo o farmacie. Cu acest prilej am văzut cum se reflectă evenimentele politice în viaţa cotidiană a unui orăşel minuscul. Unele femei credincioase preferau să meargă la Anjou să cumpere medicamente, decît să facă vînzare farmacistului lor care trecea drept „roşu". Am vrut să intru într-o cafenea, dar Bouillet m-a oprit: „patronul a fost colaboraţionist..." Copiii părinţilor catolici nu se jucau cu copiii celor atei. Primarul oraşului însă deţinuse această funcţie şi în timpul nemţilor! Era mare proprietar de pămînt şi negustor de vinuri. Majoritatea populaţiei vota pentru cei de dreapta, iar minoritatea demasca fără fereală pe colaboraţioniştii de pînă ieri.

Cutreieram dealurile din împrejurimi. Era o regiune de vii şi păşuni. Pretutindeni creşteau arţari şi plopi bătrîni. Fluviul Loire, larg, curgea agale, ocolind insuliţele; toate acestea — sub un cer înalt de august. De mulţi ani nu mă mai odihnisem ca acum, căutam să nu mă gîndesc la nimic. Dar era de ajuns să intru în vreun sat, să stau cîteva clipe într-o cîrciumioară întunecoasă, să ascult ţăranii discutînd despre unele şi altele, şi începeam să împărtăşesc îngrijorarea generală, de parcă aş fi simţit aerul apăsător prevestitor al furtunii care se anunţase de foarte multă vreme, pentru ca pînă la urmă să nu izbucnească.

Orăşelul Vouvray e renumit prin vinuri şi în cramele lui săpate în grote, iarna nu e frig, iar

vara nu e cald. Şi acest orăşel, ca şi întreaga Franţă, era împărţit în două tabere, aproape egale. Un viticultor înstărit spunea: „Ce rost are să ne certăm? Comuniştii nu sînt ţărani, ci nişte venetici... Avuţia mea este agonisită cu sudoarea a trei generaţii". Fiica altui viticultor Bédouard, era comunistă şi candida pe lista partidului la alegerile în Adunarea Constituantă. Bărbatul ei lucrase altădată la Paris. Am discutat cu bătrînul lui tată care mi-a spus: „Tatăl meu a fost comunard..." Iar fiica lor, în vîrstă de doisprezece ani putea întrece pe orice degustător de meserie în precizia cu care stabilea anul vinului şi provenienţa lui: dacă e de pe deal sau din via de lîngă cimitir.

La Limousin am făcut cunoştinţă cu mulţi membri ai mişcării „Maquis". M-au plimbat prin păduri, i-am ascultat povestind despre încăierările cu duşmanul. În mintea mea s-au născut atunci mulţi dintre eroii romanului *Furtuna*: Dede, Miki, Medved. Am auzit şi cîntecul: „Şuieră, şuieră tovarăşe..."

Am vizitat Oradour-sur-Glane. Hitleriştii i-au strîns pe locuitori în biserică, pe copii la şcoală, şi le-au dat foc. Au scăpat cu viaţă numai cei ce lucrau la cîmp. Pe zidurile negre, arse, se mai zăreau urmele reclamelor ciocolatei Meunier, se mai desluşeau denumirile cîrciumarilor. La intrarea în localitate un afiş suna prevenitor: „Atenţie! Păstraţi tăcere!" Ruinele deveniseră relicve. Alături se construia un nou Oradour; primarul acestuia era comunist.

Marcel Cachin mi-a propus să vizităm orăşelul Aymoutier, unde urma să se aniverseze cincizeci de ani de activitate a bătrînului comunist Fresier.

Cachin începu să-și depene amintirile : „Acum patruzeci de ani am vorbit în acest oraș ; la întrunire au venit numai trei oameni. Astăzi sînt nu mai puțin de două mii de comuniști..." A urmat apoi o masă. Ședeam cu toții pe niște bănci lungi. Cachin îmi spunea că acum cînd Uniunea Sovietică e învingătoare ea poate să-și refacă în liniște orașele, civilizația va înflori, americanii nu vor îndrăzni niciodată să o atace, căci Europa occidentală se va ridica împotriva lor. Apoi mă întrebă, dacă e adevărat că la Moscova a fost închis Muzeul de artă apuseană : „L-am vizitat de vreo cîteva ori, ce colecție splendidă ! Mai ales în ce privește pînzele impresioniștilor noștri..." Cum știam că Marcel Cachin este un admirator al tablourilor prietenului său Signac, drept răspuns, am început să-i vorbesc despre expoziția, atunci recent deschisă la Paris, cu tablouri furate de hitleriști și acum restituite Franței. Printre ele se găseau și peisaje admirabile ale lui Signac.

În regiunea Dordogne puteai achiziționa ieftin proprietăți rurale ajunse în stare de ruină. Pictorul Lurçat, un comunist, și-a cumpărat și el o proprietate de acest fel. Mi-a povestit cum l-au primit țăranii ; un bătrîn i-a spus : „Tovarășe moșier, ai venit tocmai la vreme, noi am hotărît să întemeiem aici o organizație de partid..."

N-a fost chip să mă odihnesc prea mult. Ziarul *„Izvestia"* mă zorea să trimit reportajele despre America, despre Franța, Asociația de prietenie „Franța-Uniunea Sovietică" insista să vizitez cîteva regiuni ale țării. Am luat cuvîntul la cîteva mitinguri mari : la Lyon, Saint-Etienne, Limoges. Pierdeam ore întregi la tot felul de recepții date

de primării, de filialele Asociației de prietenie, de Uniunile ziariștilor, vorbeam la radio, dădeam interviuri răspunzînd la sute de întrebări. La Limoges am fost cazat în odaia de oaspeți a Prefecturii, destinată, de fapt, miniștrilor. La Lyon, Chevalier, autorul romanului „Clochemerle", îmi cerea să-i explic în ce constă primejdia pe care o prezintă scrierile lui Zoșcenko. Sculptorul Salandre mă ruga să-i vorbesc despre monumentele noastre. La Lyon a venit să mă vadă un aviator din escadrila „Normandie", Joffre, și în tovărășia lui, în sfîrșit, m-am putut odihni. Și-a adus aminte de Minsk, de generalul Zaharov, de mecanicii sovietici și totul a intrat în făgașul obișnuit : eroism, morminte, prietenie.

Din punct de vedere oficial, coaliția șubredă anti-hitleristă mai exista încă ; nu o dată mi-a fost dat să aud că a fost cimentată prin sînge, iar legătură mai trainică decît aceasta nu există. Omul este întotdeauna înclinat să creadă în mai bine, pe cînd istoria nu ține seama adesea nu numai de logică, dar nici de ceea ce numim conștiință.

De cîte ori am trecut pe la palatul Luxemburg, unde se țineau lucrările Conferinței de pace. N-aș putea zice că decurgeau în chip pașnic. Aliații de pînă ieri se învinuiau unul pe altul de perfidie. Cel mai aprig în atacuri era australianul Evens. Deveni curînd o „vedetă" pentru ziariști, se știa că dacă lua el cuvîntul, scandalul era inevitabil, de aceea la bufetul presei ceștile de cafea rămîneau nebăute, cînd cineva anunța : „Urmează la cuvînt Evens".

Am simțit pe propria mea piele ce înseamnă „războiul rece". Cînd am făcut escală la Paris,

în drum spre America, ziarele au avut față de mine o atitudine de simpatie sau cel puțin de politețe. Era începutul primăverii. La sfîrșitul verii și toamna, multe ziare au început să mă atace. Unul din ele spunea că sînt mituit, că am la Moscova un apartament de zece camere, o vilă în Crimeea, chiar un pavilion de vînătoare în Bielorusia. Un altul scria că abuzez de ospitalitatea tradițională a Franței, vreau să-i ațîț pe francezi împotriva americanilor, spun că negrii nu se bucură de libertate în Statele Unite, probabil că o să mi se ridice un monument în Africa Neagră, dar din Franța e mai bine să mă car. Alt ziar, aducîndu-și aminte de un trecut îndepărtat, cerea să restitui francezilor „banii ce le fuseseră furați, adică împrumuturile acordate pe vremuri guvernului țarist. La Lyon vînzătorii de ziare, în dorința de a vinde repede un ziar local, ce apărea seara, strigau cu înverșunare : „Moscova se pregătește să ocupe Franța !" La Nantes niște adolescenți jefuiseră un restaurant de lux ; un ziar local afirma cu toată seriozitatea că asupra delicvenților s-au găsit dicționare ruso-franceze : la primul interviu care mi s-a luat am fost întrebat pe un ton insinuant, dacă nu cumva am vizitat orașul Nantes.

Partidul comunist era cel mai puternic în Franța. Echilibrul nestabil se păstra : „războiul rece" cuprinsese toate orașele franceze. Pierre Cot îmi spuse : „Nimeni nu știe cum se va termina..." Oamenilor nu le place să se amărească ei singuri ; îmi ziceam că pînă la urmă totul se va aranja. Era o toamnă încîntătoare ; deși ne aflam în octombrie, trandafirii erau în floare. Pe chipurile oamenilor vedeam zîmbete ; francezii sînt veseli

din fire, îi poate face să uite de necazuri vremea frumoasă, o glumă, faptul că văd trecînd pe stradă o femeie drăguță.

M-am dus să-l văd pe Jean Richard Bloch, la redacția ziarului *Ce Soir*. Mi-a propus să intrăm într-o cafenea din apropiere, să bem un păhărel de vin. A început să-mi vorbească despre speranțele sale : socialiștii nu vor putea rupe cu comuniștii, iar aceste două partide dețin majoritatea și în parlament și în țară. Discuția a trecut apoi asupra Moscovei, și pe neașteptate Bloch scoase o agendă, mi-o întinse și spuse : „Tradu-mi". Am citit, scrisă cu litere latine, zicătoarea rusească : „Merge moara scoți făină". Nu era ușor de tradus, am făcut-o totuși.

12

ÎN apartamentul minuscul de pe strada Souridière, atît de bine cunoscut mie, unde locuia Aragon cu soția, am văzut niște desene admirabile ale lui Matisse. Aragon mi-a povestit că l-a întîlnit de multe ori pe Matisse, în 1942, la Nisa, unde pictorul locuiește în mod permanent, dar că acum se află la Paris, lucrează la niște desene pentru covoare. Tot de la Aragon am aflat că în 1941 Matisse a fost operat, i s-a făcut o rezecție a stomacului, de aceea este nevoit să muncească stînd în pat, iar cînd se scoală pentru cîteva ceasuri, își pune un corset.

În septembrie Aragon mi-a spus că Matisse ar dori să-i pozez. Casa în care locuia se afla în

fața hotelului *Nice* unde locuisem în tinerețe. Pe pereții unui dormitor oarecare, am văzut cartoane pe care erau prinse bucăți de hîrtie colorată. Chipul i-l cunoșteam bine din multe fotografii, dar cînd Matisse și-a scos ochelarii, m-au impresionat ochii lui, de un albastru deschis.

Făcusem cunoștință cu Picasso, Léger, Modigliani, pe cînd eram foarte tînăr, și nici ei nu erau cu mult mai în vîrstă decît mine, poate cu vreo opt-zece ani. Pe vremea aceea priveam cu multă admirație pînzele lui Matisse, dar pe el mi-a fost dat să-l văd prima oară cînd avea șaptezeci și șapte de ani.

Debutase tîrziu. La paisprezece ani Picasso desena ca un pictor cu experiență, pe cînd Matisse începuse prin a studia dreptul și lucrase în biroul unui notar. La vîrsta de douăzeci de ani, de plictiseală, după o operație de apendicită, se apucase să copieze niște desene, Masaccio, marele pictor al Renașterii murise la douăzeci și șapte de ani, aceeași vîrstă avusese Rafael cînd își terminase binecunoscutele „Stanțe". La douăzeci și șapte de ani Picasso încheiase „perioada albastră", „roz", dăduse „Fetele din Avignon" și trecuse la cubism. Iar Matisse, dacă ar fi murit la douăzeci și șapte de ani, de pe urma lui n-ar fi rămas decît niște lucrări școlărești, vădind talent.

I-am pozat lui Matisse de trei ori. În timpul primei ședințe mi-a spus: „Cînd am fost dus pe masa de operație, în sinea mea mi-am luat rămas-bun de la viață. S-a întîmplat însă o minune, destinul mi-a dăruit o nouă viață. Un supliment... De aceea acum totul îmi trezește o deosebită bucurie în suflet: oamenii, copacii, culorile..."

Deasupra patului său atîrnau niște discuri de carton cu cercuri negre, purtînd urme de gloanțe. Pictorul mi-a explicat că uneori se duce la tir, deși nu-i vine ușor: „În meseria mea e foarte important să-ți păstrezi vederea și precizia mîinii. Mă verific, din cînd în cînd..."

Dacă nu mă înșală memoria, în cele trei ședințe Matisse a făcut aproximativ cincisprezece schițe, dintre care două mi-a dăruit mie, iar pe una din ele, înfățișînd chipul unui tînăr frumos, a scris, zîmbind ușor: „Variațiuni după Ehrenburg". Nu știu dacă aceste schițe pot fi numite portrete. Matisse spunea că nu desenează și nu pictează decît după natură. În timp ce desena mă privea fix. Toate schițele aveau ceva comun: „Așa te văd eu în imaginația mea..." spuse el. Altădată, arătîndu-mi o schiță, Matisse a adăugat: „Aici e capul, aici ochii, gura, plus ceea ce știu eu despre dumneata..." În timp ce lucra, discuta tot timpul, mai bine zis îmi punea intrebări, vroia să-i răspund, să vorbesc: „Nu mă deranjează, dimpotrivă, mă ajută". (La rîndul său mi-a povestit multe, odihnindu-se între două schițe.) La sfîrșitul ultimei ședințe mi-a spus că-mi cunoaște acum bine chipul, mă cunoaște și pe mine, corectîndu-se pe loc: „Mai bine zis, te văd și te simt". Cînd l-am întrebat de ce ține atît de mult să deseneze după natură, a zîmbit: „Toată viața mea am căutat și caut și acum să descifrez hieroglifele naturii..."

M-a uimit precizia liniei. Mîna nu oscila nici o clipă. (Am văzut mai tîrziu un film documentar despre Matisse, într-o filmare cu încetinitorul, se arăta cu cîtă exactitate trasează pictorul linia.)

I-am spus că mă uluiește siguranța desenului. A clătinat din cap, spunînd : „E firesc ca în șaizeci de ani să fi învățat și eu cîte ceva. Dar sînt departe de a ști totul... Mi-aduc aminte că am citit o carte despre Hokusai, care a trăit nouăzeci de ani și cu puțin înaintea morții a mărturisit elevilor săi că mai continuă să studieze... N-am nici un fel de încredere în mine. Altădată poeților le plăcea să vorbească despre inspirație. Noi însă spunem : „Astăzi am lucrat bine". E o consecință a unei stări interioare. Uneori simți, deci vezi, alteori nu-ți iese nimic... De cîte ori în viața mea n-am distrus schițe, cîte pînze nereușite nu le-am acoperit cu vopsea !"

În timpul ultimei ședințe am discutat mult despre artă. A chemat-o pe Lidia Delektorskaia, o femeie tînără, care-l ajuta să lucreze la cartoane, și i-a spus : „Adu, te rog, elefantul". Am văzut o sculptură africană din lemn, foarte expresivă, înfățișînd un elefant mîniat. „Îți place ?" mă întrebă Matisse. I-am răspuns : „Foarte". „Și nu te deranjează nimic ?" „Nu". „Nici pe mine. Dar uite că a apărut un european, un misionar, care a început să-l învețe pe negru : cum se poate să aibă elefantul colții ridicați în sus ? Elefantul poate să ridice trompa, dar colții nu-i poate mișca. Negrul i-a ascultat povețele". Matisse sună din nou : „Lidia, fii bună, adă celălalt elefant." Rîzînd, cu un aer viclean, mi-a arătat o statuetă semănînd aidoma cu cele care se află de vînzare prin magazinele universale din Europa : „Colții sînt la locul lor, în schimb arta a dispărut".

Tot atunci mi-a vorbit despre originile picturii moderne : „Aragon socotește că totul a pornit de la Courbet. S-ar putea să aibă dreptate ; dar poate că mai tîrziu, de la Manet, poate și mai devreme. Nu asta importă. Știți cui datorează mult pictura modernă ? Lui Daguerre și lui Niepce. După inventarea fotografiei, a dispărut necesitatea de a mai face pictură descriptivă. Oricît ar încerca pictorul să fie obiectiv, el nu poate rivaliza cu aparatul de fotografiat. Pentru ca să-mi dau seama cum arăta Ingres, trebuie să-i privesc autoportretul, portretele făcute de David, de alți pictori, fiecare nu seamănă cu celelalte și nu știu ce contur avea gura lui Ingres. Pe cînd pe Victor Hugo îl cunosc după daghereotipe, după fotografii. Ochiul și mîna pictorului sînt supuse emoțiilor sale. Am studiat anatomia, dacă vreau să cunosc speciile de elefanți, n-am decît să cer niște fotografii. Însă pentru de-alde noi pictorii, colții elefantului pot fi ridicați..."

Fuma mult, pe pat zăceau cele mai variate feluri de țigări : franceze, egiptene, engleze. „Hrana mea este mai ales lichidă, de aceea monotonă și nu dă nici o satisfacție cerului gurii. Gustul variat al țigărilor este plăcerea senzorială ce mi-a mai rămas. Iau o țigară, apoi alta... Și ochii. Niciodată altădată nu m-am desfătat atît de mult privind o floare sau o femeie frumoasă..."

L-am vizitat pentru ultima oară în ziua de 8 octombrie. Decupa niște arabescuri pentru covor. Foarfeca urmărea linia cu tot atîta siguranță ca și cînd ar fi fost cărbune sau creion. Cartoanele pentru cele două covoare „Polinezia" erau aproape terminate. (Mult mai tîrziu i-am văzut ta-

blourile făcute cu ajutorul bucăţilor de hîrtie colorată — nu mai avea voie să şadă la şevalet, dar era dominat de inspiraţie. A murit la vîrsta de optzeci şi cinci de ani, lucrînd pînă în ultima clipă. Boala care nu-l cruţase, această nenorocire a lui, l-a făcut să descopere noi procedee şi privindu-i tablourile cu bucăţi de hîrtie lipite, uiţi de omul ţintuit la pat şi nu vezi decît aripile creaţiei.)

Matisse m-a întrebat despre Moscova. „Am fost acolo exact acum treizeci şi cinci de ani, în octombrie 1911, mă invitase Şciukin... N-am stat mult. Am văzut icoanele lui Rubliov. E poate unul din lucrurile cele mai de seamă pe care le-a dat pictura lumii... La Moscova am înţeles cîte ceva, am intuit. Nu mă pricep la politică, dar nu-mi ascund simpatia faţă de ţara dumneavoastră. Probabil că în organizarea societăţii, ca şi în compoziţia unui tablou, se cere raţiune. Interesant e că ruşii au înţeles-o primii ; cînd am fost la Moscova aveam impresia că în viaţa cotidiană ruşilor le place dezordinea..."

(Matisse a stat totdeauna departe de viaţa politică, totuşi după declanşarea „războiului rece", a început să spună că unii oameni din Apus şi-au pierdut minţile, că trebuie salvată pacea. În 1947 am publicat în „Literaturnaia Gazeta" un articol închinat luptei pentru pace, în care spuneam : „Nu întîmplător printre comunişti sau prieteni ai Uniunii Sovietice, întîlnim pe cei mai eminenţi savanţi ai Franţei — răposatul Langevin şi Joliot-Curie, pe cei mai de seamă pictori ai ei, Picasso şi Mattisse, pe poeţii ei de frunte, Aragon şi Éluard."

Aragon a tradus articolul în limba franceză şi l-a publicat în *Lettres Françaises*. Cîteva zile mai tîrziu, cînd a sosit la Paris numărul respectiv din „Literaturnaia Gazeta" presa antisovietică a publicat cu entuziasm notiţa ce-l însoţea : „Redacţia socoteşte nejustă poziţia tovarăşului Ehrenburg care trece sub tăcere orientarea formalist-decadentă a creaţiei lui Picasso şi Matisse". Prietenii mi-au povestit că Matisse, aflînd acest lucru, a rîs. În 1948 a trimis un mesaj de salut congresului de la Wrocław, iar în 1950 a semnat Apelul de la Stockholm.)

Arareori mi-a fost dat să întîlnesc un om care, şi prin exteriorul său şi prin felul său de a gîndi, să fi fost un francez atît de autentic ca Matisse. Cel mai mult îi plăcea claritatea. Bineînţeles, din punctul de vedere al unui pictor care încearcă să se ia la întrecere cu fotograful, opera sa aduce numeroase deformări ale obiectelor. Mie însă ea mi se pare nu numai realistă, dar şi luminată de conştiinţa unui descendent al lui Descartes.

Mi-a povestit mult despre colecţionarii ruşi : „Şciukin a început să-mi cumpere pînzele de prin 1906. La data aceea în Franţa mă cunoştea puţină lume. Gertrude Stein, Samba, cred că atîta tot... Se spune că sînt pictori, ai căror ochi nu greşesc niciodată. Ochi ca aceştia avea şi Şciukin, deşi nu era pictor, ci negustor. Întotdeauna ştia să aleagă pînza cea mai bună. Uneori îmi părea rău să mă despart de vreun tablou, şi-i spuneam : „Nu prea mi-a reuşit, lăsaţi, vă arăt îndată altele..." După ce le privea pe toate, spunea la sfîrşit : „Îl iau pe cel nereuşit". Morozov era cu mult mai uşor de convins. Cumpăra tot ce-i ofe-

reau pictorii. Mi s-a spus că aveţi la Moscova un muzeu splendid de artă nouă, apuseană..."

„Lidia, adu, te rog, portretul lui Şciukin..." Era o pînză splendidă din perioada timpurie a lui Matisse. Pictorul mi-a spus: „Mulţi au vrut să mi-l cumpere, dar n-am vrut eu să-l vînd. După părerea mea, locul lui e la Moscova, la Muzeul de artă apuseană. Dacă nu vă e greu, luaţi-l cu dumneavoastră şi transmiteţi-l muzeului, ca un dar din partea mea." Ştiam că muzeul de artă apuseană este închis, că tablourile lui Matisse stau prin depozite. Cui era să dau portretul? I-am spus lui Matisse că-l iau data viitoare, curînd am să vin din nou la Paris. Mai tîrziu mi-am făcut imputări. Trebuia să-l iau şi să-l păstrez la mine, acum ar fi fost expus la Ermitaj sau la muzeul Puşkin din Moscova. Francezii spun în asemenea cazuri că „ideile îţi vin pe scară", iar ruşii că „ţăranul are mintea de apoi".

În timpul cît am stat de vorbă Matisse mi-a spus să în anii ocupaţiei a făcut ilustraţii la versurile lui Ronsard. I-am povestit cum am găsit în Prusia Orientală o ediţie princeps a lui Ronsard, şi cît de greu mi-a fost să citesc versuri închinate bucuriei de a trăi, în mijlocul mormintelor şi al ruinelor. „Vă înţeleg foarte bine, a spus Matisse. Cred că poetul şi pictorul sînt fraţi buni. Pictura se inspiră din dragostea de viaţă, din admiraţia faţă de viaţă, ea nu cunoaşte alte izvoare. Poţi fi un artist genial, dar dacă eşti certat cu viaţa, îi poţi face pe oameni să discute despre pînzele tale, să te laude, dar niciodată ele nu vor fi izvor de bucurie pentru semenii tăi..."

Matisse se născuse în nordul Franţei, dar trăise şi muncise timp de aproape patruzeci de ani la Nisa; acolo a şi murit. Îndrăgise culorile sudului. Ce vedem în pînzele lui? Femei tinere în rochii de culori vii, cu şaluri pestriţe, palmieri, anemone, păsări, peştişori de aur, cactuşi, jaluzele verzi, scoici, portocale, bostani de forme ciudate, marea, vase uriaşe, cer, dansuri — pictorul cunoştea preţul bucuriei pămîntene, al bucuriei fizice şi ştia să împărtăşească şi altora această bucurie. Cînd am avut norocul să-l cunosc pe acest creator al unei lumi scînteietoare, radioase, am văzut un om bătrîn, pe care o boală cumplită încerca să-l îngenuncheze, dar care continua să muncească cu înţelepciune şi — voi spune, fără să mă tem că acest cuvînt ar putea să şocheze — vesel.

Cum pentru mine atunci se apropia amurgul vieţii, întîlnirea cu Matisse a însemnat un prilej de bucurie şi izvor de învăţăminte.

13

ÎN această ultimă parte a cărţii mele voi respecta şi mai puţin decît în cele precedente ordinea cronologică. N-are rost să descriu evenimentele, ele sînt vii în amintirea tuturor. Peisajul Moscovei din timpul copilăriei mele, *Rotonde,* cafenelele, unde adepţii grupului *nicevo* anunţau sfîrşitul lumii, sînt pentru majoritatea cititorilor lucruri necunoscute, dar nu cred că are vreun sens să enumăr toate episoadele „războiului rece" sau să descriu toate congresele partizanilor păcii. De altfel, ajungînd la perioada de după război, ar fi

timpul să caut să mă înțeleg pe mine însumi și epoca. Totuși nu-mi stă în puteri să explic tot ce mi-a fost dat să văd și să trăiesc. E neîndoielnic măgulitor să apari în ochii cititorilor ca un om care a urcat în vîrful muntelui de unde se vede totul ca în palmă. N-aș vrea să mint însă. Altădată am arătat, și nu o dată, greșelile pe care le-am comis, încercînd să descifrez viitorul, și lucrul nu putea mira pe nimeni, nu am avut nici o clipă intenția să trec drept proroc sau ghicitoare. Acum trebuie să mai recunosc și altceva : meditînd asupra trecutului îmi dau seama cît de puțin îl cunosc și mai ales cît sînt de departe de a înțelege totul din ceea ce știu.

Cu cît mai recente sînt evenimentele de care pomenesc, cu atît mai des simt nevoia să mă trag de mînecă. Cînd într-unul din volumele anterioare scrisesem că voi ridica din ce în ce mai puțin perdeaua confesionalului, mă referisem la viața mea particulară, vroiam să-mi previn cititorii că dacă am putut vorbi despre prima iubire a unui elev de liceu, n-am să fac mărturisiri despre „amețelile sentimentale" pe care le-a cunoscut inima unui om matur. În acest ultim volum se va lăsa destul de des nu numai perdeaua confesionalului, dar și cortina teatrului pe scena căruia s-a jucat tragedia prietenilor mei, a oamenilor de aceeași vîrstă cu mine, din aceeași țară cu mine. Altădată, în orice situație m-aș fi aflat, eram totdeauna cel mai tînăr ; puțină lume a mai rămas în viață dintre oamenii pe care i-am descris în primele volume. În anii de după război rare au fost situațiile în care să nu fi fost cel mai în vîrstă și aproape toți oamenii pe care i-am întîlnit în această perioadă sînt în viață. Să mă refer și la evenimente. Orice scriitor își are autocenzura sa, el pune mîna pe foarfecă nu numai cînd e vorba de oameni, dar și cînd își amintește de amănuntele unor evenimente care s-ar părea a fi fost de mult descifrate de istorie. Nu mă simt a fi un cetățean în retragere, un sihastru, nici măcar un pensionar pașnic. Descriind trecutul îmi apăr ideile de astăzi și încerc să arunc punți spre viitor. Bineînțeles îmi am și eu adversarii, dar nu mă gîndesc la ei chiar atît de mult. În schimb, poporul sovietic, ideile care-mi sînt dragi, au adversari cu duiumul și pe aceștia nu-i pot privi de la distanță, de pe altă planetă sau dintr-un alt veac, căci lupta continuă. Acest lucru, de asemenea, mă face să omit unele amănunte, deși, bineînțeles, nu vreau și nici nu pot să trec sub tăcere principalul.

În sfîrșit, mă simt îngrădit, limitat, de conștiința că va veni o clipă în care va trebui să trag o linie, să termin cartea, cu alte cuvinte să încerc a ajunge la niște concluzii. Am hotărît să mă opresc la perioada cînd am început să scriu romanul „Desghețul". Așadar, „ultimul letopiseț" nu va fi scris, căci eu nu mă simt a fi starețul Pimen și cartea pe care o scriu seamănă foarte puțin cu o cronică impasibilă. Oricît ar părea de fragmentar tabloul istoric al anilor de după război care i-am trăit, oricît ar arăta de disparate scenele, iar zilele și gîndurile fragmentare, sînt convins că cititorii vor înțelege că povestirea mea lipsită de continuitate, nu este o predică, ci o confesiune.

Reîntors la Moscova am reluat romanul „ Furtuna" și l-am terminat în vara anului 1947.

Scriam de dimineață pînă noapte, mă grăbeam, deși îmi dădeam seama că muncind la acest roman, mă apăr de o serie de gînduri amare și că după ce-l voi termina va trece multă vreme pînă voi reuși să mă apuc de o nouă carte. Așa s-a și întîmplat. Dacă multă vreme nu am avut curajul să încep romanul, odată terminîndu-l vreme și mai îndelungată nu am putut să mă eliberez de eroii lui, am continuat să mă întrețin cu ei în gîndurile mele și aceasta nu numai pentru că oricărui autor îi vine greu să se despartă de eroii pe care i-a îndrăgit, dar și pentru că amintirea războiului nu-mi îngăduia să mă împac cu multe lucruri care se petreceau în jurul meu.

Seara, ascultam uneori emisiunile la radio, sovietice și pariziene. În timp ce eu scriam „Furtuna", lumea se schimba la față. Călătoria mea în străinătate părea o bucolică din vremuri străvechi. În Franța muncitorii fuseseră înfrînți în grevele de masă, poliția trăsese în manifestanți. În America cercurile extremiste dețínuseră victoria. Auzeam cuvinte noi : „planul Marshall", „doctrina Truman", „războiul preventiv". Mi se părea o aberație, un lucru neverosimil și în același timp înspăimîntător : nu trecuseră nici trei ani de la victoria comună, în amintirea oamenilor mai erau proaspete focul aruncătoarelor de mine, bombardamentele, perioada crîncenă pe care o trăisem cu toții. Ascultam la radio discuțiile pseudo-științifice care predicau necesitatea „de a apăra civilizația apusului împotriva expansiunii sovietice", le ascultam și mă indignam. Un scriitor francez de seamă a declarat că există „o cultură atlantică" ; această cuvîntare a coincis cu crearea pactului

nord-atlantic. Totul mi-amintea atît de mult de discuțiile hitleriștilor despre superioritatea civilizației create de „rasa nordică".

Drept răspuns la propaganda militaristă a apusului, reușeam uneori, în articole de ziar, să reamintesc unele adevăruri elementare care erau adesea călcate în picioare în anii aceia. În august 1947 scriam : „Cultura nu poate fi împărțită în zone, tăiată ca o plăcintă în bucăți. E pur și simplu o dovadă de ignoranță să încerci a separa civilizația vest-europeană de cea rusă, și cea rusă de cea vest-europeană. Dacă vorbim de rolul pe care l-a jucat Rusia în viața spirituală a Europei, nu o facem pentru a înjosi alte popoare. Numai pigmeii au nevoie de cataligi și numai oamenii care nu se simt prea siguri de ei au obiceiul să strige despre superioritatea lor rasială, națională, străveche. Din timpurile cele mai îndepărtate a existat o legătură profundă între gînditorii și oamenii de artă din cele mai diferite țări și aceasta a contribuit la îmbogățirea culturii, la varietatea ei. Am învățat de la alții și la rîndul nostru am învățat pe alții. Este oare cazul să mai amintesc că fără romanul clasic rus nu ne-am putea imagina literatura europeană și americană contemporană, după cum nu ne-am putea imagina pictura modernă fără ceea ce a fost creat de pictorii francezi din veacul trecut. Belinski scrisese cu un veac în urmă că popoarele Europei „împrumută din plin unele de la altele și nu se tem cîtuși de puțin că prin aceasta ar aduce un prejudiciu spiritului lor național. Istoria ne arată că asemenea temeri sînt reale numai pentru po-

poarele lipsite de personalitate, de vlagă din punct de vedere spiritual".

Ziarele din apus mă calificau drept „trişor superficial" şi „cinic spiritual" (cuvinte cu care mă obişnuisem). Şi totuşi aveam inima strînsă, îndurerată.

Konstantin Simonov, pe care îl întîlneam adesea în anii aceia, îmi spunea că Stalin acordă o importanţă deosebită luptei împotriva ploconirii în faţa Apusului. Campania căpăta amploare. Cum se întîmplă adesea, unele idei raţionale ca atare, căpătau forme absurde. Încă Fonvizin îşi bătuse joc de ploconirea în faţa a tot ce este străin — de altfel boala este veche : altădată unii erau entuziasmaţi de tehnica germană şi afirmau că „nemţii au inventat luna", repetînd totodată, nu fără plăcere : „ruşii le-au călcat pe coadă nemţilor". Din copilărie mi-a fost dat să văd umilinţa şi trufia într-o îmbinare atît de strînsă, încît era greu să spui unde începea una şi se termina cealaltă. Adesea admiraţia naivă a turiştilor noştri, care se aflau pentru prima oară în străinătate, mă făcea să-mi aduc aminte de Madame *de Courdiukoff,* creaţia lui Miatlev. Complexul de inferioritate genera pe cel de superioritate. În acelaşi număr de ziare puteai găsi declaraţii arogante, după care agronomia noastră ar deţine primul loc în lume, şi informaţii după care cutărui negustor olandez îi plăcuse baletul rusesc.

E de ajuns să răsfoieşti Marea Enciclopedie sovietică, mai precis volumele apărute înainte de 1954 pentru a-ţi da seama de denaturările la care a dus campania împotriva cosmopolitismului. Despre lucrările savanţilor străini se vorbeşte fugar ;

situaţia nu e mai bună nici în ce priveşte istoria artelor. S-au găsit unii plini de rîvnă şi în domeniul alimentar : brînza *Camembert* a căpătat o nouă denumire, „brînză aperitiv".

În apus unii s-au apucat să ne ia peste picior, arătîndu-se adeseori ei înşişi ignoranţi. Un mare romancier a declarat cu ironie la un miting că ruşii vorbesc despre meritele în domeniul radiofoniei ale unui necunoscut, Popov. (Răsfoind recent micul Larousse, am găsit acolo : „Telegraful fără fir a fost inventat în 1895 de Popov — Rusia şi de Marconi — Italia".) În camera deputaţilor, Bidault declara batjocoritor : „Ni se anunţă că un oarecare Lomonosov a făcut nişte descoperiri". Drept care i-am răspuns în „Pravda" : „Simt repulsie faţă de naţionalism şi nu pot suferi oamenii care jignesc cultura altui popor. Sînt indignat de atitudinea domnului Bidault şi-mi exprim pietatea nu numai faţă de Lomonosov, dar şi faţă de Lavoisier. Oamenii mari rămîn mari, indiferent de ceea ce va spune despre ei un oarecare Bidault..."

Revenind din America, Simonov publică romanul „Fumul patriei" ; intenţia sa era de a prezenta în antiteză lumea americanilor sătui şi mulţumiţi de ei înşişi, şi universul spiritual bogat al locuitorilor din ţinutul Smolensk. În cadrul discuţiei despre romanul „Fumul patriei", Fedin şi cu mine am luat cuvîntul arătînd meritele acestei opere. Romanul a produs însă cu totul altă impresie asupra lui Stalin. Nu ştiu ce anume l-a supărat, poate încercarea lui Simonov de a avea o opinie proprie, poate titlul romanului, fapt este însă că revista „Kultura i jizni" a criticat vehement ro-

manul, iar pe deasupra şi pe noi doi, pe Fedin şi pe mine.

Citind scrisoarea unuia dintre prietenii francezi, care se interesa de sănătatea mea, n-am înţeles dintr-o dată despre ce e vorba, de abia după ce am primit de la ambasada noastră un teanc de tăieturi din ziare am aflat că ziarele de orientare antisovietică anunţau triumfător „noi represalii împotriva scriitorilor sovietici" ; unul din ele întreba chiar : „E interesant dacă Ehrenburg se va alege doar cu Siberia, sau îl aşteaptă spînzurătoarea ?"

O nouă victimă a fost tînărul scriitor Emmanuil Kazakevici, căruia cu puţin timp înainte i se decernase premiul pentru nuvela „Steaua". Kazakevici publicase apoi nuvela „Doi în stepă", care înfăţişa destinul unui tînăr în zilele cumplite ale retragerii ; el nimereşte pentru prima oară în luptă, îşi pierde cumpătul, nu reuşeşte să aducă la îndeplinire misiunea ce-i fusese încredinţată şi este condamnat la moarte prin împuşcare. Îl păzeşte o sentinelă, un soldat cazah. Întrucît retragerea continua, cazahul şi ofiţerul condamnat la moarte au trebuit să-şi facă drum, împreună, spre răsărit. Arestatul şi sentinela se împrieteniră. Autorul descrie foarte bine procesul de apropiere dintre eroi şi zugrăveşte pregnant cele două personaje. Am socotit şi atunci (şi socotesc şi acum) că „Doi în stepă" este una dintre cele mai bune cărţi, inspirate de război. Am spus acest lucru în cadrul unei şedinţe şi mai păstrez şi astăzi scrisoarea ce mi-a trimis-o Kazakevici : „Atenţia pe care mi-aţi acordat-o m-a emoţionat, mă simt mîndru că apreciaţi această a doua nuvelă a mea".

Kazakevici a suportat cu stoicism atacurile. Era un om modest, blînd, dar de o mare bărbăţie, convingerile contau pentru el mai presus de succes şi slujirea poporului nu a sacrificat-o niciodată de dragul servilismului.

Moartea ţinea seamă de logică mai puţin chiar decît istoria, coasa ei loveşte adesea lanuri verzi, încă necoapte. Kazakevici s-a întors nevătămat din război, deşi fusese cercetaş şi-şi riscase nu o dată viaţa. Era plin de energie, lucra la o carte nouă, părea un om cu sănătate robustă, dar a murit înainte de a fi atins vîrsta de cincizeci de ani.

În 1949 l-am sărbătorit pe poetul Stepan Petrovici Şcipaciov cu prilejul aniversării a cincizeci de ani. Mi-am exprimat şi eu dorinţa să particip la festivitate, să-i adresez un cuvînt de salut. Îmi plăceau poeziile lui scurte, modeste şi mai ales îmi plăcea omul, cinstit, firesc în comportări, simplu. Într-o scurtă alocuţiune am spus că Şcipaciov a ştiut să-şi apere poezia într-o epocă „de inflaţie a cuvintelor". Fraza a fost rostită în cadrul unui festival literar, cu toată sobrietatea, dar multora cuvintele mele li s-au părut a fi o provocare, se vede că erau destui oameni atinşi de contagiunea falsului retorism. Mai tîrziu am avut de cîteva ori prilejul să discut cu Şcipaciov şi mi-am dat seama că nu greşisem în aprecierea mea. Înalt, zvelt, seamănă cu versurile sale ; e un om plin de nobleţe sufletească. În clipele grele mi-am adus aminte nu o dată de Şcipaciov şi aceasta mă făcea să privesc cu mai multă încredere viaţa.

Cît timp am scris „Furtuna" mi-am aflat salvarea în muncă. După aceea a trebuit să recurg la vechiul tratament: trenuri, șuieratul strident al locomotivei în noapte, drumuri proaste, nopți petrecute la gazde întîmplătoare, mărturisiri ascultate prin halte, convorbiri neterminate, chipuri pierdute în ceață — un adevărat caleidoscop. Doamne, pe unde n-am colindat în decurs de numai un an și jumătate! Transcriu lista din agenda mea de însemnări: Orșa — Minsk — Vilnius — Kaunas — Klaipeda, Șauleai — Palanga — Liepaia — Elgava — Riga — Tartu — Tallin — Narva — Leningrad — Novgorod — Valdai; Kalinin—Kașin—Kaliazin; Varșovia—Wroclaw — Lodz; Kiev — Pogar — Briansk; Vladimir — Suzdal — Ivanovo; Tula — Orel; Penza — Belinski; Leningrad — Tallin; Varșovia — Wroclaw — Kielce — Cracovia; Chișinău — Bălți — Fălești — Bender — Bolgrad — Chilia — Ismail...

Amintirea acestor călătorii aduce cu scene lipite la întîmplare din diferite filme. La Ivanovo, de pildă, mă dusesem pentru a întări situația lui N. N. Ivanov, fost însărcinat cu afaceri în Franța, eliberat din închisoare dar încă nu reabilitat, care era colaborator extern la Societatea pentru răspîndirea cunoștințelor politice.

Într-un sat a fost organizată o conferință. Trebuia să povestesc despre călătoria mea în America, dar în clipa cea mai patetică, în șura unde se strînsese auditoriul, a intrat o vacă. La Pogar am fost invitat să povestesc cum se fabrică țigările de foi în Occident; s-a făcut o experiență, am adus o havană pe care toți au degustat-o, dar a

fost violent și unanim criticată. Mi-a fost dat să văd multe lucruri interesante, și bune și rele, uzine mari și drumuri desfundate, bogăția vechiului Suzdal, creațiile pictorului estonian Adamson, ruinele Novgorodului, talciocurile din Republica Moldovenească; n-am să povestesc totul, am să amintesc numai despre călătoria în regiunea Penza.

Se aniversau o sută de ani de la nașterea lui Belinski și făceam parte din delegația de scriitori în frunte cu Fadeev.

La Penza se inaugura un monument al lui Belinski; cu acest prilej Fadeev a rostit un discurs. Penza mi-a plăcut de la început, deși orașul era lipsit de monumente remarcabile. În cartierele vechi casele cu fațade coșcovite, locuite altădată de o singură familie, iar acum avînd închiriat și subînchiriat fiecare colțișor, arătau jalnic. Mi-au plăcut oamenii. Păreau a fi mai concentrați decît locuitorii Moscovei zgomotoase, citeau mai mult, meditau mai mult. Un student m-a însoțit prin parcul orașului și mi-a recitat pagini pe de rost din Saltîkov-Șcedrin. O femeie tînără, care-și făcuse studiile la Leningrad, m-a dus în depozitul muzeului orășenesc și mi-a vorbit cu entuziasm despre Korovin, despre grupul „Valetul de caro", despre Cézanne, și-a adus aminte de fondurile Ermitajului. Am avut o întîlnire cu studenții, s-a discutat despre Kazakevici, Nekrasov, Panova; cineva a declamat versuri din Pasternak. Un muncitor de la fabrica de ceasuri a venit să mă vadă la hotel și din prima clipă mi-a vorbit despre artă: „Cînd asculți muzică serioasă ai impresia că timpul se dezagregă, sau poate că dimpotrivă mileniile se concentrează într-o singură oră și,

după ce s-a sfîrşit muzica, rămîi cu senzaţia că ai trăit cîteva vieţi..."

La tot pasul noul se împletea cu vechiul. În satul Lermontov (Tarhanî) colhoznicii trăiau binişor pentru vremea aceea. Satul avea şcoală medie. Stînd pe malul eleşteului, am auzit nişte băieţandri strigînd cuvinte neînţelese. Intrînd în vorbă cu ei am aflat că ei, cică, înjură în franceză. Am vrut să fac cunoştinţă cu profesorul de limbă franceză, dar aflînd ce intenţie am, a plecat în pădure.

Auzind că-mi place ceramica, profesoara de istorie, Vîrîpaeva, m-a dus într-un sat din apropiere, Iazîkovo ; acolo ţăranii se ocupau din vremi străvechi cu olăritul. Oamenii locuiau în cocioabe mizere. Nu ştiu de ce, se răspîndise zvonul că la jubileul lui Belinski ar fi venit şi Voroşilov şi am fost luat drept una din persoanele care-l însoţeau. În cocioaba în care am intrat s-a strîns o mulţime de lume ; întrerupîndu-se unii pe alţii, colhoznicii se plîngeau că trebuie să plătească impozite pentru ulcelele şi oalele pe care le încarcă, dar în drum spre Cembar jumătate din marfă se sparge. Ascultam, notam, la un moment dat însă m-am simţit prost. Eram un adevărat Hlestakov. Toţi îmi spuneau : „Povesteşte-i lui Stalin..." Le-am explicat că nu sînt decît scriitor, că am să încerc să-i ajut, dar nu sînt convins de succes. Pe cuptor şedea un demobilizat ; tuşea într-una, ochii îi ardeau. Pînă atunci omul tăcuse, dar în clipa aceea începu să vorbească : „Scriitor... ăsta o să descrie grozav. O să spună că în loc de cocioabe, avem palate, în loc de oale, vase scumpe". A repetat de cîteva ori, tuşind şi înjurînd : „va...ase". Am ieşit. Învăţătoarea, o îndrăgostită a literaturii, spunea stînjenită : „Doamne, cînd te gîndeşti că sîntem în 1947 ! Ce ruşine !..." Iar eu mi-am zis că omul are, de fapt, dreptate.

(Un an mai tîrziu am fost cu Lidin în regiunea Penza şi Tambov ; am văzut aceleaşi tablouri pline de contradicţii. Muzeul din Tambov ne-a uimit prin bogăţia sa — între altele am găsit aici o sculptură splendidă a lui Donatello. Orăşelul avea şi o bibliotecă admirabilă. În schimb, la Kirsanovo, centrul raional, muzeul ne-a făcut să rîdem : într-una din săli am văzut un divan rupt, un fotoliu, o vază spartă iar deasupra scris : „Viaţa şi obiceiurile contesei Obolenskaia" ; într-o altă sală era o sculptură lipsită de orice semnificaţie cu următoarea etichetă : „Bust spontan, de un meşter necunoscut". Am fost la Poima în vizită la scriitoarea Anisimova, o îndrăgostită de arta populară. Ne-a dus în satul Nevejkino, unde mai erau încă femei — meştere iscusite în broderii naţionale ruseşti. Am văzut cocioabe sărăcăcioase culcate pe o rînă. Şcoala era dărăpănată, părăginită, totul arăta trist. A doua zi am fost invitaţi în colhozul Lenin, situat în vecinătate, unde urma să aibă loc un bazar al cărţii. În colhoz erau case ca la oraş, o bibliotecă, creşă pentru copii. Îţi venea greu să crezi că alături se afla Nevejkino...)

În 1947 am văzut pentru prima oară locuri legate de literatura rusă a veacului trecut. Am fost la Iasnaia Poliana, unde Lev Tolstoi scrisese „Război şi pace", „Anna Karenina". Vizitînd casa îl simţi însă pe Tolstoi bătrîn, frămîntat şi în acelaşi timp rostind predici „tolstoiştilor", la

ceai ; pe acel Tolstoi, care ara cu smerenie — dar această smerenie e mai rea decît trufia, care a lăsat cu limbă de moarte să nu i se indice pe mormînt numele, să nu i se pună lespede ; poate că lucrul care m-a impresionat cel mai mult a fost mormîntul lui, și-a ales un loc unde era vecin cu unicul partener demn de el, cu natura. M-am dus la Spasskoe, unde Turgheniev își scrisese romanele la umbra arțarilor stufoși, și de unde toamna tîrziu, pleca la Paris ; cînd într-o bună zi i s-a refuzat pașaportul pentru străinătate, a construit un pavilion și i-a scris lui Pauline Viardot că trăiește ca un surghiunit. La muzeul din Orel, i-am văzut divanul, cărțile ce-i purtau însemnările ; cu același prilej am vizitat și casa lui Leskov, am poposit cîteva clipe lîngă mormîntul uitat al lui Fet. La Cembar m-am plimbat prin școala în care învățase Belinski. E greu să explici de ce într-un muzeu te impresionează cel mai mult un anume tablou, de aceea n-aș putea să spun de ce mi s-au întipărit în minte cel mai mult zilele petrecute la Tarhanî sau ca să folosesc denumirea nouă, în satul Lermontovo.

Am făcut acolo cunoștință cu Vera Anatolievna Darievskaia, tînără profesoară de literatură rusă. M-a întrebat ce fel de om e Maiakovski, dacă îmi plac versurile lui Bagrițki, și unde ar putea găsi o traducere bună din Heine. La rîndul ei mi-a povestit despre școală, despre viața satului. Era o fată modestă care-și iubea munca și iubea arta. Mi-a povestit că uneori reușește să plece duminicile la Penza, unde este un teatru... Pînă la calea ferată e o distanță de peste treizeci de kilometri, și cîteodată este nevoită să se în-

toarcă acasă pe jos. Vera Anatolievna a întîlnit o dată iarna, niște lupi, pe care, la început, i-a luat drept cîini. Lupii s-au îndreptat însă spre sat și au sfîșiat niște oi ale colhozului : „Vai, cît m-am mai speriat !"

Am coborît în cavou, unde se păstra sicriul în care fusese adus trupul lui Lermontov de la Piatigorsk. Era o vreme umedă și picături de apă cădeau cu zgomot pe sicriu.

În muzeu era o amestecătură : obiecte disparate, legate de viața poetului, tot felul de afișe, diagrame consacrate iobăgiei, revoluției, succeselor obținute de colhoznicii din ținutul Penza. Într-o sală am văzut pipa lui Lermontov și niște desene făcute de el pentru „Demonul", în alta, pe perete atîrna un portret mare al lui Stalin.

În timpul nopții am scris o poezie. N-am publicat-o niciodată pînă acum și am s-o citez aici pentru că este un fragment din confesiunea făgăduită :

Tarhanî nu e o poemă,
E-un sat cuprins, cu nume greu.
O aripă nebunul Demon
Demult depus-a la muzeu.
O lume jucărie-ți pare
Dezvăluindu-se discretă ;
Tot ce-i aici : o pipă mare
Și un mondir de operetă.
În ochii tăi nu are preț
Bătrînul, lermontovianul jeț.
Vezi pe pereți citate multe
De cum a fost, și de cum este.
În parc, liliacul stă s-asculte
De „fericirea" din poveste.

Maşinile-nlesniră treaba,
E-o şcoală-n sat, cu zidul roş.
Colhoznicii ţi-or spune-n grabă
Povestea bravului strămoş.
Căci îl cinstesc, în fiece an
In iulie-i zarvă pe medean —
Sătenii toţi, cu mic, cu mare,
Ies în găteli de sărbătoare.
E purpură la porţi — de-aseară
Predată-i cota de secară
Şi-n parcul „Lermontov" străvechi
Dansează tinerii, perechi.
Nu-i tropot, nici chiuitură...
E-n vremi fatale-mpuşcătură.
Doar în cavou, coşciugul greu
Bătut în zinc, tace mereu.
I-a stat motorul sub o poartă —
Şoferul suduie de soartă.
Iar colo-n casă, o codană
Un vers gingaş pune pe rană...
E neagră noaptea ca nicicînd
Se bea, se cîntă şi se-njură,
Declamă poezii pe rînd
Şi iar duc cănile la gură.
Iar în cavoul din adînc
Tot bate-o inimă în zinc...
Golit pocalu-i pîn'la fund,
„Eu patria-mi iubesc
Cu-o dragoste ciudată..."
Şi ce-i ciudat în ea?
Nimic. E una singură...

Bineînţeles îmi iubesc patria nu numai pentru că este una singură, o iubesc şi pentru că acest descendent al unui scoţian venit în Rusia a scris „Taman", nuvelă pe care de cîte ori o recitesc rămîn uluit, cu gura deschisă de parcă aş fi un copil, o iubesc şi pentru că femeile din satul Lermontovo, neveste curajoase, mîndre, de ostaşi, vărsînd în ascuns lacrimi pe scrisorile primite de pe front, istovite de muncă, arau ogoare înhămînd vaci la plug; iubesc peisajul sobru al acestui sat Tarhanî cu colinele, dumbrăvile, iazurile sale, iubesc planurile îndrăzneţe ale poporului, „schimbările" despre care vorbeau laconic diagramele muzeului, iubesc patria, pentru că există fete ca acea Vera care repeta în cocioaba întunecată: „există cuvinte ce înţeles nu au", care s-a dus să vadă „Hamlet" şi s-a întîlnit cu lupii, o iubesc pentru că în oraşul provincial Cembar a trăit în copilărie Belinski, „furiosul" Visarion, deopotrivă devotat dreptăţii şi frumosului, o iubesc pentru că la Penza adolescentul Meyerhold visase să reînvie teatrul popular de altădată, pentru că în regiunea Penza sînt sate cu denumiri stranii, uimitoare: Duşmanul Lupilor, Vecina, Pămîntul de Sus..., pentru că oamenii ştiu să înjure suculent şi să mîngîie cu gingăşie, o iubesc pentru mii de alte lucruri, însemnate şi mărunte, pe care poate că le-am exprimat cel mai bine în mărturisirea scurtă: „Patria e una singură".

14

ÎN octombrie 1947 Fadeev m-a anunţat că trebuie să plec în Polonia împreună cu o delegaţie de scriitori, din care făceau parte Tvardovski, Tîcina, Brovka, Ehrenburg. Fadeev a început să-mi

dea îndrumări, dar la un moment dat s-a oprit şi a rîs: „Ştii foarte bine şi singur... Ţi-ai petrecut jumătate din viaţă în străinătate." Iar eu mi-am zis în sinea mea că una e să trăieşti, alta e să faci parte dintr-o delegaţie... În compartiment am avut drept vecin pe Pavel Grigorievici Tîcina, care era pe atunci ministru al învăţămîntului în Republica Ucraineană. Am discutat mult timp cum să ne aranjăm, fiecare voia să doarmă pe cuşeta de sus. Eram născuţi nu numai în acelaşi an, dar şi în aceeaşi zi. I-am spus lui Pavel Grigorievici Tîcina că lui îi revine cuşeta de jos, pentru că este ministru. El nu se învoia însă. Am ieşit pe coridor şi am intrat în vorbă cu Tvardovski. Tîcina s-a folosit de acest prilej şi cînd am revenit în compartiment l-am găsit culcat pe cuşeta de sus. Am schimbat cîteva vorbe prieteneşti, apoi am stins lumina. Eram pe punctul de a aţipi, cînd l-am auzit spunînd: „O să fie neapărat o săpuneală". Deşi m-am născut la Kiev, copilăria şi adolescenţa mi le petrecusem la Moscova şi multe cuvinte ucrainene sună cam enigmatic pentru mine. Nu ştiam că „săpuneală" în limba ucraineană înseamnă greşeală, mi s-a explicat mai tîrziu. Atunci în semiîntuneric m-am gîndit că o să căpătăm o săpuneală, şi cum era a doua mea călătorie în străinătate în cadrul unei delegaţii, mi s-a cam făcut frică.

În gară l-am văzut pe Tuwim zîmbindu-ne şi m-am liniştit pe loc. Polonezii ne-au primit cu braţele deschise. Am văzut altă Polonie decît cea pe care o cunoscusem cu douăzeci de ani în urmă în perioada „asanării". Pe atunci nu numai autorităţile, dar şi unii scriitori mă trataseră cu rezervă.

Desigur, Polonia era alta, şi totuşi multe lucruri îmi erau familiare. Firea poporului nu se schimbă, se schimbă doar viaţa. În 1947 am văzut Varşovia — ruine şi scrum. Nu mai recunoşteam străzile, dar pe oameni îi recunoşteam. Mulţi dintre cei pe care-i cunoscusem altădată pieriseră. Muriseră şi unii acoperiţi de glorie, cunoscuţi tuturor, şi alţii pe care-i cunoşteau numai prietenii. În 1928 făcusem cunoştinţă cu scriitorul Boy-Zeleński. O seară întreagă discutasem despre Montaigne, despre Proust. Ştia mult mai multe decît mine, vorbea cu pasiune, uneori avea limba ascuţită, dar se simţea la el acea dragoste pentru artă, care te dezarmează. Avea şaizeci şi şapte de ani cînd fasciştii l-au împuşcat la Lvov. Prin 1930 întîlnisem la Paris, în Montparnasse, pe un tînăr arhitect Senior. Visa să construiască, îl adora pe Le Corbusier, trăgea mîţa de coadă, iar cînd maică-sa îi trimitea un pachet din Polonia, ne trata pe toţi cu votcă din scoruşe de munte şi muşchi afumat. În vara lui 1939 a plecat acasă, vroia să lupte împotriva hitleriştilor şi a pierit. Am făcut cunoştinţă cu tineri scriitori, cu artişti, cu sute de oameni de cele mai diferite profesiuni. Un an mai tîrziu mi-a fost dat să văd din nou Polonia, în timpul congresului de la Wrocław; în anii următori am fost destul de des la Varşovia şi deşi toate aceste călătorii erau legate de congrese, conferinţe, comisii, rezoluţii, găseam totdeauna timp pentru prieteni, fie ei vechi sau noi. Îndrăgeam tot mai mult firea polonezilor şi capitolul acesta

va semăna mai curînd a declarație lirică, decît a impresii despre o țară și un popor.

Între ruși și polonezi a existat mult timp o prăpastie adîncă, săpată de amintirea invaziilor, a împărțirilor Poloniei, a sîngelui răsculaților. La școală profesorul de istorie ne spunea cîndva că orice polonez este înfumurat, ca un *șleahtic*, că Polonia a pierit pentru că în seim fiecare *pan* striga : „Veto !“ și oprea astfel votarea unei legi. Unul dintre scriitorii pe care îl consider dascăl al tinereții mele, Dostoievski, înfățișase în romanele sale figuri caricaturale de polonezi. Nu cunoșteam Polonia și undeva în adîncul sufletului meu se ascundeau niște idei preconcepute. Mi-amintesc că m-a uimit căldura cu care vorbea Tuwim, la prima noastră întîlnire, despre firea polonezilor. Mai tîrziu l-am auzit pe Babel : „Poporul acesta are o fire poetică...“ Iar Babel îi văzuse pe polonezi în timpul războiului, pe vremea cînd ei luptaseră împotriva Rusiei Sovietice. Toate acestea m-au făcut să cad pe gînduri și abia în 1928, cînd am fost în Polonia, am înțeles cîte ceva.

Valorile umane — bucuria de a munci, de a lupta, de a iubi, bucuria pe care ți-o dă arta — nu le poți înțelege din lecțiile de școală și nici din cărți, ci din experiența de viață. Există și valori pe care începi să le înțelegi atunci cînd ele lipsesc, cînd sînt departe de tine. Ce înseamnă pîine — am înțeles-o la Paris, cînd treceau zile de-a rîndul fără să mănînc, iar din brutării venea o aromă îmbietoare. În munții Aragonului, în timpul luptelor, am înțeles ce înseamnă o înghițitură de apă. Scrisesem și altădată că îți dai seama de importanța patriei cînd ești departe de ea. Patriotismul accentuat al polonezilor este determinat de istoria lor : au trăit sau au preluat de la părinții lor letopisețul nesfîrșit al umilințelor aduse demnității lor naționale.

Am mai povestit și înainte că Tuwim, hoinărind cu mine printre ruinele Varșoviei, repeta mereu : „Privește, ce frumusețe“. Poate că nu toți polonezii rosteau aceste cuvinte, dar toți le gîndeau. Partea veche a Varșoviei a fost reconstruită cu atîta dragoste pentru fiecare detaliu, încît uiți că ai de a face cu o restaurare. Nu e vorba numai de o chestiune de gust, e vorba și de pasiune.

Ceea ce mă atrage la polonezi este firea lor pasionată. O simți în spiritul național, în vechea sculptură din Stvosca, în poezia lor de la Mickiewicz și Slowacki, pînă la Tuwim și Galczyński, în cîntecele populare și în poemul nesfîrșit al răscoalelor eșuate, în figura lui Dombrowski, despre care mi-a vorbit o dată un bătrîn comunard, ca și în Janek, ostașul pe care l-am întîlnit lîngă Ueska. E de-ajuns să privești ochii vreunui bătrîn pensionar mustăcios, care se plimbă prin Cracovia sobră și minunată, să auzi undeva, într-un fund de țară, strigătul vreunei fetițe cu codiță bălaie, rîsetul ei ce aduce a lacrimi, pentru ca de fiecare dată să-ți dai seama de clocotul sentimentelor, de amestecul ciudat al destinelor.

Nu o dată mi-a fost dat să citesc pagini de critică aspră la adresa barocului : exagerările, îmbinările cu totul neașteptate, uneori chiar caracterul ermetic — păreau lucruri căutate, formalism, renunțări la sinceritate, disprețuirea simplității. De fapt însă barocul, născut în epoca de

declin a aristocrației, s-a dovedit a fi pe placul poporului. Există ceva comun între poezia lui Góngora, Marino sau Gryphius, și Chriștii aceia de lut pe care îi fac olarii polonezi, uitînd de dimensiunile capului sau ale mîinilor, dar avînd mereu în minte infinita suferință omenească. „Aici se află înmormîntată inima lui Chopin" ; unui străin lucrul îi poate părea ciudat, dar și el ține de firea Poloniei.

În 1947 guvernul polonez ne-a dăruit nouă, celor patru scriitori sovietici, cîteva creații de artă populară. Eu am primit un covor țesut din bucățele de pînză de Galkowski la Cracovia. Pînă astăzi covorul acesta este o adevărată desfătare pentru mine în ceasurile grele. Privesc fiarele care n-au existat și nu există nicăieri, dar care trăiesc, se zbenguie, rag, moțăie în odaia mea, privesc fetele, cavalerii cu figuri stranii și admir nu numai îmbinarea miraculoasă de tonuri și semitonuri, dar și forța artei.

Pentru mine, Polonia nu poate fi despărțită de artă, de adevărul exagerărilor, de puterea de a imagina, de forța ficțiunii, capabilă, s-ar părea, să dea unei cocioabe oarecare dimensiuni cosmice. În 1947 era o epocă grea pentru poeți și pictori. Totuși și atunci am văzut multe pînze care dovedeau că arta continuă să trăiască. Mai este oare necesar să vorbesc despre deceniul ce a urmat ? Unele filme poloneze au făcut înconjurul lumii. Proza poloneză și-a aflat tălmăcitori. Mi-amintesc că citind niște însemnări de călătorie ale lui Kazimierz Brandys — care povestea ce simțea luînd dejunul într-un hotel vesel, curățel din Germania apuseană. Mi-am dat seama că el a dat

expresie sentimentelor pe care și eu le încercam în mod confuz.

În Polonia inspirația poetică nu este apanajul unui cerc de aleși, ea trăiește în popor. E de-ajuns să privești oalele în tonuri cenușiu și negre și vei vedea toate nuanțele și toată noblețea durerii. O țărancă ce n-a fost niciodată la oraș poate decupa din hîrtie jungle tropicale. Cînd intri într-un magazin de artizanat, te uimește nu numai gustul, dar și fantezia. Poate de aceea mă atrage Polonia pentru că este o țară în care totul e îmbibat de artă ? Această trăsătură decurge din însăși firea poporului și nu voi uita niciodată nici batalionul „Dombrowski" din Spania, nici pe femeia ce căra cărămizi pe un șantier de construcții din Varșovia.

Amintisem mai înainte de Tuwim. Aș vrea să mă opresc acum la prietenii lui din grupul „Skamandr", cu care m-am întîlnit de multe ori la Varșovia. Pentru unii Słonimski seamănă cu un englez, este prea ironic, aproape caustic, dar ironia lui ascunde blîndețea, clocotul furtunos al poeziei poloneze, al destinului Poloniei. Ironia se manifestă la diferite popoare în chip diferit : Cervantes nu seamănă nici cu Swift, nici cu Molière. Ironia lui Słonimski nu este diluată, este esență, poate prea tare pentru altă țară sau pentru altă epocă, iar dacă este cumva diluată, în orice caz cu lacrimi și nu cu apă. La prima vedere Iwaszkiewicz pare un răsfățat al soartei. Este blînd, are o fire moale, cu toate acestea și sufletul lui nu e cîtuși de puțin lipsit de furtuni. Ai zice că e un șleahtic înclinat spre meditație, dar în cărțile lui răsună frămîntările contemporane. Mi-amin-

tesc de o nuvelă de a lui scrisă pe la 1930 : un scriitor polonez pleacă la un congres la Florența (se vede că și scriitori și congrese au fost din totdeauna, așa cum veșnică și e ploaia). Nuvela are ceva comun cu „Apele primăverii", dar exprimă atmosfera vremii noastre, nici dragostea, nici disperarea nu sînt aceleași ca la Turgheniev.

În 1947 mai era încă vie în amintirea mea călătoria întreprinsă cu douăzeci de ani în urmă în Polonia, cînd țara aceasta aparținuse cu totul altei lumi : căutam atunci să fiu deosebit de politicos, să evit discuțiile legate de greutățile epocii aceleia, într-un cuvînt, mă comportam adesea ca un diplomat. Am să relatez o întîmplare veselă și pentru că simt totdeauna dorința să alternez efuziunile lirice cu o glumă, și pentru că întîmplarea va arăta în ce măsură nu înțelegeam la data aceea schimbările survenite.

Am mai spus că polonezii s-au arătat deosebit de ospitalieri. Noi aveam între altele misiunea de a însoți la întoarcere o delegație de scriitori polonezi care urma să participe la sărbătorirea zilei de 7 Noiembrie la Moscova. Mă bucuram că îi vom putea primi la rîndul nostru cu aceeași ospitalitate. Delegația care pleca împreună cu noi era formată de binecunoscuta scriitoare Nałkowska (era în vîrsă de peste șaizeci de ani), dramaturgul Kruczkowski, la data aceea ministru adjunct la departamentul culturii și artei, și un tînăr poet Dobrowolski. Pînă la Brest am călătorit într-un vagon special, înconjurați de tot felul de onoruri, dar la Brest nici măcar n-a ieșit cineva să ne întîmpine. (Mai tîrziu am aflat că telegrama a sosit cu întîrziere.) Totul căpăta proporții catastrofice : la „Inturist" am primit un refuz net de a se vinde oaspeților noștri bilete prin virament, iar noi, bineînțeles, nu aveam ruble asupra noastră. Văzînd în gară un tren sovietic, Nałkowska și-a exprimat dorința de a urca pentru a se putea odihni, căci era obosită. I-am răspuns că trenul n-a fost încă tras în gară (spre ghinionul meu, în aceeași clipă, într-un vagon a intrat un general, urmat de aghiotantul ce-i purta geamantanele). Am telefonat secretarului de la Comitetul raional de partid. Ziua de lucru se terminase și a trebuit să-l caut acasă. M-a ascultat, și-a exprimat părerea de rău, dar mi-a explicat că la Comitetul raional nu mai este nimeni, n-are de unde să ia banii. Am început să-l implor, am căutat să-l conving, undeva în surdină chiar l-am amenințat cu „complicații diplomatice". El mi-a răspuns : „Am să încerc, dar nu garantez că am să reușesc". A trecut o oră, au trecut două, Nałkowska întreba mereu dacă trenul n-a fost tras în gară. Kruczkowski tăcea politicos. Dobrowolski vorbea despre poezia lui Galczynski și Pasternak. Mie însă nu-mi ardea de poezie. Alergam mereu la telefon să-l caut pe secretarul Comitetului raional de partid, mă uitam dacă nu cumva a venit mașina. În cele din urmă a venit secretarul Comitetului raional și mi-a spus : „Am trei bilete la vagon de dormit..." L-am rugat să rostească o cuvîntare de bun venit oaspeților. În sfîrșit Nałkowska a putut să se odihnească, iar noi ne-am dus în compartiment și am început să ne numărăm banii. Astăzi trebuie să le asigurăm cina, mîine dejunul, masa de prînz, cina. Poimîine sosim la 11, deci încă o dată dejunul. Bani nu aveam decît pentru

cina din ziua respectivă. Brovka spunea că a doua zi dimineața coboară la Minsk, din păcate însă gara era departe de oraș...

Am încercat să-i înduplec pe cei de la vagonul-restaurant să ne dea mîncare pe credit, urmînd să le plătim în gară la Moscova, mi s-a răspuns că această posibilitate este exclusă, căci pe drum poate veni un control. Ne-am dus să luăm cina, am comandat o jumătate de litru de votcă. Nałkowska a cerut un păhărel de vin roșu. Ni s-a servit o sticlă. Dobrowolski s-a apucat din nou să vorbească de poezie și pe neașteptate a spus: „Aș vrea să văd un poet, care ar fi în stare să transforme o sticlă goală într-una plină..." Am dat fuga, am socotit din nou capitalurile pe care le aveam și am mai comandat o sticlă de vin. Dimineața am spus că nu luăm micul dejun, bem numai ceai. La Minsk, Brovka și-a luat rămas bun de la noi, dar peste cîteva clipe l-am văzut revenind în goană, de parcă ar fi fost campion la fugă: „Pînă la C.C. e departe, am dat o fugă pînă acasă, dar nevasta e plecată, uite tot ce am găsit într-un sertar de la birou". Și mi-a întins niște bancnote. Banii au fost suficienți pentru masă. Ne-am înțeles să spunem că seara nu cinăm, dar seara la Smolensk ne aștepta o minune. În tren s-a urcat Simonov. L-am chemat imediat de o parte și l-am rugat să spună musafirilor noștri că a venit special de la Moscova să întîmpine delegația. Apoi l-am întrebat: „Cîți bani ai?" Mi-a răspuns: „N-am nici o lețcaie. Cînd v-am văzut m-am bucurat, mi-am zis că o să mîncăm împreună, o să bem un pahar de vin".

Din fericire într-un compartiment Simonov a descoperit o cunoștință care ne-a salvat.

Doi ani mai tîrziu, după ce m-am împrietenit cu Dobrowolski, i-am povestit prin ce frămîntări am trecut cînd el a adus vorba despre transformarea sticlelor goale în sticle pline. Poetul a rîs cu multă poftă: „Asta e o istorie autentic poloneză..." Altădată i-am povestit lui Kruczkowski și a rîs și acesta.

Desigur cînd spun că astăzi nimic nu ne mai desparte de polonezi nu am cîtuși de puțin în vedere „Inturistul". În 1928 polonezii trăiau în altă lume decît noi. Chiar Tuwim, chiar Broniewski nu înțelegeau multe la data aceea și de altfel și eu judecam adesea superficial lucrurile. Unele prejudecăți tradiționale s-au dovedit a fi trainice și numai în 1947, cînd am venit în Varșovia, mi-am dat seama că nimic nu ne mai desparte. Słonimski, Iwaszkiewicz erau prieteni vechi; am cunoscut însă și o serie de scriitori tineri și în discuțiile cu aceștia n-am simțit nici hotarele dintre state, nici hotarele dintre generații.

Nici în toamna anului 1947, cu care am început acest capitol, nici mai tîrziu nu m-am simțit singur în Polonia. Este o simplă afirmație, dar care spune multe.

15

LUNILE despre care voi vorbi acum au fost poate, dintre cele mai grele din viața mea, de aceea o bună bucată de vreme nici n-am putut

să scriu ; nu îndrăzneam să încep acest capitol. Cu cîtă bucurie aş fi trecut peste el ! Viaţa însă nu e corectură, nu poţi şterge ceea ce ai trăit. De atunci au trecut cincisprezece ani. Nu vreau să zgîndăr rănile pe cale de a se cicatriza, nici n-am să dau unele nume, rolul de procuror nu mă atrage cîtuşi de puţin. Şi apoi sînt multe fapte pe care nu le cunosc, de aceea am să mă limitez la o relatare aridă a celor trăite.

Îmi dau seama astăzi că începutul evenimentelor pe care vreau să le relatez este legat de moartea tragică a lui Solomon Mihailovici Mihoels, de aceea am să încep prin a vorbi despre el. Îl cunoşteam de mult, încă de prin 1920, dar n-aş putea spune că eram prieteni ; l-am înţeles şi l-am îndrăgit de abia în anii de război ; într-o vreme venea destul de des pe la noi la hotelul Moscova. Uneori se plîngea în gura mare, alteori făcea şotii de tot felul, glumea, sau se strîngea parcă tot, se făcea mic şi şedea tăcut. Era un mare actor şi arta era adevărata pasiune a vieţii sale. Îl ţin minte foarte bine în rolul regelui Lear. Părea de nerecunoscut : în viaţă era scund şi chipul său nu avea nimic regesc, cu fruntea bombată şi buza de jos răsfrîntă, avea mai curînd un aer de intelectual ironic. Pe scenă însă, înalt, cu alură tragică, regele Lear era nespus de frumos în suferinţa şi mînia sa. Talentul lui Mihoels era admirat de actorii celor mai variate şcoli. Mi-amintesc cu cît entuziasm vorbeau despre el şi Kacialov, şi Meyerhold şi Pitoëff. Mihoels nu fusese niciodată naţionalist, iubea limba rusă şi prietenul său Alexei Nikolaevici Tolstoi spunea uneori : „Nu înţeleg de ce nu vrea Solomon să joace într-un teatru rus..." Mihoels îşi avea însă copilul preferat şi acesta era Teatrul evreiesc. La spectacole veneau şi spectatori care nu cunoşteau limba idiş. Jocul lui Mihoels şi al lui Zuskin era atît de expresiv încît toţi erau captivaţi de aventurile provincialului Don Quijote sau de necazurile lui Tevie-lăptarul.

În timpul războiului Mihoels fusese sufletul comitetului antifascist evreiesc. Cine la data aceea se mai putea gîndi la artă ? Hitleriştii ucideau prin tîrgurile Ucrainei şi ale Bielorusiei şi pe bătrînii eroi ai lui Şalom Alehem şi fetiţe pioniere. Împreună cu Fefer, Mihoels a fost trimis în America. În 1946 americanii mi-au povestit că într-un orăşel, din cauza îmbulzelii, căci toată lumea vroia să se apropie cît mai mult de oaspeţii sovietici, s-a dărîmat tribuna. Mihoels şi Fefer au strîns milioane pentru spitalele sovietice, pentru aşezămintele de copii.

După victorie, Mihoels primea scrisori, cu tot felul de rugăminţi de la mii şi mii de oameni în ochii cărora el rămăsese un rabin înţelept, un apărător al celor asupriţi.

Şi iată că într-o bună zi Mihoels a fost ucis...

La data respectivă ni s-a spus că Solomon Mihailovici Mihoels plecase la Minsk împreună cu Golubov-Potapov, din însărcinarea Comitetului de decernare a Premiilor Stalin, să vizioneze un spectacol, care fusese propus pentru premiu. Seara tîrziu fusese invitat la cineva şi, întorcîndu se împreună cu Golubov-Potapov pe nişte străzi dosnice, ori au fost atacaţi şi ucişi de bandiţi, ori călcaţi de un camion. În primăvara lui 1948 versiunea aceasta părea a fi convingătoare. O

jumătate de an mai tîrziu mulți au început să se îndoiască de autenticitatea ei. Iar după ce a fost arestat Zuskin, mulți și-au pus întrebarea: dar cum a murit Mihoels?... Nu demult un ziar sovietic care apare în Lituania, a afirmat că Mihoels a fost ucis de agenții lui Beria. N-aș vrea să fac presupuneri, în ce privește motivul pentru care Beria, care îl putea aresta foarte liniștit pe Mihoels, a recurs la această mascaradă mișelească. În nici un caz pentru că ar fi vrut să cruțe opinia publică. Aș zice mai curînd că vroia să se distreze...

Am asistat la mitingul de doliu, care a avut loc chiar în clădirea teatrului unde lucrase Mihoels. Chipul desfigurat fusese machiat. S-au rostit discursuri. Mi-amintesc de discursul lui Fadeev. Strada era ticsită de lume. Mulți plîngeau.

În ziua de 24 mai s-a organizat o seară pentru comemorarea lui Mihoels. Am luat și eu cuvîntul, dar nu-mi amintesc ce-am spus. Sufletul mi-era stăpînit de o foarte adîncă amărăciune. Totuși nu prevedeam încă nimic.

În septembrie 1948 scrisesm pentru „Pravda" un articol despre „Problema evreiască", despre Palestina, despre antisemitism. Iată cîteva citate:

„Din vremi străvechi obscurantiștii au inventat tot felul de legende, căutînd să-i înfățișeze pe evrei ca pe niște ființe aparte, care nu seamănă cu ceilalți oameni din jur. Spuneau că evreii duc o viață izolată, că nu împărtășesc bucuriile și durerile popoarelor alături de care conviețuiesc. Obscurantiștii mai afirmau că evreii ar fi niște oameni lipsiți de sentimentul patriei, niște ciulini pe care vîntul îi mînă veșnic prin lume. Ei jurau că evreii din toate țările sînt legați între ei prin legături tainice...

... Da, evreii au trăit separat, izolat cînd au fost forțați s-o facă. Ghetoul n-a fost o invenție a unor mistici evrei, ci a fanaticilor catolici. În vremurile în care negura religioasă acoperea ochii oamenilor, printre evrei s-au găsit fanatici, așa cum ei s-au găsit printre catolici, protestanți, ortodocși și musulmani. Dar în clipa cînd porțile ghetoului s-au deschis, în clipa în care negura nopții medievale a prins a se ridica, evreii din cele mai diferite țări s-au contopit cu viața popoarelor respective...

... Da, mulți evrei și-au părăsit patria, au emigrat în America. Au emigrat ei oare pentru că nu-și iubeau pămîntul sau pentru că asupririle și jignirile îi lipseau de pămîntul iubit. Oare numai evreii și-au căutat uneori salvarea, emigrînd în alte țări? Oare n-au procedat la fel italienii, irlandezii, slavii din țările ce se aflau sub jug turcesc sau german, armenii, sectanții ruși?...

...Există prea puține lucruri comune între un evreu din Tunisia și evreul din Chicago, care vorbește și gîndește ca un american. Dacă între ei există într-adevăr o legătură, aceasta nu are cîtuși de puțin un caracter mistic. Această legătură este generată de antisemitism... Sălbăticiile cumplite comise de fasciștii germani, lichidarea totală a populației evreiești proclamată de ei și realizată în multe țări, propaganda rasială, la început jignirile, mai apoi cuptoarele de la Majdanek, toate acestea au determinat un sentiment de puternică solidaritate între evreii din diferite țări.

Solidaritatea aceasta este însă solidaritatea celor jigniţi şi revoltaţi...

...Bineînţeles, printre evrei există şi naţionalişti şi mistici. Ei au creat programul sionismului, dar nu ei au populat Palestina cu evrei. Au populat Palestina cu evrei acei ideologi ai urei de oameni, acei adepţi ai rasismului, acei antisemiţi care i-au gonit pe evrei din locurile lor, de la vetrele lor şi i-au obligat să caute nu fericirea, ci dreptul la demnitate umană dincolo de mări şi ţări..."

În articol aduceam citate din Gorki, Lenin despre antisemitism, îl citam şi pe Stalin: „Antisemitismul ca formă extremă a şovinismului rasial, este rămăşiţa cea mai primejdioasă a canibalismului".

Un articol de ziar nu este o spovedanie şi multe lucruri nu le poţi spune. Acum însă când termin de scris această carte a vieţii mele, aş vrea să spun ce înţeleg prin „problema evreiască", cum i se spune adesea.

În copilărie am auzit discutîndu-se despre procesul Dreyfus, despre pogromuri. Ştiam că Lev Tolstoi, Cehov, Gorki sînt indignaţi de aţîţarea ruşilor împotriva evreilor. Cîţiva ani mai tîrziu am citit într-un ziar ilegal un articol al lui Lenin. Tatăl meu spunea că antisemitismul este o rămăşiţă, generată de fanatism şi ignoranţă şi în această privinţă îi împărtăşeam părerea.

Cititorul ştie că m-am născut la Kiev şi că limba mea maternă a fost rusa. Nu cunosc nici idiş, nici ebraica. Niciodată nu m-am închinat nici la sinagogă, nici la biserica ortodoxă, nici la cea catolică. M-au entuziasmat şi mă entuziasmează unele opere de artă, care pentru credincioşi sînt legate de religie, iar pentru mine de ideile şi sentimentele general-umane, precum: „Cartea lui Iov", „Cîntarea Cîntărilor", „Ecleziastul", Evangheliile, printre care şi cele „interzise", Apocalipsul, Catedrala din Chartres, Acropole, icoanele lui Andrei Rubliov, pictura lui Fra Beato, zeiţele hinduse de la Ellora, frescele din vechea mănăstire budistă din Ajanta. Pentru mine toate acestea nu sînt canoane moarte ale religiei, sînt artă vie. Copilăria şi adolescenţa mi le-am petrecut la Moscova şi tovarăşii mei de joacă au fost copii ruşi. Cînd am lucrat în ilegalitate, ne adresam unul altuia cu porecle, şi nu mă interesa dacă printre tovarăşii mei erau evrei. Cînd m-am aflat la Paris, am întîlnit doi poeţi admirabili: unul dintre ei Apollinaire era polonez de origină, celălalt Max Jacob, evreu, dar pentru mine amîndoi erau francezi. L-am îndrăgit pe italianul Modigliani. Într-o zi mi-a mărturisit că este evreu, dar pentru mine a rămas legat de atmosfera frămîntată a anilor dinainte de război, de arta renaşterii italiene, şi nu de străvechiul Iehova.

Iubesc Spania, Italia, Franţa, totuşi viaţa mea este indisolubil legată de Rusia. Niciodată nu mi-am ascuns originea. Au fost ani cînd mă gîndeam prea puţin la ea, au fost şi alţii cînd repetam pretutindeni, unde puteam, „sînt evreu", deoarece aveam impresia că solidaritatea cu cei urmăriţi este ca un abecedar al omeniei.

Cînd priveam filmele lui Chaplin — nici prin cap nu-mi trecea că ar fi evreu; lucrul acesta l-am aflat de la hitlerişti. Ei sînt autorii listelor negre. Aşa am aflat că evrei sînt compozitorul Darius Milhaud, filozoful Bergson, oameni pe care-i în-

tîlneam, fără a-mi pune cîtuși de puțin problema originii lor : Benda, Anna Seghers, scriitorii pe care-i citeam, ca de pildă Kafka.

Există oare un caracter național, aparte, specific evreiesc ? Antisemiții și naționaliștii evrei răspund în chip pozitiv. Se prea poate ca veacurile de prigoană și jigniri să fi accentuat spiritul de ironie, ca și speranțele romantice într-un viitor mai bun. Caracterul național își află cea mai pregnantă expresie în creația artistică. Poezia lui Heine este plină de ironie romantică, nu știu însă dacă aceasta se explică prin originea poetului sau se datorează epocii. Amintindu-mi de creațiile contemporanilor mei, Modigliani, Kafka, Soutine, simt în primul rînd suflul lor tragic : acest tragism oglindește realitatea, amintirile se împletesc cu presimțirile sau previziunile. Matematica face parte din acea categorie a manifestărilor rațiunii umane, care este cel mai puțin legat de climă, de limbă sau de tradiție. Totuși, în Germania, după 1930, s-au găsit savanți care să respingă teoria relativității creată de Einstein, calificînd-o drept „trucuri evreiești".

Altădată antisemitismul fusese legat de religie, de ideea ispășirii : „Evreii l-au răstignit pe Hristos". Cu timpul puterea bisericii a slăbit. Mulți au început să înțeleagă că Hristos a fost un evreu răzvrătit, care a luat atitudine împotriva slujitorilor ortodoxali ai bisericii ce colaborau cu ocupanții romani. Revoluția franceză a proclamat egalitatea în drepturi a evreilor. Unul după altul, statele desființau măsurile restrictive instaurate de veacuri. Evreii începeau să trăiască aceeași viață cu a popoarelor pe pămîntul cărora se așezaseră străbunii lor.

La sfîrșitul veacului trecut a avut loc procesul lui Dreyfus, care a demonstrat că antisemitismul, ascuns undeva într-o crăpătură, nu a murit. În decurs de cîțiva ani privirile a milioane de oameni au fost ațintite asupra lui Dreyfus, om prin nimic remarcabil în sine, un ofițer francez disciplinat, corect și punctual. Cînd Zola a luat apărarea acestui condamnat fără vină, el a fost sprijinit de Lev Tolstoi, Verhaeren, Mark Twain, Jaurès, Anatole France, Maeterlinck, Claude Monet, Jules Renard, Signac, Péguy, Mirbeau, Mallarmé, Charles-Louis Philippe. Cine s-a aflat de partea acuzatorilor ? Scriitori naționaliști ca Barrès, Morras, Déroulède. Cei ce-l acuzau pe Dreyfus nu erau numai antisemiți, erau și dușmani ai progresului, șovini. În ziarele lor ei îl atacau pe Zola, numindu-l „italian pripășit".

Pînă la Revoluție evreii puteau locui în Rusia numai în zone anume fixate. În orășelele și tîrgușoarele din Ucraina sau Bielorusia evreii duceau o viață izolată, vorbeau idiș. Revoluția a schimbat totul. Tineretul evreiesc a luat drumul școlilor rusești, al universităților. Evreicele se măritau cu ruși, evreii se însurau cu rusoaice. Izolarea în care trăiseră evreii dispăru nu numai la noi, dar și în Franța, chiar în Germania. Atunci în ajutorul antisemitismului a venit „teoria rasială" a lui Hitler.

Bineînțeles, teoriile cu privire la „rasele inferioare" nu erau noi. Cînd am povestit despre călătoria mea în statele din sudul Americii de Nord, am vrut să arăt cît este de persistent și de trainic rasismul într-o țară civilizată. Totuși pe la 1920,

noi consideram proprietarii de sclavi din Alabama sau Mississippi ca o excepție. Atunci pe arena istoriei a apărut Hitler. Hitler și acoliții săi au încercat să demonstreze că există rase superioare, în primul rînd cea „ariană“ sau „nordică“, și rase inferioare printre care, pe ultima treaptă, se află cea a evreilor.

În anii războiului civil am văzut un pogrom organizat de armatele albe. Cîteva luni mai tîrziu, un ofițer din armata lui Vranghel, beat, a vrut să mă arunce de pe vapor în mare, strigînd: „Dați în evrei, salvați Rusia!“ Aveam impresia că lucrul era firesc — fantomele trecutului încercau să apere puterea întunericului.

În preajma lui 1930 făcusem cunoștință pe Montparnasse cu un scriitor evreu, originar din Polonia, Varșawski, și cu cîțiva prieteni de-ai acestuia. Ei mi-au povestit istorii caraghioase despre prejudecățile, superstițiile și istețimea evreilor patriarhali din tîrgușoare. Citisem o culegere de legende hasidice, care mi-au plăcut prin tonalitatea lor poetică. M-am gîndit să scriu un roman satiric. Eroul lui, Lazik Roitschwantz, croitor din Gomel, un sărăntoc, este aruncat de soartă dintr-o țară în alta. Am descris cu acest prilej nepmani și tipicari provinciali, rotmiștri polonezi din perioada sanației, filistini germani, estetizanți francezi, englezi fățarnici. Disperat, Lazik se hotărăște să plece în Palestina, totuși „pămîntul făgăduinței“ se dovedește a fi ca oricare altul. Bogătașii o duc bine, iar săracii prost. Lazik propune să se organizeze o „Uniune de repatriere“, spune că s-a născut în Gomelul lui drag și nu la umbra

unui palmier. Cîțiva evrei fanatici îl omoară. Eroul meu a fost botezat de criticii apuseni „un Švejk evreu. (Nu am introdus acest roman în culegerea mea de opere, nu pentru că l-aș considera slab, sau aș fi renunțat la el, dar după fărădelegile naziștilor mi se pare prematur să public unele pagini de satiră.)

Instaurarea lui Hitler la putere m-a uluit. O țară civilizată era aruncată înapoi, în întunericul barbariei și a fanatismului. „Noaptea de cristal“ (așa denumiseră hitleriștii noaptea celor mai cumplite pogromuri) a fost pentru mine una din manifestările fascismului pe care-l uram. Hitleriștii ardeau nu numai cărțile scriitorilor evrei, dar și ale lui Engels, Lenin, Gorki, Romain Rolland, Zola, Barbusse, Heinrich Mann. Ei ucideau comuniști germani de origină „ariană“. În Spania am avut prilejul să văd esența cruntă a fascismului.

În timpul invaziei fasciste în țara noastră, am fost martor la numeroase sălbăticii. Hitleriștii au ucis copii ruși, au ars satele Ucrainei și ale Bielorusiei. Despre aceste fărădelegi am scris zilnic în presă. Au scris și alții. În proclamațiile pe care le lansau, hitleriștii încercau să afirme că luptă numai împotriva evreilor, și această minciună trebuia dezmințită.

Niciodată nu m-au atras ideile sioniste legate de trecutul îndepărtat, de istoria străveche. Totuși statul Israel există. În perioada de înflorire a culturii arabe, evreii nu au cunoscut persecuții de genul Inchiziției, și în diferite califate ale Andaluziei au trăit și au lucrat oameni ca filozoful Maimonide și poetul Halévy. Vreau să cred că evreii

din Israel, care știu din proprie experiență ce înseamnă nedreptatea, vor găsi o cale de înțelegere cu arabii. Fiecare își dă seama că milioanele de evrei care trăiesc în diferitele țări din Europa și America nu se pot muta pe teritoriul Israelului, pentru că n-ar încape acolo. Și, de altfel, ei nici nu doresc să plece, căci sînt strîns legați de popoarele în mijlocul cărora trăiesc. Negrii din Alabama sau Mississippi nu visează cîtuși de puțin să plece într-un stat suveran din Africa neagră, ei cer egalitate în drepturi și luptă împotriva prejudecăților rasiale.

Mă leagă de evrei gropile în care hitleriștii aruncau bătrîne și prunci, rîurile de sînge din trecut, mai tîrziu neghina, născută din sămînță rasială, trăinicia prejudecăților și a ideilor preconcepute. Cînd am luat cuvîntul la radio, la cea de a șaptezecea aniversare a mea, le-am spus ascultătorilor mei că atît timp cît pe pămînt va mai exista măcar un antisemit, voi declara totdeauna că sînt evreu. Nu naționalismul mi-a dictat aceste cuvinte, ci felul meu de a înțelege demnitatea omenească. Continui să cred că antisemitismul este o rămășiță dezgustătoare a trecutului care va dispare, așa cum vor dispare toate prejudecățile rasiale: numai că acum, din păcate, știu că trebuie să treacă încă foarte multă vreme pînă cînd va putea fi purificată conștiința umană de prejudecăți dăinuind de veacuri.

Să mă întorc la perioada unde mă oprisem cu relatarea evenimentelor. La sfîrșitul anului 1948 Comitetul evreiesc antifascist a fost dizolvat și ziarul *Einigkeit* închis. Curînd după aceea au fost

arestați poeți și prozatori care scriau în idiș: Pereț Markiș, Kvitko, Bergelson, Fefer și alții.

În ianuarie 1949 ziarele au anunțat că s-a descoperit „un grup antipatriotic" în rîndul criticilor teatrali. De ce a pornit campania de la o problemă de ordin secundar, de la critica teatrală? Nu știu. Poate că vreun dramaturg supărat s-a plîns la momentul oportun lui Stalin, poate că a fost o simplă întîmplare. Pînă la urmă e indiferent în ce loc anume al iazului arunci piatra, principalul e ca pe suprafața apei să pornească cercurile, care să se tot amplifice.

În articolul care deschidea noua campanie, am citit o frază ca aceasta: „Ce poate înțelege A. Gurvici din caracterul național al unui rus în epoca sovietică?" Două zile mai tîrziu, într-un alt articol, se cita cu litere mici, deci ca niște substantive comune numele „de alde gurvicii și iuzovskii". Cercul „cosmopoliților" se lărgea: pe lîngă critici, el cuprinse cîțiva poeți și regizori de filme. Două săptămîni mai tîrziu a început campania de demascare a „cosmopoliților apatrizi" care-și ascund numele adevărate sub pseudonime.

Mulți dintre prietenii mei ruși erau indignați de cele ce se petreceau; mi-amintesc discuțiile purtate cu Obrazțov, Koncealovski, cu arhitectul Rudnev, cu Fadeev, Vsevolod Ivanov, cu sculptorița Lebedeva. Mai este oare cazul să amintesc că orice formă de rasism, inclusiv antisemitismul, vine în contrazicere și cu tradițiile intelectualității ruse, și cu acele idealuri înalte de internaționalism pe care le-a proclamat Lenin și în spiritul cărora au fost educați cetățenii sovietici?

Urmărirea „cosmopoliților" nu era un fenomen izolat. Au fost arestați o mulțime de oameni care căzuseră, bineînțeles fără voia lor, în captivitate la fasciști, cei care nu apucaseră să se evacueze la vreme, alții care se întorseseră de bună voie din emigrație, cei ce fuseseră arestați prin 1930, cei ce aveau rude în străinătate; samavolniciile pe care și le permitea Beria erau cu adevărat atotcuprinzătoare.

În ce mă privește, din februarie 1949, lucrările mele nu se mai publicau. Numele meu era șters din articolele criticilor. Semnele acestea mi-erau bine cunoscute și în fiecare noapte așteptam să se sune la ușa mea. Telefonul tăcea, doar prietenii cei mai apropiați mai sunau să mă întrebe de sănătate. Mai erau și alții care „verificau": cunoștințele mai precaute sunau de la telefoane publice, vrînd să afle dacă am fost arestat sau nu, și cînd răspundeam „allo", lăsau receptorul pe furcă.

În martie 1938 ascultam cu îngrijorare zgomotul liftului; simțeam o dorință puternică să trăiesc și, ca mulți alții, aveam pregătit un mic geamantan cu două schimburi de rufe. În martie 1949 nu mă mai gîndeam la rufe și aș zice că așteptam deznodămîntul aproape cu indiferență. Poate pentru că nu mai aveam patruzeci și șapte de ani ci cincizeci și opt, obosisem, se apropia bătrînețea. Sau poate pentru că totul era o repetare și după război, după victoria asupra fascismului tot ceea ce se petrecea era cu atît mai de nesuportat. Ne culcam tîrziu, în zorii zilei, mi se părea îngrozitor gîndul că va veni cineva și mă va trezi din somn. Într-o noapte, pe la ora 2, am auzit sunîndu-se. Liuba s-a dus să deschidă ușa.

N-am scos nici un cuvînt, doar am privit-o lung. Cînd colo era șoferul lui Simonov pe care-l trimisese soția acestuia, presupunînd că el s-ar afla în vizită la noi.

La sfîrșitul lui martie a venit cu sufletul la gură unul dintre prietenii mei și, văzîndu-mă, a exclamat fericit: „Va să zică nu-i adevărat!" Mi-a povestit că în ajun cineva cu o muncă de răspundere la vremea aceea a declarat în prezența a peste o mie de persoane, într-un referat privind situația literaturii: „Pot să vă comunic o veste bună: a fost demascat și arestat cosmopolitul numărul unu, dușmanul poporului Ilya Ehrenburg".

Am adresat o scrisoare scurtă lui Stalin în care arătam că de două luni nu mai lucrăm pentru nici un ziar, iar cu o zi înainte cutare a declarat oficial că aș fi arestat. Cum încă nu eram arestat, îl rugam să dispună să mi se lămurească situația. Nu aveam decît o singură dorință: să pun capăt necunoscutului. Scrisoarea am predat-o la serviciul de informații de la Kremlin.

A doua zi am primit un telefon de la Malenkov. Țin minte foarte bine discuția. „V-ați adresat în scris lui Stalin. Mi-a dat însărcinarea să vă telefonez. Spuneți-mi, de unde a pornit zvonul?" „Nu știu. Aș fi vrut să vă întreb și eu pe dumneavoastră acest lucru". „Dar de ce nu ne-ați prevenit înainte?" „Am vorbit cu tovarășul Pospelov, e singurul lucru ce puteam să-l fac". „Ciudat! tovarășul Pospelov, care este un om atît de săritor, nu ne-a transmis nimic". (Cîțiva ani mai tîrziu, Pospelov mi-a declarat că totul a fost o minciună,

el a transmis plîngerea mea, dar cuvintele lui n-au avut nici un efect.)

Pe dată a început să zbîrnîie telefonul: de la diferite redacții de ziare. Mi se explica că s-a produs o „încurcătură", că articolul cutare va fi publicat și eram rugat să mai scriu și altele.

Chiar atunci se aflau la mine în vizită Efros și Cerneavski. Pe divan stătea culcat Grigori Mihailovici Kozințev, bolnav de gripă. Auzind toate acestea, a sărit în sus, s-a învelit în pătură și a început să umble agitat prin odaie. Toți erau emoționați.

Oamenii sînt deștepți „cu mintea de apoi". În primăvara lui 1949 nu înțelegeam nimic, acum cînd știu cîte ceva, am impresia că Stalin se pricepea să mascheze multe lucruri. Fadeev mi-a spus că acea campanie împotriva „grupului antipatriotic de critici" a fost inițiată din ordinul lui Stalin. Iar o lună, sau o lună și jumătate mai tîrziu, Stalin a convocat la o ședință pe redactorii de ziare și reviste și le-a spus: „Tovarăși, este inadmisibil să dați publicității pseudonimele literare. Miroase a antisemitism..." Zvonul public atribuia arbitrariul executanților, iar Stalin apărea, chipurile, ca un factor ponderator. Se vede că la sfîrșitul lui martie și-a zis că treaba a fost făcută.

Cînd mă gîndeam că peste hotare dușmanii țării noastre triumfă, mă simțeam de două ori mai amărît. Cunoșteam poporul, care de trei decenii lupta consecvent pentru ideile lui Octombrie, pentru frăție, împotriva intervenționiștilor și a gărzilor albe, împotriva invaziei fasciste, împotriva pogromurilor și a discriminărilor rasiale. Poporul nu era vinovat de articolele de care am pomenit, el trăia greu, muncea de dimineață pînă seara și nu părăsea nici o clipă drumul aspru pe care și-l alesese.

Cîțiva ani mai tîrziu, un ziarist din Israel a publicat o demascare senzațională. Susținea că, fiind arestat, l-a cunoscut în închisoare pe poetul Fefer care i-ar fi spus că eu aș fi vinovat de represaliile împotriva scriitorilor evrei. Calomnia a fost preluată de unele ziare din apus. Aveau un argument: „N-a fost omorît? Înseamnă că e trădător".

Mă simțeam într-o condiție fizică proastă, nu puteam munci. Într-o bună zi am fost anunțat că trebuie să plec la Paris să iau parte la Congresul Partizanilor Păcii. Apărarea păcii mi se părea un lucru minunat, dar simțeam că-mi lipsesc forțele necesare. În halul în care eram, o ședere în străinătate mi se părea o adevărată tortură. Am fost rugat să scriu textul discursului și să-l dau la viză. Cînd m-am aflat în fața foii albe de hîrtie, am așternut pe ea tot ceea ce mă preocupa. În discursul meu erau rînduri ca acesta: „Nu există nimic mai respingător decît înfumurarea rasială și națională. Cultura universală are vase sanguine ce nu pot fi tăiate fără repercusiuni tragice. Popoarele au învățat unul de la altul. Cred că putem respecta specificul național, respingînd izolarea națională". Am fost chemat de Grigorian, care deținea o funcție destul de importantă, mi-a strîns mîna, mi-a mulțumit. Pe masă am zărit textul discursului meu dactilografiat pe o hîrtie excelentă și în dreptul pasajului citat mai înainte, cineva

scrisese pe margine: „Straşnic!" Scrisul mi s-a părut teribil de cunoscut.

Am plecat cu avionul spre Paris pe la mijlocul lui aprilie. La Moscova vremea era rece şi în păduricea de lîngă Vnukovo se mai zăreau pete de zăpadă. Liuba spunea că la Paris am să mă odihnesc, am să mă distrez, eu îi răspundeam „desigur".

Pe aeroportul din Paris m-a întîmpinat Elsa Triolet, care mi-a spus că Aragon şi cu ea vor veni să mă vadă seara şi vom lua cina împreună. Tot grupul nostru a plecat la ambasadă, unde ambasadorul ne-a explicat situaţia politică. Încercam să ascult şi simţeam că nu pot. Brusc mi-am dat seama că m-am îmbolnăvit, eram lac de transpiraţie, se vede că aveam febră. Stupid se mai brodeau lucrurile!... După aceea m-au dus la hotel, pe malul drept al Senei, lîngă sala Pleyel, unde urma să aibă loc congresul. Nu înţelegeam nimic, nu vedeam nimic, aveam impresia că febra creşte. Pe neaşteptate, şoferul, un francez în vîrstă, exclamă: „Uf! ce căldură!" Am holbat ochii la el: „Şi dumitale ţi-e cald?" Şoferul s-a mirat la rîndul său: „Cum să nu-mi fie! Treizeci de grade. Toate ziarele scriu că de o sută de ani n-a mai fost căldură ca asta în aprilie". M-am bucurat: deci, nu sînt bolnav. Şi abia atunci am observat ceea ce-mi scăpase înainte. Pe terasele cafenelelor parizienii stăteau numai în cămăşi şi beau cu lăcomie bere sau limonadă. Totuşi ceaţa din capul meu nu se risipea.

Aragon şi Elsa Triolet m-au dus la restaurantul *Mediterranée*. Era zgomot, îmbulzeală, oamenii

povesteau cum petrecuseră vacanţa de Paşti. Pe soţii Aragon veneau să-i salute cunoştinţele, glumeau cu ei. Iar Louis şi Elsa mă întrebau în ruseşte: „Ce înseamnă cosmopolit? De ce sînt date publicităţii pseudonimele?" Ne cunoşteam de un sfert de veac, erau bunii mei prieteni, dar nu le puteam spune nimic. La masa noastră a venit Cocteau, a început o discuţie mondenă, căutam să zîmbesc; langustele uriaşe mişcau din mustăţi; vecinii rîdeau; era o căldură îngrozitoare.

Ajuns la hotel, m-am dezbrăcat în grabă, m-am culcat, am stins lumina visînd să adorm, dar mi-am dat seama curînd că n-am să reuşesc. M-am sucit pe o parte, pe alta, am aprins din nou lumina, nu ştiu de ce m-am îmbrăcat, m-am aşezat în fotoliu, şi am început să fac planuri fantasmagorice, un maniac: ce să invent ca să mă trimeată mîine înapoi la Moscova? Am trecut în revistă toate variantele: să spun că sînt bolnav, să explic că nu pot lua cuvîntul la congres, să spun pur şi simplu „vreau acasă". Am stat aşa pînă dimineaţa. În faţa ochilor mei stăruia Pereţ Markis, aşa cum îl zărisem ultima oară. Mi-am amintit de unele fraze din articolele de ziar şi repetam într-una prosteşte: „acasă".

Am spus că vreau să povestesc în acest capitol despre vremea cea mai dureroasă pentru mine; nu cred că am reuşit s-o fac, de altfel nici nu ştiu dacă asemenea lucruri se pot povesti, vreau să adaug numai că cea mai cumplită a fost prima noapte la Paris, în odaia lungă şi îngustă, cînd

am înțeles care este prețul cu care plătești atunci cînd ai rămas credincios „oamenilor, veacului, destinului".

16

DIMINEAȚA, în timp ce mă bărbieream, m-am pomenit cu Fotinski: „Am aflat din ziare că ai sosit, la ambasadă mi s-a dat adresa..." Fotinski nu mi-a pus întrebări neplăcute; a început prin a-mi povesti despre greve, mi-a spus că toată lumea e împotriva guvernului, mi-a vorbit de Montparnasse, de Dusia, de pictori. „Sînt multe expoziții interesante. Ești liber acum?" Am hoinărit pînă la prînz. Contemplam cînd Sena, cînd casele cenușii cu voleuri verzui, cînd merele lui Cézanne. Totul mi se părea minunat și infinit de străin. Pe neașteptate, Fotinski mă întrebă, plin de îngrijorare: „Nu te simți bine?" I-am răspuns că mă simt bine, dar că sînt obosit, n-am dormit toată noaptea. Deși nu mă gîndeam la nimic, nu puteam uita nimic, îmi venea greu să întrețin o conversație, răspundeam anapoda.

Spre ora prînzului am intrat într-o cafenea. Pe o măsuță cineva uitase un ziar. L-am desfăcut cu un gest mașinal și privirea mi-a fost atrasă de o notă scurtă: „O slăbiciune criminală a guvernului. Ieri a sosit de la Moscova un grup care are misiunea de a organiza la Paris tulburări, sub firma Congresului pentru pace. Guvernul a acordat viză chiar lui Ilya Ehrenburg, personaj bine cunoscut, autorul unui roman calomnios „Căderea Parisului". Ehrenburg a devenit celebru pentru că a primit de la Stalin un castel în Crimeea, ce aparținuse altădată unui mare duce, drept recompensă că a organizat o rețea teroristă în țările libere de tirania comunistă. Împreună cu Ehrenburg vor „apăra pacea" abilul Aragon, omul de încredere al lui Thorez, „savantul" englez Bernal, necunoscut în cercurile oamenilor de știință, în schimb prea bine cunoscut poliției, un oarecare Zweig care se dă drept scriitor, bineînțeles Joliot-Curie, care a hotărît definit să-și schimbe profesia de fizician cu funcția de agitator principal al Kremlinului, precum și bătrînul clovn Picasso, creatorul porumbiței marxiste, care a mînjit toate zidurile minunatului nostru Paris, ajuns din păcate lipsit de apărare". Am băgat ziarul în buzunar și i-am spus lui Fotinski: „Hai să bem în sănătatea dușmanilor". El nu m-a înțeles, iar eu n-am stat să-i explic.

Scriind această carte și amintindu-mi de anii grei mă gîndesc adesea cu un fel de recunoștință la dușmani. Bineînțeles, înjurături de genul celor citate mai sus puteai găsi numai în paginile viitoarelor „ultra"; *Figaro,* chiar și *Aurore* foloseau un limbaj mai reținut, dar și ele calomniau, amenințau. Adversarii mă ajutau să înving multe, îmi aminteau că oricît ar fi de amare evenimentele ultimelor luni sau ani, ele nu trebuie să mă facă să trec cu vederea principalul. Așa s-a întîmplat și în ziua respectivă, mi-am venit în fire, ba chiar am devenit mai vesel.

A doua zi s-a deschis Congresul Partizanilor Păcii. Şedinţele aveau loc în sala mare de concerte a Palatului Pleyel, într-un cartier locuit de oameni înstăriţi. Totuşi, de dimineaţă, la intrarea în sală se adunaseră grupuri de studenţi, croitorese, muncitori, sau gură-cască. Joliot-Curie, Picasso, Yves Farge, Aragon erau recunoscuţi şi aclamaţi. Mulţimea admira cu interes costumele naţionale pline de pitoresc ale polonezelor şi slovacelor, fustiţele scoţienilor. Se făceau tot felul de presupuneri în ce priveşte originea episcopului bărbos purtînd o mitră de un alb orbitor. Să fie din Grecia sau din Bulgaria ? De fapt era mitropolitul Nikolai Krutiţki. (Mi-a fost dat să plec cu el de cîteva ori la congrese sau sesiuni ale Consiliului Mondial al Păcii şi de fiecare dată vedeam cartonul pentru pălării de damă în care îşi transporta mitra.)

Sala era ticsită de delegaţi — erau vreo două mii — şi de oaspeţi. Se auzeau exclamaţii în limbi cunoscute şi necunoscute. Sala era zgomotoasă, cu temperament sudic, cele mai numeroase erau delegaţiile franceză şi italiană. A fost, cred, primul congres internaţional de după război, şi pentru cei tineri totul părea nou. Discursurile erau întrerupte de exclamaţii, de rîsete, de aplauze.

În 1949 „războiul rece" trecuse din paginile ziarelor nu numai în convenţiile statale, dar chiar şi în viaţa de toate zilele. Era anul în care s-a născut de altfel şi pactul Atlanticului. Sciziunea Germaniei luase forme statale. În acelaşi an la Bonn a fost proclamată Republica Federală, iar o jumătate de an mai tîrziu s-a format Republica Democrată Germană. La una din şedinţele congresului s-a anunţat că Armata populară a eliberat oraşul Nankin ; în 1949 n-a născut Republica Populară Chineză şi tot în acelaşi an Olanda a fost nevoită să recunoască independenţa Indoneziei. În Vietnam luptele continuau. Se dădeau lupte şi în Grecia : cu puţin înainte de deschiderea congresului, partizanii recuceriseră muntele Grammos. Sfîrşitul războiului civil era însă dinainte hotărît conform „doctrinei Truman". În Italia aveau adesea loc greve, manifestaţii furtunoase, nimeni nu ştia ce întorsătură vor lua evenimentele. Aveam impresia că şi în Franţa lupta ia proporţii ; de abia un an mai tîrziu mi-am dat seama că grevele grandioase din 1947—1948 au fost ultimele răbufniri ale furtunii postbelice. Americanii îşi deschiseseră punga (planul Marshall). Uzinele începură să-şi înlocuiască maşinile învechite prin altele noi, în magazine apărură mai multe mărfuri ; e adevărat, preţurile creşteau şi mulţi francezi o mai duceau încă foarte greu, totuşi toată lumea îşi dădea seama că din punct de vedere economic ţara se repune pe picioare.

Cu toate acestea şi cititorii *Figaro*-ului şi cititorii ziarului *L'Humanité* se fereau deopotrivă să se gîndească la viitor. Într-un restaurant de mîna a doua, am auzit o discuţie care mi-a amintit de primăvara lui 1939 : „Am zis să petrecem vacanţa lîngă Brive, nevastă-mea are acolo o mătuşă. Bineînţeles, dacă n-o să înceapă războiul..." Lucruri similare îmi povesteau englezii, italienii, belgienii, Congresul venea în întîmpinarea îngrijorării a sute de milioane de oameni ; amintirea anilor de război era prea proaspătă, comunicatele presei prea alarmante. Unii se temeau că ameri-

canii vor începe un război preventiv, alții socoteau că într-o zi-două tancurile rusești vor porni spre țărmul Atlanticului.

Ziarele care sprijineau politica lui Truman au vrut să treacă sub tăcere congresul, dar nu s-au putut abține. Am în fața mea o notiță din *Paris-Presse :* „La o conferință de presă, răspunzînd unui ziarist, care l-a întrebat dacă, după părerea lui, S.U.A. dorește cu adevărat pacea, cunoscutul scriitor sovietic Ilya Ehrenburg a spus : «Nu se pot face dintr-o dată două lucruri : nu poți să vorbești despre pace și în același timp să scoți din buzunar bomba atomică». Reacția americanilor a fost fulgerătoare. Aseară Dl. Mac Dermott, atașat la Departamentul de Stat, a declarat : «Participanții la Congresul Partizanilor Păcii de la Paris, încearcă să dovedească, așa cum li s-a cerut, că numai Uniunea Sovietică dorește pacea. Totul nu este decît o abilă propagandă din partea Moscovei.» Ziarul francez *Le Monde* scrie : «Comuniștii au găsit o lozincă pe înțelesul tuturor»."

A fost oare un congres al comuniștilor, așa cum afirmau ziarele ? După părerea mea, nu. Dacă am parcurge lista comitetului de inițiativă, dacă am citi mesajele, numele participanților, am vedea o serie de nume de oameni politici, scriitori, artiști, cu totul străini de ideologia comunistă. Am să citez chiar cîteva nume care se pot găsi în micul Larousse, în consecință sînt cunoscute chiar și școlarilor francezi : Cárdenas, fostul președinte al Mexicului, Elisabeta, regina Belgiei, Heinrich Mann, Matisse, Chagall, Charlie Chaplin, dramaturgul Salacrou. Printre organizațiile care au sprijinit convocarea congresului găsim : Uniunea ceasornicarilor din Geneva, Universitatea din Panama, Uniunea pictorilor din Argentina, Uniunea micilor comercianți din Tunisia, Asociația gospodinelor din Norvegia, Liga de apărare a copiilor sirieni și multe altele, care nu seamănă cîtuși de puțin a fi partide comuniste.

La congres am ascultat cuvîntări ale unor oameni pe care cu greu i-am putea considera socialiști, darmite comuniști. Pe juristul american Rogge, l-am întîlnit pentru prima oară la congresul din Wrocław. Mi-a făcut impresia a fi un orator excelent, dar cu idei confuze, serios și în același timp naiv, am întîlnit mulți oameni de aceștia în America. Într-o discuție amicală mi-a spus că salvarea omenirii stă în psihanaliză. În cuvîntarea sa a condamnat pactul Atlantic și a fost aplaudat. A spus de asemenea că americanii se tem în zadar de ruși, iar rușii de americani, că această teamă generală împinge lumea spre un război. A afirmat apoi că și capitalismul și socialismul își au deopotrivă slăbiciunile, dar și calitățile lor, ceea ce a făcut pe tinerii italieni și francezi să murmure nemulțumiți. Totuși la sfîrșitul cuvîntării sale Rogge a fost aplaudat și ales în comitetul permanent al congresului. (La cel de-al doilea congres, la Varșovia, Rogge a protestat împotriva atacurilor la adresa Iugoslaviei și a învinuit ambele părți de războiul din Coreea. Discursul său a fost întrerupt de fluierăturile unor delegați prea expansivi. Rogge s-a retras din mișcarea partizanilor păcii.)

Juristul englez Moore, al cărui umor îmi amintea de „Clubul Pickwick", a criticat unele discursuri, după părerea lui prea milităroase, sfă-

tuind pe vorbitori să fie mai precauţi în expresii, să evite aprecierile unilaterale, să urmărească realizarea unei înţelegeri pe baze acceptabile pentru ambele părţi. „Războiul rece" îi deprinsese pe toţi cu alt gen de limbaj şi discursul lui Moore a supărat pe mulţi, totuşi a fost lăsat să vorbească pînă la sfîrşit şi o parte din sală l-a aplaudat.

Poate că cel mai mult au fost indignaţi tinerii comunişti de discursul pacifistei suedeze Södergran, conducătoarea unei organizaţii religioase. Am revăzut de curînd stenogramele congresului. Södergran spusese între altele: „Sîntem ameninţaţi de doi giganţi: capitalismul american şi bolşevismul rus". (Rumoare în sală.) Şi-a încheiat discursul cu cuvintele: „Să încercăm să fim acea punte care să se înalţe deasupra prăpastiei ce desparte omenirea. Oamenii au nevoie de pace şi libertate." (Aplauze furtunoase.)

În cadrul congresului au vorbit numai doi oameni cunoscuţi ca activişti politici de profesie: socialistul italian Nenni şi laburistul de stînga Zilliacus. Delegaţii ştiau că Joliot-Curie, Picasso, Neruda, Amado, sînt comunişti, dar pentru toţi ei erau în primul rînd mari oameni de ştiinţă sau de artă.

(Ca orice mişcare, şi cea a Partizanilor păcii, şi-a avut fluxul şi refluxul său, oscilaţiile sale, unii intrau, alţii se retrăgeau din rîndurile ei. În 1956 majoritatea socialiştilor italieni au părăsit mişcarea. Pe parcurs, din motive diferite, s-au retras scriitori ca Fast, Blomberg, Vercors, Martin-Chauffier, Cassou, Italo Calvino. La congresul din 1952 a luat cuvîntul Sartre. Ulterior a aderat la mişcare d'Astier, scriitorul suedez Lundkvist, deputaţi ai partidului indian al Congresului, profesorul japonez Iasue şi mulţi alţii. Poate că lucrul cel mai caracteristic pentru mişcarea partizanilor păcii este rolul jucat în cadrul ei de oameni, pe care în nici un caz nu i-am putea numi politicieni de profesie, de savanţi ca Joliot-Curie, Bernal, de diletanţi străluciţi în cele mai diferite domenii, inclusiv politica, de felul lui Ives Farge sau d'Astier.)

Dacă în 1949 în Europa occidentală lupta socială începea să piardă din intensitate, lupta împotriva pregătirii unui nou război se afla la începuturile sale. Incontestabil, congresul de la Paris reunise numeroase personalităţi cu renume. (N-am să enumăr decît scriitorii: Aragon, Neruda, Eluard, Amado, Arnold Zweig, Fadeev, Seghers, Guillen, Andrič). El a fost însă, în primul rînd un congres al oamenilor „simpli", cum se obişnuieşte a li se spune în ziare, deşi, adesea, aceştia sînt cu mult mai complecşi decît multe celebrităţi.

În timpul congresului am făcut cunoştinţă cu delegata oraşului Lorient, oraş care suferise teribil de pe urma războiului. Numele acestei femei era Kerre. Nu a vorbit de la tribuna congresului, dar mie mi-a povestit ce anume a îndemnat-o să lupte pentru pace: „Băiatul meu Louis, fusese marinar. A murit în 1942, era logodit. Ce băiat vesel era... Joseph s-a dus în *Maquis*. Lupta nu departe de Lorient. A plecat cu motocicleta într-o misiune şi un ticălos l-a trădat. A fost torturat, apoi ucis şi cadavrul lui ars. Toate astea mi le-a povestit un tovarăş de-al lui. Gilbert al meu a fost partizan lîngă Corèze, iar apoi, ca şi Louis, lîngă Lorient. A fost rănit, i s-au amputat ambele pi-

cioare, a murit în ajunul victoriei, în ziua de 7 mai. Mi-au povestit cei de la spital că pe patul de moarte striga într-una: «Mamă!» Albert, alt băiat al meu, era însurat. Au rămas de pe urma lui două fetițe. L-au împușcat chiar lîngă casa noastră... Am făcut aici cunoștință cu multe mame și am înțeles de ce au venit. Brațele noastre erau prea slabe ca să poată îmbrățișa cum trebuie pe ostași în prima zi a războiului, iar mai tîrziu brațele au fost de prisos, nu mai aveam pe cine îmbrățișa..." Am notat povestirea acestei femei.

Am întîlnit la congres cîțiva vechi prieteni, pe scriitorul italian Bontempelli, pe Pablo Neruda, pe care nu-l văzusem dinainte de război. Am făcut cunoștință cu oameni cu care m-am împrietenit apoi, Joliot-Curie, Farge, Jorge Amado, Montagu (o să povestesc despre ei în capitolele următoare). Fiecare zi era încărcată de impresii, multe lucruri erau noi și pentru mine.

La congres au luat parte și delegați iugoslavi; din ordinul lui Stalin ziarele din țările socialiste îi calificau însă drept „trădători". Andric, pe care-l iubeam mult, mi-a trimis o havană cu un bilețel: „Acum nu ne putem întîlni, dar să știți că v-am rămas prieten".

În cea de a doua zi a congresului, francezii au organizat la barul sălii Pleyel o conferință de presă la care urma să răspund la întrebările ziariștilor. S-au strîns vreo sută cincizeci de ziariști din cele mai diferite țări și de cele mai diferite orientări. A trebuit să răspund la nouăzeci și două de întrebări, dintre care unele erau insidioase. Ziarul *Le Monde*, care avea față de congres o atitudine mai curînd ostilă, scria: „Domnul Ilya

Ehrenburg are cravata înnodată anapoda și o înfățișare de om foarte distrat, dar răspunsurile sale au arătat că aparențele înșală". Ziarul *Giornale d'Italia* anunța: „De un calm uluitor, Ilya Ehrenburg a răspuns la numeroase întrebări și a ieșit basma curată". În realitate fusesem profund emoționat, poate de aceea păream atît de liniștit.

După terminarea conferinței de presă m-am dus cu Guillen într-un restaurant mic de pe malul stîng al Senei. În februarie tradusesem vreo zece poezioare scurte de ale lui în limba rusă. M-a rugat să-i citesc traducerile și repeta zîmbind:

O, Cuba, răspunde-mi, de unde
Luat-ai atîta azur...

Am discutat despre esența poeziei, despre inexplicabila atracție sau, dimpotrivă, respingere a cuvintelor, și nu m-am mai gîndit la conferința de presă...

Totuși ziariștii nu-mi dădeau pace. A doua zi dimineață, fără să bată la ușă, în odaia mea dădu buzna un reporter fotografic. Văzîndu-mă, spuse decepționat: „V-ați și îmbrăcat? Ce rău îmi pare..." În seara aceleiași zile luam cina împreună cu niște scriitori italieni, ne invitase editorul Einaudi. La rugămintea lui, eu am ales restaurantul *Joséphine* — același, unde fusesem cu generalul Galaktionov și cu Simonov. Discutam cu înflăcărare într-o încăpere micuță, cînd soțul Joséphinei, un bărbat foarte voinic, s-a apropiat de mine și mi-a spus: „Au venit doi ziariști, ar dori să vă fotografieze". Uitîndu-mă prin crăpătura ușii, și văzîndu-l pe cel care dimineață dăduse buzna în

odaia mea, fără să bată la ușă, i-am spus : „Nu vreau". A urmat un zgomot — patronul dăduse în stradă pe reporterii încăpățînați. M-am întors la hotel noaptea tîrziu. Liftul avea grilaj de fier. Brusc am văzut aprinzîndu-se lampa de magneziu, un chip cunoscut, aparatul. *Samedi-Soir* a publicat fotografia cu următoarea explicație : „Și la Paris, Ehrenburg se ascunde după cortina de fier". Aveam aerul unui ocnaș bătrîn, și înrăit ; trebuia să recunosc, fotoreporterul știa să lucreze.

Parcurgînd stenogramele congresului și amintindu-mi de atmosfera din acei ani, aș putea spune că discursul meu a fost întru totul pașnic. Cum am spus mai sus, textul îl scrisesem la Moscova cu speranța că nu va fi pe plac și nu voi mai pleca la congres. Nu numai că mă deziceam de teza foarte la modă atunci, după care prioritatea mai tuturor descoperirilor aparținea rușilor, dar și citam cuvintele lui Herzen despre „pietrele sacre" ale Europei. Îmi încheiasem discursul cu următoarele cuvinte : „Să ne apărăm casa, casa noastră a tuturor, civilizația noastră străveche ! Adresăm acest apel nu numai celor care împărtășesc aceleași concepții ca și noi, dar tuturor oamenilor de bună credință, indiferent că sînt marxiști sau kantieni, catolici sau liber-cugetători. N-am venit aici pentru a afirma justețea ideilor noastre sau superioritatea orînduirii noastre sociale. Preferăm să o demonstrăm prin muncă, prin creație, prin progres. Am venit aici pentru a întinde mîinile noastre tuturor oamenilor care urăsc războiul". Cuvintele mele au plăcut sălii, am vorbit cu inima deschisă, socoteam atunci (și socotesc și acum) că numai o atare unire poate asigura pacea.

A doua zi, într-o duminică, a avut loc un miting grandios pe stadionul Buffalo, așezat într-o suburbie sudică a Parisului. Din provincie au venit „caravane ale păcii" —trenuri, autobuze. Caravane similare au venit din Italia, aducînd primari a douăzeci de orașe, din Belgia, Olanda. Delegațiile au defilat prin fața tribunei, la care se afla prezidiumul congresului. Pe stadion încap optzeci de mii de persoane, dar după știrile apărute în ziar la miting au luat parte patru-cinci sute de mii de oameni. Pe mine unul m-a impresionat în chip deosebit coloana foștilor deținuți în lagărele hitleriste. Au manifestat în haine vărgate, cu numerele respective, păstrate ca relicvă.

Seara, imediat după terminarea mitingului, s-a pornit furtună și ploaie torențială. M-am refugiat sub acoperișul unei case, pe o stradă a suburbiei. Alături de mine se afla o femeie îmbrăcată într-o rochie de postav negru, veșmîntul pe care-l pun țărancele cînd pleacă la oraș. Avea chipul rumen și brăzdat, semănînd cu un măr iernatic. Femeia se bucura că plouă, nu mai plouase din februarie, iar primăvara fusese neobișnuit de timpurie și de caldă : „Uite, și Dumnezeu ne-a auzit !" — zise ea. Pe stradă treceau în fugă manifestanții, mînați din urmă de ploaie ; privindu-i femeia spuse : „Acum au să-și dea ei seama că oamenii nu sînt niște proști".

Picasso m-a invitat să-i vizitez atelierul.

Am adus cu mine un ziar în care se publicase o însemnare intitulată : „Churchill și Picasso". Picasso m-a rugat să i-o citesc cu voce tare. Textul spunea că președintele Academiei de artă din Anglia, Alfred Menningson, a organizat un dineu

la care au luat parte Churchill și mareșalul Montgomery. În toastul rostit, președintele a atacat pictura contemporană, îndeosebi pe Picasso și pe Matisse: „Aceștia nu sînt în stare să deseneze un copac. De altfel, domnul Winston Churchill îmi împărtășește părerea. De curînd, în timpul unei plimbări, m-a întrebat: «Ascultă, Alfred, dacă am întîlni acum pe Picasso, m-ai ajuta să-i trag un picior în dos?» I-am răspuns: «Bineînțeles»." Picasso se prefăcu speriat: „Bine că nu locuiesc la Londra. Nu vezi, ei sînt doi și cînd te gîndești că și mareșalul ar putea interveni și el..."

Éluard, care venise cu mine, tăcea și zîmbea tot timpul. Am vizitat atelierul încăpător, am admirat pînzele și pe neașteptate Éluard a spus cu vocea lui molcomă: „Ceea ce faci e foarte necesar. Nu numai pentru mine sau pentru tine, pentru toți. E ca aerul..."

Picasso aruncă o privire spre ceasornic: „E timpul să mergem la congres..." Asculta cu sîrguință discursurile lungi, lua parte la lucrările comisiei, a citit chiar un referat din partea comisiei, într-un cuvînt s-a comportat ca un congresist exemplar. Numai în unele clipe cînd vreun orator, căutînd să demonstreze superioritatea păcii asupra războiului, începea să-l citeze pe Aristofan, pe Hugo, pe Marx și pe Stalin, în ochii lui Picasso se aprindeau scîntei ironice.

Am fost invitat de Pablo Neruda, de curînd sosit la Paris, care locuia într-un apartament luxos pe o stradă de lîngă *Comédie Française.* Cînd l-am văzut am încremenit. Nu mi-aș fi imaginat niciodată că niște mustăți, fie chiar și foarte mari, pot schimba într-atît chipul omului.

Unii spun că Neruda seamănă cu Buddha, alții, în glumă, îl aseamănă cu un tamandua. În orice caz mustățile nu-i ședeau bine și de altfel și le lăsase ca să nu fie recunoscut. Din Chile trecuse în Argentina, iar de acolo, sub un alt nume, la Paris. Nu putea să apară în sala congresului mai înainte ca autoritățile să fi legalizat șederea sa în Franța; în acest sens se purtau tratative.

Ne-am bătut îndelung unul pe altul pe spate, apoi Pablo a declarat că-i e foame și ne-am așezat la masă. Un lacheu plin de importanță turna în pahare vinuri admirabile. Neruda îl demasca pe Videla, dictatorul chilian, povestea cum a stat ascuns de poliție, cum a trecut granița. Lăudînd vinul de Burgundia, adăugă că în Chile există vinuri mai bune. După ce termină cu masa, începu să moțăie.

A apărut la congres în ultima zi, de astă dată fără mustăți. A fost întîmpinat și condus cu ovații nesfîrșite. Bineînțeles nu toată lumea citise versurile lui Neruda, dar toată lumea știa că e un poet cunoscut, că a luat atitudine împotriva dictatorului, că a luptat în ilegalitate, că a trecut în ascuns Anzii (unii spuneau pe jos, alții călare pe un cal, alții pe un măgar). Of, cîtă nevoie au oamenii de romantism! Au nevoie chiar și pedanții cei mai reci și înveterați. Iar în sala congresului erau mulți tineri, și era firesc să strige plini de entuziasm cînd în fața lor, la tribună, se afla un poet-erou care recita versuri; versurile oricum nu sînt nici darea de seamă a comisiei de mandate, nici discurs consacrat Statutului O.N.U...

După ce congresul și-a încheiat lucrările nu am avut răgaz să hoinăresc prin Paris sau să mă

odihnesc. Partizanii păcii din Franţa l-au rugat pe Fadeev să ia cuvîntul la Limoges, iar pe mine la Dijon. Îmi ziceam că totul are să decurgă în mod paşnic şi mă consolam cu gîndul că am să revăd oraşul pe care-l iubeam.

De cum am sosit la Dijon mi s-a spus : „Vizita dumneavoastră e ca o bombă. Probabil că seara va fi bătaie"... Mi s-a dat să citesc ziarele locale şi cu acest prilej am aflat o poveste foarte amuzantă. Unul din membrii Consiliului Municipal, un comunist, a propus să se organizeze în cinstea mea o primire la primărie. Propunerea a trezit discuţii aprinse în sînul Consiliului Municipal. Primarul Dijonului un catolic, canonicul Kir, s-a arătat mai tîrziu a fi un om curajos şi un apărător înflăcărat al păcii. În anii ocupaţiei fasciste el se comportase ca un patriot exemplar, fusese condamnat la moarte prin împuşcare. Totuşi în 1949, ca mulţi alţii, se lăsase influenţat de campania antisovietică, de aceea într-o formă amabilă respinsese propunerea comuniştilor. Alţi membri ai Consiliului Municipal, cu orientare de dreapta, repetau argumentele din *Epoque* şi *Aurore*, spuneau că romanul meu „Căderea Parisului" este o „carte murdară, plină de calomnii", iar Congresul partizanilor păcii a fost organizat de Moscova pentru a distrage vigilenţa francezilor, că armata sovietică se pregăteşte să atace Parisul. La miezul nopţii s-a trecut la vot. Optsprezece consilieri au votat împotrivă, şase erau comunişti — pentru, iar cinci socialişti s-au abţinut. Acest din urmă amănunt m-a şi făcut să rîd. Poţi să te abţii de la vot cînd e vorba de o lege, de o hotărîre, chiar de un regulament, dar aici se punea problema de a

primi sau nu la primărie pe un scriitor străin, şi totuşi socialiştii s-au abţinut. Am început să rîd, dar partizanii păcii din Dijon mi-au spus că lor nu le vine de loc să rîdă. Folosindu-mă de o oră liberă ce o aveam la dispoziţie, am plecat să văd himerele de pe catedrala Notre-Dame din Dijon.

Cînd am intrat în sala, unde urma să vorbesc, era atîta lume încît nu te puteai mişca. Pe neaşteptate s-a stins lumina. Nu ştiu dacă era un act de sabotaj, cum spuneau prietenii mei din Dijon, sau o defecţiune tehnică întîmplătoare, dar situaţia deveni şi mai încordată. S-au adus cîteva lumînări care s-au aşezat pe tribună. Sala zumzăia. Pe întuneric putea începe mai uşor o bătaie şi atunci toată lumea ar fi trebuit să părăsească sala... M-am hotărît să recurg la o stratagemă. Mi-am început discursul spunînd că am ţinut să vin la Dijon, deşi voi rămîne doar cîteva zile în Franţa. Sînt ofiţer al Legiunii de Onoare, dar viza nu mi-a fost prelungită. Ordinul Legiunii de Onoare l-am căpătat în anii războiului, mi-a fost înmînat de generalul de Gaulle. În această clipă au răsunat aplauze în ultimele rînduri. S-a mai adus încă o lumînare la tribună şi unul din localnici mi-a şoptit : „Cei ce aplaudă sînt gaullişti, îi cunosc după locul unde şed..." Întrunirea noastră s-a terminat cu bine.

Prietenii din Dijon m-au invitat să fac o călătorie prin regiunea viticolă Romanèche, Vougeot, Nuits. A doua zi, seara, urma să vorbesc la Paris şi ca să pot ajunge la timp trebuia să plec din Dijon nu mai tîrziu de ora două la amiază. Am plecat dis-de-dimineaţă, după ce am băut doar o ceaşcă de cafea neagră la hotel. Am făcut cîteva

popasuri pe la diferiți viticultori, cunoștințe de ale tovarășilor mei de drum, am fost primiți cu bucurie, am vizitat vii, crame, am fost tratați cu diferite vinuri. Îmi place vinul roșu de Burgundia, dar trebuie băut la masă cu carne sau brînză. De astă dată, însă, trebuia să degustez vinurile pe stomacul gol și-mi era frică să nu mă îmbăt. Totuși a trebuit să beau. Dacă aș fi refuzat i-aș fi jignit pe acești oameni care se mîndresc cu vinurile lor, așa cum se mîndresc pictorii cu pînzele lor.

La Nuits ne-am dus la o doamnă foarte bogată, proprietară a mai multor vii. La început m-a privit cu neîncredere, a spus chiar că preferă vinul roșu ideilor roșii. Nu avea habar de congres: „Nu citesc ziarele. Nu vezi decît grozăvii acolo, îți pierzi capul, iar eu trebuie să am capul limpede să-mi văd de vinuri. Îmi place să citesc romane, acolo chiar dacă eroul moare, cel puțin moare frumos, în chip nobil..." Ne-a tratat cu vinuri, din fericire a adus pîine și brînză, s-a bucurat cînd a văzut că mă pricep la vinuri și știu să disting pe cele mai bune. Unul dintre tovarășii mei de drum i-a explicat că am stat mult timp în Franța, că am scris chiar un roman, „Căderea Parisului". Femeia a exclamat atunci: „Dar am citit acest roman, e o carte atît de tristă. Am plîns chiar cînd a fost ucisă biata actriță". A ieșit în fugă și s-a întors cu o sticlă acoperită cu un strat gros de praf: „E cel mai bun vin care există la Nuits. Dintr-o întîmplare s-a păstrat această ultimă sticlă... Am vrut s-o fac cadou părintelui Kir, dar sînt convinsă că nu se va supăra dacă am să-i spun că am tratat cu el un

scriitor rus, părintele mi-a spus că rușii au luptat grozav în război..."

De cum am sosit la Paris a trebuit să mă duc la sala Mutualité. Era aceeași sală unde avusese loc în 1935 Congresul antifascist al scriitorilor. Conferința fusese organizată sub auspiciile asociației de prietenie. Mi-a fost foarte ușor să vorbesc; cînd am terminat, Eluard s-a apropiat de mine: „Știi, pare-mi-se că peste două săptămîni plec cu Farge în Grecia, într-o regiune care se află în mîna alor noștri. Ce fericit sînt!"

În seara următoare trebuia să vorbesc la Versailles. Nu-mi dădeam seama cum voi fi primit acolo. Versailles e un oraș de funcționari, de militari, de rentieri. Întrunirea urma să fie prezidată de Emile Labeyrie, unul din inițiatorii și entuziaștii asociației „Franța—U.R.S.S.", președintele de onoare al Băncii Naționale a Franței. Era un om în vîrstă, care păstra în sufletul lui acea flacără ascunsă pe care o au mulți oameni ai veacului trecut. În locuința lui foarte modestă am văzut pînze și desene remarcabile, era un mare amator de artă (zece ani mai tîrziu a venit la Moscova; l-am invitat la mine acasă și mi-a adus un desen al lui Corot, un peisaj cu o notă pregnant dramatică. N-am vrut să primesc un cadou atît de scump și l-am întrebat: „Ce v-a determinat să mi-l dăruiți?" El a zîmbit: „Sînt bătrîn și țin la dumneavoastră"). La Versailles am vorbit despre prietenia dintre cele două popoare, despre unitatea culturii, despre pace și totul s-a dovedit a fi mult mai simplu decît îmi închipuisem.

În comitetul permanent al congresului au intrat nouă delegați sovietici printre care eram și eu. Cînd mi-am luat rămas bun de la Ives Farge, acesta mi-a spus : „Explicați prietenilor dumneavoastră că trebuie să luptăm împotriva dușmanilor păcii și nu împotriva pacifiștilor sau a oamenilor care nu sînt de acord nici cu comuniștii, nici cu mine, dar doresc în chip sincer pacea, și sînt gata să se încadreze în mișcarea noastră..." I-am răspuns că sînt întru totul de acord cu punctul lui de vedere.

În avion am căutat să reconstitui zilele congresului. Oamenii pe care îi întîlnisem îmi plăcuseră (unii dintre ei mi-au devenit mai tîrziu prieteni) și de altfel și cauza pentru care militam era nobilă : trebuia să convingem toată lumea că cel de-al treilea război mondial ar însemna distrugerea civilizației.

„Războiul rece" pătrundea în toți porii omenirii. La Washington își desfășura activitatea binecunoscuta Comisie pentru cercetarea activității antiamericane și toți cei ce îndrăzneau să rostească cuvîntul „pace" erau condamnați ca „simpatizanți ai comunismului. În ziua plecării din Paris am văzut o scurtă notiță în ziarul *France-Soir,* care anunța că poliția arestase „patru tineri comuniști care strigaseră în fața ambasadei S.U.A. : «Vrem pace» și alte cuvinte jignitoare".

Citind numărul de 1 Mai al ziarului „Pravda" am văzut în articolul unui scriitor cuvinte aspre la adresa confraților din Apus. Despre Sinclair Lewis se spunea că are „suflet murdar", despre Hemingway că este „un snob care și-a pierdut conștiința", Feuchtwanger era numit „negustor

în literatură". Erau lucruri nedrepte și lipsite de orice sens. S-ar fi zis că în anii aceia îi împingeam pe oameni în brațele apologeților „Comisiei" americane. Mi-am adus aminte de cuvintele lui Ives Farge. Bineînțeles, nimeni dintre noi nu dorea războiul, nici sovieticii de rînd, nici Stalin. Dar cum se dăduse dispoziție să fie înjurat occidentul, oamenii se conformau...

Sigur că la data respectivă nu-mi puteam da încă seama că acest congres de la Paris va însemna un capitol nou în viața mea, că voi consacra diferitelor congrese, conferințe, consfătuiri mai mult timp decît meseriei mele. Am lucrat și lucrez cu plăcere în cadrul mișcării Partizanilor Păcii. Au trecut cincisprezece ani de la congresul de la Paris. Mișcarea Partizanilor Păcii a cunoscut și o perioadă de romantism, și una de birocrație, a cunoscut victorii și insuccese, a luat hotărîri înțelepte și a făcut greșeli grosolane, a devenit însă în cele din urmă o forță reală. În timp ce scriu aceste rînduri, lumea întreagă este preocupată de convenția recent semnată, care interzice experiențele atomice. Joliot-Curie mi-a spus cîndva : „Unui *bussines-man* care se îmbogățește de pe urma uraniului îi este indiferent ce se va întîmpla după moartea lui, pe cînd oamenii care cugetă la viitor, care fac sacrificii pentru ca tineretul secolului XXI să aibă o viață pură, dreaptă, omenească, nu trebuie să-și ucidă sau să-și nenorocească nepoții..." Împărtășind bucuria atîtor milioane de oameni, mă gîndesc la rolul modest, dar nobil al mișcării Partizanilor Păcii. În anii grei, întunecați, partizanii păcii au vorbit în limba solidarității dintre oameni și mă

bucur cînd mă gîndesc că în acest ocean de bună credință este și o picătură din viața mea... Totul a început la Paris, în primăvara aceea orbitoare de soare și totuși lipsită de seninătate a anului 1949.

17

LA Paris am fost invitat la masă de vechiul meu prieten, scriitor, pictor, Adolf Hoffmeister, la data aceea ambasadorul Cehoslovaciei în Franța. Am întîlnit acolo pe pictorul Sima, care își petrecuse aproape toată viața la Paris și devenise pe neașteptate diplomat, atașat cultural. N-am discutat despre politică, ci despre artă, ne-am adus aminte de anii tinereții, de Praga. Hoffmeister îl desenase pe Nezval cu o liră în brațe, iar pe mine șezînd pe un geamantan. Mi-a spus că sînt rugat să țin la Praga o conferință despre congres. Cum la data aceea nu exista legătură directă Paris-Moscova și cum tot trebuia să rămînem peste noapte la Praga, am consimțit.

Pe aerodromul din Praga m-a întîmpinat un tînăr care mi-a spus : „Conferința dumneavoastră va avea loc mîine. Ministrul de externe, tovarășul Clementis, v-a rugat să treceți astă seară pe la el".

Trăiam într-o epocă în care soarta se amuza să amestece într-una cărțile de joc. Mulți dintre prietenii tinereții mele s-au găsit la posturi neobișnuite. Pe cînd ședeam în cabinetul ministrului

de externe al Cehoslovaciei îmi aminteam cum l-am cunoscut pe Vlado.

Era la Bratislava în ianuarie 1928. Un tînăr colaborator al ziarului local „Pravda", totodată unul din entuziaștii revistei de literatură *Dav*, Vlado Clementis, m-a invitat să mergem „sub arac". (La Bratislava orice viticultor avea dreptul o săptămînă pe an să vîndă vin din via sa direct consumatorilor. Ca un simbol el atîrna deasupra porții de la intrare un arac.) Am intrat într-o încăpere ticsită de lume ; era mult zgomot. Intrau și ieșeau lăutari, negustori de covrigi și brînză afumată. La măsuța noastră ședeau tineri scriitori slovaci, care mă întrebau despre Maiakovski, despre constructivism, despre procesul de industrializare în Uniunea Sovietică, despre Eisenstein, Meyerhold, Tatlin. Clementis vorbea despre victoria marxismului, pentru ca la un moment dat să îngîne un cîntec despre haiducul Janošik, care jefuia pe cei bogați și împărțea averile acestora săracilor. Ceilalți i se alăturară. Clementis rosti cu un zîmbet în care simțeam și jenă, dar și mîndrie : „Așa sîntem noi slovacii..."

În apartamentul ministrului de externe era strîmtoare : o mobilă străină și greoaie. Am luat cina împreună. Clementis m-a întrebat de congres, mi-a vorbit de Berlin, a spus că în America există oameni care ar dori să înceapă un nou război. În decursul anilor care trecuseră se schimbase, era mai greoi, mai întunecat la chip. Privindu-l îmi ziceam că probabil nu e ușor să fii ministru...

Lida aduse o sticlă. În timp ce duceam păhărelul la gură, m-au năpădit aducerile aminte și

am spus cu voce tare: „Tatăl tău avusese, pe vremuri, un rachiu grozav din piersici și nu mai știu ce altă băutură căreia eu îi spuneam «Zubrovka»..." Vlado s-a înviorat, s-a făcut parcă mai vesel. Am început să ne amintim de trecutul îndepărtat, de tot felul de fleacuri minunate, semănînd cu funigeii unei păduri într-o zi de toamnă. N-am mai discutat despre apropiata consfătuire a miniștrilor de externe ai celor patru mari puteri, am căutat să evităm toate problemele care ne îngrijorau. Ne-am adus aminte de prieteni, de discuțiile și de glumele de altădată. Cînd eram gata să plec, Vlado a spus pe neașteptate: „Ți-amintești cînd te-am vizitat în 1939, în strada Cotentin? Erai bolnav. Am discutat despre politică, apoi tu mi-ai recitat poezia ta «Credința». Ai dreptate. Dacă ceva ne poate salva, e numai credința..."

În mod cu totul întîmplător am păstrat un volum din „Enciclopedia literară" publicată în 1930. Iată ce stătea scris acolo: „*Dav* — săptămînal slovac cu profil literar-social — apare la Bratislava, grupînd în jurul său scriitori revoluționari slovaci, mai ales comuniști. Publicația este colectivă. Unul din cei mai activi redactori ai publicației este tînărul ziarist talentat, comunistul Vladimir Clementis". Printre colaboratorii *Dav*-ului, enciclopedia enumera pe Ponicean, Novomesky, Ilemnițki, Daniil Okali.

La Praga mi s-a spus că *Dav* este un fel de variantă slovacă a lui *Devetsila*. Pe colaboratorii revistei *Devetsila* îi cunoșteam încă din 1932. Printre ei erau scriitori de vază ca Nezval, Vančura, Biebl, Halas, Seifert, precum și o serie de pictori, regizori, arhitecți plini de talent. În preajma lui 1930 ei mai continuau să vorbească despre legăturile dintre constructivism și comunism, se pasionau pentru estetica industrială, pentru fotomontaje, colaje, erau îndrăgostiți de Maiakovski, de Picasso, de Le Corbusier, de Eisenstein, Vertov, Aragon. Teoreticianul de la *Devetsila* era Teige, un dogmatic vesel, un monitor de școală cu sufletul pasionat al unui Don Quijote, care știa să găsească o explicație marxistă pentru cuvintele create de Hlebnikov sau pentru „caligramele" lui Apollinaire. Cehia era o țară industrială bogată și comuniștii se bucurau de o mare autoritate. Prin Praga suflau vînturi din cele mai diferite direcții. Pictorii de la *Devetsila* se duceau frecvent la Paris. Nezval era îndrăgostit de Breton. Slovacia în schimb semăna mai curînd cu o gubernie săracă din Rusia dinaintea Revoluției. În fruntea *Dav*-ului se afla Vladimir Clementis, fiul unui învățător de țară, comunist. Privirea lui era ațintită spre Moscova și pentru oricare membru al *Dav*-ului, un colaborator al *Lef*-ului avea mult mai multă autoritate decît toți suprarealiștii din lume.

În ianuarie 1928 petrecusem doar o săptămînă în Slovacia. Clementis mă convingea să vin la vară și făgăduia să-mi arate țara. I-am răspuns: „Voi căuta să vin" — căci slovacii îmi plăcuseră de la prima vedere, păreau a fi dezinteresați și aveau acea naivitate care este un semn al generozității.

După ce m-am întors la Paris am primit un pachet și o scrisoare din partea lui Clementis. Îmi trimisese niște pipe slovace, creații populare

și-mi scria: „Pipa care este împachetată separat, are următoarea proveniență: într-una din zile m-am dus la un bătrîn, fumător înveterat din pipă. Auzind ce caut, a scos pipa din gură și mi-a oferit-o ca să ți-o trimit. A spus că o fumează de treizeci de ani, dar renunță la ea, căci îi iubește pe ruși (bineînțeles în maniera veche, așa cum îi iubeau părinții noștri). De pipa aceasta este legată pentru el o amintire. Lucrurile s-au petrecut cu douăzeci și șapte de ani în urmă. În timp ce vopsea acoperișul casei, îi veni pofta să aprindă o pipă. Pipele slovace nu trebuie aprinse ca oricare altele, pentru că, în caz contrar, în partea de jos se formează un strat de tutun umed, nears. Pe acoperiș nu era un foc mai mare, iar el fuma pipă după pipă; în timpul nopții și-a adus aminte că trebuie să se fi format stratul de tutun umed. S-a sculat și a ieșit în curte să-l caute pe Iuro, un argat, căruia îi plăcea să mestece acest tutun. Pe Iuro nu l-a găsit. Atunci a intrat în grajd. Pe neașteptate a auzit un zgomot, ca și cînd cineva ar fi căzut în apă. Alergînd la fîntînă, și-a văzut băiatul în vîrstă de trei ani, care căzuse și abia se mai ținea cu o mînă de cumpănă. L-a scos afară. Acum băiatul e medic în sat. Asta-i tot. Bineînțeles nu e literatură, dar am promis bătrînului că am să vă povestesc această întîmplare o dată cu trimiterea pipei".

Am arătat scrisoarea lui Clementis la mai mulți prieteni, am citat-o într-un reportaj. Pipa s-a spart de mult, dar povestea bătrînului slovac care a renunțat la pipa lui preferată pentru că „îi iubește pe ruși", mă emoționează și astăzi. După cum mă emoționează și comentariul lui Clementis: „Bineînțeles în maniera veche, așa cum îi iubeau părinții noștri". Această contrapunere este caracteristică pentru istoria *Dav*-ului, pentru soarta lui Clementis, a lui Novomesky, a multora dintre prietenii mei.

În vara aceluiași an, 1928, am vizitat din nou Slovacia. Prietenii de la *Dav* mi-au arătat țara, satele îndepărtate din Orava, Tatra, Prešov, Bardejov, Košice, mănăstirile unguresti în stil baroc și colibele păstorilor din munți. Clementis avea dreptate, cred că pe vremea aceea numai în Slovacia cuvîntul „rus" deschidea orice ușă. E adevărat că această iubire era diferită. La Turčanski Martine găseai slavofili de tip ortodox vechi. În cimitirul din localitate am văzut mormintele primilor promotori ai culturii, purtînd inscripții în limba rusă. La „Slavianska Matica" am văzut portretele lui Pușkin și Lermontov. M-am plimbat pe strada Gogol. În timpul Habsburgilor, Cehia fusese încorporată Austriei; austriecii încercaseră să-i germanizeze pe cehi, dar în țară exista o intelectualitate devotată limbii naționale și culturii bogate a trecutului. În Slovacia conducerea o aveau ungurii: ei nu construiau uzine, ci-și petreceau timpul consumînd la restaurantele din Bratislava și Košice un vin tare, „assu", iar în locul învățătorilor preferau pe preoți și jandarmi. (Pînă la primul război mondial, majoritatea țăranilor slovaci fusese analfabetă.) Toate speranțele patrioților slovaci erau legate de Rusia. Oamenii din Turčanski Martine cunoșteau nu numai pe Pușkin, dar și pe Homeakov, cinsteau nu numai numele lui

Tolstoi, dar şi pe al generalului Skobelev. Multora de la „Slavianska Matica„ Revoluţia din Octombrie le păruse un episod enigmatic şi trecător. Mi-aduc aminte că un scriitor cu păr cărunt mi se plîngea : „Ne-au trimis de la Moscova nişte poezii. Doamne, cum se poate publica aşa ceva ! Am auzit că autorul s-ar fi sinucis. Poate că are talent, dar limba în care scrie nu e limba rusă. Puşkin vorbise în altă limbă. Staţi, să-mi aduc aminte numele autorului... Esenin..." (Nu ştiu dacă aceşti slavofili au ajuns să vadă 1940 şi cum s-au comportat la data respectivă. Au încercat „să-i elibereze pe fraţii ruşi" cu ajutorul lui Hitler sau au înţeles cîte ceva ? Poate că unii dintre ei i-au ajutat pe răsculaţii slovaci ?)

În alt chip iubeau Rusia cei de la *Dav*. Ei iubeau poporul care făurise Revoluţia din Octombrie, citeau pe Maiakovski, Esenin, Pasternak, Bagriţki ; era o iubire pe două planuri : pentru poporul pe care-l simţeau apropiat şi pentru revoluţie. Pasiunea celor de la *Dav* pentru Maiakovski, pentru teoriile *Lef*-ului, pentru arta contemporană, avea un aer de non-conformism romantic ; am impresia că nicăieri în altă parte nu mi-a fost dat să văd o dragoste atît de puternică pentru ornament, pentru costumele populare tradiţionale, ca în satele slovace. La ţară nu numai sobele erau pictate, dar şi crucile de pe morminte. Şi iată că fiii acestor ţărani admirau constructivismul raţional, arid, abstract.

(În 1950 am văzut o Slovacie schimbată. Costumele populare trecuseră din viaţa cotidiană la ansamblurile de dansuri, apăruseră case noi, uzine

mari, centrale electrice. O dată cu dispariţia cocioabelor şi a sărăciei, dispăruseră „şorţuleţele" pestriţe ale flăcăilor, sobele pictate, picturile pe sticlă. Este legea veacului nostru şi privind valea Vaga, inundată de lumină, n-am mai stat să oftez după trecut.)

În 1928, cînd am văzut pentru prima oară Slovacia, era o ţară fără centre urbane. Bineînţeles la Bratislava locuiau scriitorii slovaci, se publicau ziare, reviste, dar populaţia oraşului era formată mai mult din nemţi şi unguri decît din slovac. La Košice am auzit vorbindu-se slovaca numai la piaţă, unde veneau ţăranii. Oraşelele germane Levoci sau Karmaroc, cu primăriile şi bisericile gotice, cu locuitorii lor abonaţi cu regularitate la revista *Die Woche*, păreau a fi fost transplantate dintr-o altă lume. Oraşelele locuite de slovaci Brezno, Zvolen, Rujomberok, Martin, semănau cu nişte sate mari : numai cîteva case de tip urban, restul case de ţară, grădini cu zarzavaturi, gîşte plimbîndu-se în voie. Intelectualitatea slovacă avea legături strînse cu satul. La Iasenova mi s-a arătat o cocioabă, unde se născuse unul din părinţii literaturii slovace, Kukucin. Într-o casă ţărănească asemănătoare Ilemniţki şedea şi scria un roman. O dată am nimerit în Slovacia iarna, şi poetul Laco Novomesky m-a dus de Crăciun în satul Senici, unde locuiau părinţii lui, bunica. Tot acolo a venit şi Ivan Horvath, un tînăr poet din grupul *Dav*. Am fost ospătaţi cu bunătăţile tradiţionale de Crăciun, iar în timpul acesta Laco şi Horvath discutau despre Maiakovski, despre Nezval, Aragon, Pasternak.

Clementis m-a dus în satul lui natal, Tisovec; părinții lui ne-au ospătat cu găluști, șliboviță, zubrovkă, erau niște oameni primitori, cu sufletul deschis. Cei de la *Dav* năzuiau să vadă aplicată în viață estetica industrială și totodată îi iubeau pe țăranii slovaci, aproape analfabeți, dar cu sufletul nobil, pe care nu-i deformaseră cuptoarele capitalismului. Era o trăsătură caracteristică pentru *Dav* și totodată aici se afla originea greutăților pe care le-a avut de biruit. Clementis putea îngîna un cîntec despre bătrînul cioban care-și duce pentru ultima oară turma la munte, sau despre haiducul Janošik, putea admira frumusețea vreunui țăran bătrîn, dar aceasta nu-l împiedica să-mi spună, și nu o dată, că am păstrat „o serie de rătăciri idealiste" și că în cutare problemă „ar trebui să mă situez pe poziții marxiste"...

Mi-amintesc de o discuție purtată cu el într-un cort, sus pe munte, nu departe de Tisovec. Vlado mi-a povestit viața lui. Scria la data aceea despre poezie, era îndrăgostit de artă, îmi dădeam seama că acest tînăr este un scriitor. Priveam valea ce se întindea la picioarele noastre, copacii bătrîni, căsuțele de țară abia perceptibile printre grădinile înverzite. Clementis îmi spunea că esențialul este lupta; pînă Cehoslovacia nu va scăpa de capitalism, nu va exista nici viață dreaptă, nici artă adevărată: „Cauza vieții mele este partidul..."

În 1940—1941 Vlado se afla internat într-un lagăr englez în nordul Scoției, și cum avea timp berechet s-a apucat că scrie pentru soția sa Lida povestea vieții și a adolescenței sale, istorisindu-i

despre părinți, despre Tisovec-ul natal. Aceste caiete au fost nu de mult publicate sub titlul „Cronică neterminată". Cartea ne arată că autorul era familiarizat cu arta, dar pentru Clementis ea nu reprezenta decît un moment de odihnă, o ieșire din fortăreață, un scurt popas între baioneta ostașului și portofoliul ministerial.

Chiar fără să fi citit cărțile lui Laco Novomesky, dacă ai stat de vorbă cu el un sfert de ceas, sau dacă pur și simplu l-ai privit, îți poți da seama că este un poet. Totuși, dacă ai sta să-i măsori viața cu metrul, ți-ai da seama că majoritatea timpului și-a consacrat-o activității politice. Din 1925 pînă în 1939 a fost redactor la ziare de partid. În anii ocupației a făcut parte din Comitetul Central al Partidului Comunist din Cehoslovacia, pe atunci în ilegalitate, care a pregătit răscoala din Slovacia. După victorie a fost membru al C.C. și ministru al Învățămîntului. Totuși, pasiunea lui adevărată a fost totdeauna poezia. Într-o zi mi-a spus: „Conștiința îmi sugerează..." Pentru el conștiința nu era un interlocutor întîmplător, ci un sufleur permanent. În timpul războiului un arhitect poate fi ostaș într-o unitate de geniu și în această calitate să arunce poduri în aer. E datoria lui, dar nu-i poate fi menirea.

Clementis și Novomesky erau firi diferite, dar se iubeau reciproc și destinul le-a fost asemănător.

În 1936, la inițiativa *Dav*-ului, în localitatea turistică Trenčenek — Tepliče, a fost convocat Congresul Scriitorilor slovaci. Lucram la data aceea în Asociația internațională a scriitorilor an-

tifasciști și am venit la acest congres pentru a propune slovacilor să intre în asociația noastră. La congres au participat scriitori de cele mai diferite orientări. Unii dintre ei au mers mai tîrziu alături de separatiștii catolici care au mizat pe victoria lui Hitler, alții au făcut parte din mișcarea de rezistență, au fost partizani. Clementis și prietenii lui din *Dav* i-au convins pe toți cei prezenți la congres să intre în asociația antifascistă. Am fost apoi la țară, într-un sat, am fost ospătați, am cîntat cîntece și un bătrîn spunea ridicînd pumnul sus, că rușii îi vor bate pe fasciști. I-am spus lui Vlado: „E exact ca în Spania..."

Curînd după aceea a început războiul în Spania. L-am întîlnit pe Novomesky în 1937 la Valencia. Am discutat despre operațiunile militare, despre Comitetul pentru neintervenție, despre Brigăzile internaționale și numai pentru o clipă mi-am adus aminte de Vlado, de căsuțele și verdeața luminoasă a Slovaciei. Laco scrisese atunci o poezie:

Voiam să număr turmele de stele
Să nu se mistuie, să nu ia foc.
Dar turuiră zeci de mitraliere
Și stele noi pe cer luară loc...
Ce turuială,
Doamne,
tu-ru-ia-lă...

A urmat München-ul, Hitler a ocupat Praga. Lumea s-a acoperit cu un giulgiu negru.

Eram bolnav la Paris, cînd a început „războiul ciudat". Puțină lume venea să mă vadă. Unii erau indignați de pactul nostru cu Germania, alții se temeau de agenții secreți. În septembrie au venit Vlado și Lida, amărîți, întristați. A mai venit după aceea Clementis singur, posomorît, deși căuta să mă îmbărbăteze pe mine. Omul acesta nu s-a despărțit niciodată de talismanul său — devotamentul, credința. În octombrie a fost arestat de francezi și trimis într-un lagăr de concentrare. În ajunul dezastrului Franței l-am văzut în uniformă de soldat. Vroise să lupte împotriva hitleriștilor, dar Franța lui Pétain capitulase.

Ne-am revăzut în 1944, la Moscova. Clementis devenise un om politic important. Îmi povestea că englezii și americanii se tem de victoria sovieticilor, pun tot felul de bețe-n roate, totuși era vesel, credea în triumful ideii căreia îi consacrase întreaga sa viață. Apoi ne-am adus aminte de trecut și pentru o clipă am avut impresia că mă aflu în coliba de lîngă Tisovec, nu pe strada Gorki, și un bătrîn cioban îmi dă să fumez o pipă.

În februarie 1948 împlinisem patru decenii de activitate literară și la Clubul scriitorilor s-a organizat un festival. Ambasadorul Cehoslovaciei, Irji Horok, mi-a transmis o telegramă din partea „Secretarului de Stat, Clementis". În telegramă stătea scris: „Dragă Ilya, bem în sănătatea ta zubrovkă de la Tisovec. Vlado și Lida".

Am povestit mai înainte despre ultima noastră întîlnire. Mai tîrziu mi-am adus aminte nu o dată că Vlado avusese atunci niște ochi foarte triști. Poate că fusese pur și simplu obosit după o zi grea de muncă, poate știa că se strînge în jurul lui inelul calomniei?

Sosind peste un an la Praga, unde își avea sediul Secretariatul Consiliului mondial al păcii,

am aflat de la Hoffmeister că au fost arestaţi Lida, Laco Novomesky, Ivan Horvath (pînă atunci fusese ambasador la Budapesta).

Lida a fost eliberată după doi ani. Am întîlnit-o la Praga pe stradă, am vrut să stau de vorbă cu ea, dar ea mi-a strîns mîna şi a spus : „Nu trebuie să-mi vorbeşti" şi a plecat grăbită.

Novomesky şi Ivan Horvath au fost eliberaţi şi ei. L-am văzut pe Laco la Praga, scria, traducea, dar nimeni nu-i tipărea versurile. Ivan Horvath a murit curînd după ce a ieşit din închisoare.

În volumul de versuri scrise de Novomesky în închisoare şi după aceea, este inclusă o poezie „Înţelepciune" :

Mai bine în genunchi decît pe rug,
mai bine-n lacra inimii încuie adevărul,
ca mai tîrziu
să poţi susţine sus şi tare, iar —
că totuşi se-nvîrteşte !...
Tovarăşe, amice Galileu,
poate în asta-i toată-nţelepciunea ?
O, nu. Mai înţelept ca înţelepţii
e puştiul din poveste, îndrăzneţ,
care striga, şi vesel, şi isteţ,
„Priviţi cu toţii, regele-i gol-puşcă !"
Tii, ce striga ! Ce tare mai striga !

Au trecut ani după ani. Multe lucruri s-au schimbat pe lume. A venit primăvara lui 1963 cînd Laco Novomesky a fost primit cu entuziasm la Congresul scriitorilor. Okali mi-a scris într-o scrisoare : „Ştiţi, probabil, că tovarăşul Vlado Clementis, organizatorul şi sufletul *Dav*-ului, a fost acuzat în mod fals de spionaj şi executat. Eu însumi şi alţi tovarăşi am fost eliberaţi după zece ani de închisoare... Acum, după ce aceste nedreptăţi au fost îndepărtate, se reconsideră importanţa grupului *Dav* pentru literatura şi cultura noastră în sensul larg al cuvîntului..." Am în faţa mea o revistă slovacă — în ea — o fotografie a lui Vlado...

Privind-o, mi-amintesc că în 1949 el a recitat cu un zîmbet trist versurile mele :

.. Orice-ar fi, poartă
Credinţa-n inimă şi soartă...

În ajunul zilei în care a fost executat i-a spus Lidei că moare ca un comunist cinstit.

Există epoci cînd oamenii se pot gîndi la destinul lor, la biografia lor. Noi am trăit într-o epocă cînd cei mai buni dintre noi au cugetat la istorie. Minciuna este atotprezentă şi atotputernică, din fericire însă nu este veşnică. Pot pieri oameni buni, viaţa multora poate fi schilodită şi totuşi, în ultimă instanţă, adevărul biruie. Pentru Vlado, ca şi pentru unii prieteni de ai mei din Uniunea Sovietică, despre care am vorbit în această carte, epoca s-a dovedit a fi amarnică ; istoriei în care credea Clementis, i-a adus însă victorii.

Mă gîndesc acum la seara aceea îndepărtată, petrecută în cîrciumioară „sub arac", cînd tinerii scriitori slovaci îngînau cîntecul despre haiducul Janošik. Unii dintre ei nu mai sînt în viaţă, alţii au băut din plin cupa amărăciunilor şi au îmbătrînit înainte de vreme. Mi-aduc aminte de coliba de lîngă Tisovec, îl văd pe Vlado tînăr, cu ochii luminoşi şi atît de limpezi ; în urechi îmi răsună

vorbele lui despre luptă ; se întunecă, totul se îmbracă în culori viorii, iar deasupra dealurilor blînde, unduitoare, clipește palid luceafărul serii.

18

„CUM ați petrecut ultima seară la Paris ?" m-a întrebat Fadeev. I-am răspuns că am fost cu niște vechi prieteni. Iar el s-a plîns : „Și pe mine m-a chinuit un scriitor american. Vroia să-i explic totul... Eh, Ilya Grigorievici !" Vru să mai spună ceva, dar se opri, apoi adăugă : „Hai mai bine să bem coniac". L-am privit și i-am văzut ochii. Nu erau cei pe care mă obișnuisem să-i văd la întruniri și ședințe, ci blînzi și triști.

Despre Fadeev se spune că era foarte talentat, inteligent, că avea o voință de fier, că-l prețuia Stalin. Totul era adevărat. Dar cînd spui că cineva e „talentat", nu e ca și cînd ai scrie o caracterizare pentru un dosar personal. Cuvîntul „talentat" este legat de sute de corecturi pe o pagină de manuscris, de zbucium lăuntric, de anume trăsături ale firii, nu totdeauna potrivite cu munca obștească pe care o îndeplinea Fadeev, și o îndeplinea nu numai cu sîrguință, dar și cu pasiune. Toți scriitorii, și cred că și toți cei din conducerea Mișcării Partizanilor Păcii, îi cunoșteau ochii limpezi, reci, îi cunoșteau erudiția, memoria, iscusința de a face ca într-un articol sau într-o dare de seamă o frază scurtă a lui Stalin să capete profunzime, strălucire, să constituie subiect de discuții, asemenea unui eseu literar și să aibă caracterul de necontestat al unei legi. Aș vrea să povestesc aici despre un alt Fadeev, mult mai puțin cunoscut.

I-am făcut cunoștința de mult, încă pe vremea cînd era unul din liderii *RAPP*-ului. Ne-am întîlnit apoi în cîteva rînduri la Moscova, la Madrid și la Paris. „Înfrîngerea", ca o operă literară mi-a plăcut, dar pe om nu-l înțelegeam, mai bine zis, nu-l cunoșteam ; în 1940, cînd am stat de vorbă cu el, îl socoteam mai curînd un șef decît un coleg de scris. Aducîndu-și aminte de trecut, Fadeev, la rîndul său, mi-a mărturisit într-o zi : „Vă socoteam un om distant. La Madrid am spus militarilor noștri care vă luau apărarea : «Poate că e gata să moară pentru cauza noastră, dar nu vrea și nici nu poate să trăiască alături cu noi»..."

După război am început treptat să ne apropiem unul de celălalt. Cu ocazia comemorării lui Belinski, la Penza, am stat de vorbă o seară întreagă. După aceea ne-am mai întîlnit la Moscova, am discutat despre cărți, despre destinele scriitorilor. Am început să-mi dau seama că Fadeev e altul decît credeam eu. L-am cunoscut cu adevărat în timpul celor cinci-șase ani, cînd am lucrat cot la cot în cadrul Mișcării Partizanilor Păcii. Discuțiile noastre se purtau în avioane, în vagoane de tren, ba la Oslo, ba la Viena, ba la Praga. Alexandr Alexandrovici Fadeev avea obiceiul să vină noaptea în camera mea și să vorbească într-una. Tocmai de aceea m-am gîndit să scriu despre el, după ce am ajuns să vorbesc despre Congresul de la Paris.

N-aş putea spune că am devenit prieteni, eram mult prea diferiţi. Dar, poate, tocmai de aceea Fadeev era uneori mai sincer cu mine decît cu mulţi dintre prietenii săi apropiaţi. Probabil că, undeva, rămăsese în el aceeaşi impresie că sînt un om „distant" şi, discutînd cu mine, se simţea mai liber decît cu prietenii săi. Prieteni avea destui (mă refer aici nu la făţarnicii care căutau să fie pe placul unui om ce deţinea puterea, ci la cei ce-l iubeau în mod sincer). Am impresia însă că nu totdeauna discuta despre orice cu prietenii săi. Am să citez o singură mărturisire de a lui: „Eu unul ştiu ce înseamnă singurătatea!" Cu mulţi oameni era *per*-„tu", mulţi îi spuneau pe nume, Saşa. Pe cînd noi doi ne adresam unul altuia cu nume patronimic.

E greu să vorbeşti despre Fadeev. Era un om foarte complicat şi probabil că multe lucruri mi-au scăpat. De altfel şi evenimentele sînt mult prea recente. Nu aş vrea să fac ipoteze, am să mă mărginesc să transcriu din agenda mea, iar uneori să reconstitui în memorie unele dintre cuvintele sale, să schiţez atitudinea lui faţă de diferitele fenomene, să împrăştii mitul despre „omul de fier", vreau să vin cît de cît în ajutorul celui ce peste cinci sau zece ani se va apuca să scrie o carte despre o personalitate care a jucat un rol important în istoria literaturii noastre.

Fadeev a trudit în literatură treizeci şi cinci de ani, dar de pe urma lui au rămas două romane terminate şi două neterminate, cîteva nuvele, şi vreo sută de articole. Avea obiceiul să spună: „De scris am scris mult, dar de rămas a rămas puţin..." Am auzit următoarea explicaţie dată

acestui fapt: „Fadeev n-are răgaz să scrie: Uniunea Scriitorilor, lupta pentru pace, şedinţe, mitinguri, congrese..." Într-adevăr, activitatea în conducerea Uniunii Scriitorilor, ca şi cea în cadrul Mişcării Partizanilor Păcii îi răpeau lui Fadeev o groază de timp. Dar nu lucra de nevoie, ci din pasiune, şi cînd în ultimii ani a fost eliberat de unele sarcini, nu s-a simţit mai uşurat, ci, dimpotrivă, înciudat. În cadrul Mişcării pentru Pace dădea dovadă de o energie deosebită, căuta să pătrundă munca în toate amănuntele ei. Am păstrat din întîmplare cîteva din biletele pe care mi le trimitea în timpul şedinţelor. Scria cu multe detalii; ba mă ruga să stau de vorbă cu Nenni, ba era îngrijorat că discursul unuia dintre americani trebuie să dureze o oră şi jumătate, deci delegaţii ar putea să obosească, să facă zgomot, ar fi bine să-l rugăm să-şi scurteze cuvîntarea, ba îmi împărtăşea unele din ideile sale în ce priveşte extinderea Mişcării.

Se spunea de asemenea că Fadeev scrie puţin pentru că bea mult. Faulkner a băut şi mai mult, ceea ce nu l-a împiedicat să scrie cîteva zeci de romane. Cu totul altceva, se vede, îl împiedica pe Fadeev să scrie.

I-am spus o dată că dintre toate cărţile sale cel mai mult îmi place „Înfrîngerea", primul lui roman, pe care-l scrisese în tinereţe, la vîrsta de douăzeci şi cinci de ani. Mi-a răspuns: „E firesc «Înfrîngerea» e un roman trăit. Conştiinţa răspunderii te înalţă uneori, alteori însă te încătuşează..."

De romanul „Ultimul din Udeghe" s-a apucat în fiecare an, doisprezece ani în şir. Alcătuia planuri, rescria, spunea că nu i-a reuşit cartea.

Cînd a început să scrie „Tînăra Gardă" nu mai avea douăzeci și cinci de ani, ci patruzeci și patru. Povestea adolescenților din Krasnodon l-a pasionat. Avea senzația că-și retrăiește tinerețea. Deși se socotea totdeauna un realist, era foarte romantic.

Destinul romanului „Tînăra Gardă" este legat de ceea ce numim „cultul personalității". Romanul a fost scris, publicat, s-a bucurat de succes, i s-a decernat Premiul Stalin. Unul dintre prietenii lui, Gherasimov, a turnat un film după acest roman. Și aceasta a declanșat furtuna. Stalin nu citise „Tînăra Gardă". Filmul l-a înfuriat: cum se poate să înfățișezi niște adolescenți rămași în voia soartei într-un oraș cotropit de hitleriști? Unde este organizația de comsomol? Dar conducerea de partid? Lui Stalin i s-a explicat că regizorul a urmat întocmai textul romanului. În ziare au apărut articole aspre la adresa „Tinerei Gărzi". A urmat apoi scrisoarea lui Fadeev publicată în „Pravda", în care recunoștea justețea criticii și făgăduia să-și refacă romanul. Într-o zi, cînd ne-am întîlnit, Fadeev mi-a spus că nu schimbă textul, ci doar adaugă cîteva capitole noi, în care înfățișează vechea gardă a bolșevicilor, și vorbește despre rolul conducerii de partid. După o clipă de tăcere a adăugat: „Chiar dacă aceste pagini vor fi reușite, romanul bineînțeles nu va mai fi același... de altfel, cred că nu mă pot dezbăra de admirația pe care o am pentru romantismul luptei de partizani... Vremurile sînt grele și Stalin știe mai mult decît noi doi..."

Dacă am adus vorba despre „Tînăra Gardă", am făcut-o pentru a arăta care era atitudinea romancierului Fadeev față de realitate. Cînd s-a apucat să scrie romanul, a plecat la Krasnodon, a stat de vorbă cu sute de oameni, a căutat să reconstituie și faptele și aspectul exterior al eroilor, era amărît că nu putea găsi o descriere portretistică fidelă a unora dintre personaje, ceea ce dovedește măsura în care își impunea legile de cronicar și nu de poet. Romanul lui Stendhal „Roșu și Negru" s-a născut dintr-o însemnare apărută în ziar, în care se vorbea despre o crimă comisă de un tînăr carierist. Autorul nu a respectat „faptele" nu numai în interpretarea lui Julien Sorel — el a schimbat și intriga. Stendhal nu era preocupat niciodată să descrie fizicul eroilor săi, spunea că lasă acest lucru pe seama imaginației cititorului. Zola, dimpotrivă, declara că este „lipsit de imaginație", studia în amănunt moravurile pe care voia să le înfățișeze, cu alte cuvinte „culegea material", „se documenta", cum spunem noi astăzi. În timp ce lucra la romanul „Nana", s-a dus pentru prima oară într-o casă de toleranță, cu o agendă în mînă. Dascălul lui Fadeev era Lev Tolstoi. Înfățișînd caracterul eroilor, el se oprea asupra unor anume detalii ale exteriorului lor. Tolstoi a descris cu atîta realism urechile lui Karenin, încît datorită acestui detaliu îl cunoaștem mai bine decît pe unii dintre prietenii noștri. Iar Fadeev vroia să știe chipul fiecăruia dintre eroii de la Krasnodon.

Mi-amintesc de o discuție purtată cîndva cu Fadeev, în avion. Mi-a spus că „s-a zis cu el" ca scriitor, și mi-a povestit tragica istorie a romanu-

lui său neterminat „Metalurgia grea". „În 1951 mă cheamă Malenkov : «O descoperire în metalurgie care va răsturna totul, o invenție grandioasă ! Veți face un mare serviciu partidului dacă veți descrie acest lucru...»" Totodată mi-a povestit cum a fost demascat un grup de geologi sabotori. „Am început să muncesc, să studiez problema, am stat vreme îndelungată în Ural. Lucram încet. În sfîrșit aveam scrise peste douăzeci de coli de autor. Îmi imaginam de acum că va fi un roman adevărat, singurul cu care mă voi putea prezenta în fața literaturii... Și cînd colo, într-o zi, s-a dovedit că «invenția» a fost o șarlatanie care a costat statul sute de milioane de ruble, că geologii fuseseră calomniați și a urmat reabilitarea lor. Într-un cuvînt romanul s-a dus dracului..." I-am replicat uluit : „De ce vorbiți așa, Alexandr Alexandrovici ! Am citit cîteva fragmente în revista «Ogoniok», erau foarte frumoase... N-aveți decît să introduceți unele mici schimbări, să fie vorba de o altă invenție. Doar scrieți despre oameni, nu despre metalurgie..." Mai avusesem de două ori pînă atunci prilejul să-l văd pe Fadeev mîniindu-se. Omul acesta, de obicei reținut, rece, cînd se înfuria se făcea roșul ca racul și striga cu o voce foarte subțire. Și atunci în avion a început să țipe : „Judeci după dumneata ! Descrii un inginer îndrăgostit și puțin îți pasă ce face el la uzină. Pe cînd romanul meu e construit pe fapte..." După ce s-a calmat, a adăugat încet : „Nu-mi rămîne decît un singur lucru : să arunc manuscrisul la coșul de hîrtii. Ca, de altfel, și pe mine însumi. N-am să mă mai apuc de altă carte..."

Dacă am povestit această întîmplare, care arată dependența lui Fadeev de realitate, n-am făcut-o bineînțeles pentru a porni o dispută cu defunctul scriitor. Fadeev era un scriitor adevărat, foarte exigent față de sine însuși. Dar faptul că a lucrat atît de mult timp la romanele „Ultimul din Udeghe" și „Metalurgia grea", nu se explică numai prin exigența lui scriitoricească, ci și prin întreaga lui biografie cu toate contradicțiile ei, între altele contradicția între fostul partizan și soldatul disciplinat. Într-o zi, el mi-a spus : „Mulți scriitori sînt supărați pe mine. Îi pot înțelege, dar mi-e greu să le-o explic..." I-am răspuns : „Spuneți-le că cel mai mult l-ați nedreptățit pe scriitorul Fadeev".

În primii ani ai tinereții sale, Fadeev fusese partizan în Extremul Orient, ceva mai tîrziu participase la lichidarea răscoalei din Kronstadt. La șaptesprezece ani intrase în partid, iar la douăzeci participase la Congresul al X-lea ca delegat din partea organizației din Cita. Pentru el Troțki sau „opoziția muncitorească" nu erau pagini din „Scurta istorie a Partidului", ci amintiri din viața lui. În biografia unora dintre scriitori, lupta politică s-a înscris ca o pasiune de cîteva luni sau de cîțiva ani. Pentru Fadeev politica a fost cauza întregii sale vieți.

Mi-amintesc de o mică consfătuire a „activului" Consiliului Mondial al Păcii. Consfătuirea se ținea la Praga, într-o căsuță de la marginea orașului, unde trăsese Joliot-Curie. Discutam despre acțiunile noastre de viitor. Succesul Apelului de la Stockholm amețise toate capetele. Eram de acord cu toții că trebuie să strîngem semnături pe Apel.

Fadeev a venit cu propunerea să cerem guvernelor celor cinci mari puteri să încheie un Pact al păcii. După ce a ascultat diferite păreri, a demonstrat în mod strălucit că tot ceea ce au spus ceilalţi, se încadrează în pactul celor cinci : teama de război, greutăţile economice, încălcarea suveranităţii naţionale, izolarea. Ideea nu-i aparţinea, dar vorbea atît de inteligent, încît în odăiţa în care ne strînsesem zece-cinsprezece persoane, au răsunat aplauze puternice de parcă am fi fost la o întrunire de masă. Joliot-Curie a propus ca discursul lui Fadeev să fie tipărit şi expediat tuturor comitetelor naţionale.

În vara anului 1956 eram la Paris. Joliot-Curie m-a invitat la el. Am discutat îndelung despre Congresul al XX-lea, despre tot ceea ce ne bucura şi ne emoţiona la data aceea. Apoi Joliot-Curie a spus : „Fadeev... Şi în felul cum a murit şi-a găsit expresie nemaipomenita lui voinţă... Pentru noi este o pierdere foarte mare. Uneori era tăios. În cîteva rînduri am avut discuţii grele cu el. Totdeauna i-am admirat însă inteligenţa. Gîndea în categorii politice şi acest lucru mă biruia. Bernal şi cu mine judecăm ca nişte oameni de ştiinţă, dumneata rămîi pentru mine totdeauna un scriitor, şi nu numai dumneata... Să-l luăm pe d'Astier. Mulţi îl socotesc om politic, dar el e poet deşi, pare-mi-se, nu scrie versuri. Pe cînd, vorbind cu Fadeev, îmi ziceam adesea : da, menirea acestui om e politica..."

Bineînţeles în această privinţă nu puteam fi de acord cu Joliot-Curie. Cunoşteam nu numai cărţile lui Fadeev, dar şi pe cel ce le scrisese. Şi-mi dădeam seama că Fadeev nu putea fi rupt de artă.

Totuşi Joliot-Curie avea dreptate spunînd că Fadeev gîndea în categorii politice. Această trăsătură a determinat mai tîrziu acele contradicţii în aprecierile sale care unora dintre cei supăraţi pe el, le puteau părea făţărnicie.

Fadeev era ferm convins că Stalin ştie să conducă cu pricepere statul, ştie ce trebuie să facă şi vede departe în viitor. Totuşi, uneori nu se putea stăpîni ; la Penza, discutînd cu mine, a adus vorba despre soarta lui Meyerhold, iar altădată, cu puţin înainte de moartea lui Stalin, şi-a adus aminte de Iakir, de Stern şi a repetat : „Îl înşală cei din jur". În preajma lui 1950 multe lucruri nu-i plăceau şi iarăşi găsea o explicaţie : „E un val tulbure, care se ridică... Stalin caută să-l frîneze". Credinţa se amesteca cu teama. Într-o zi mi-a spus, jumătate în glumă jumătate serios : „Mă tem de doi oameni : de mama mea şi de Stalin. Mă tem de ei şi-i iubesc..."

Uneori, vorbind despre vreo carte, Fadeev spunea : „Desigur e scrisă cu talent... Dar n-aş vrea să mă înţelegeţi greşit. Nu poate fi vorba de aprecieri absolute. Există un punct de vedere statal şi în acest sens e o carte dăunătoare..."

Am spus mai înainte că dascălul lui Fadeev a fost Lev Tolstoi. E un lucru care îţi sare în ochi. Frazele foarte lungi, cu abundenţă de propoziţiuni secundare, erau (sau au devenit) fireşti pentru Fadeev. Nu ştia să scrie altfel. Uneori trebuia să trimită o telegramă despre o sesiune a Consiliului Mondial sau să raporteze despre vreo discuţie cu unul din conducătorii Mişcării. Mă ruga să-l ajut. Se aşeza la masă, avea un scris foarte citeţ şi spu-

nea : „Dictaţi-mi, dumneavoastră vă pricepeţi să descrieţi totul în fraze scurte".

De fapt înrîurirea lui Tolstoi era cu mult mai profundă decît această manieră de a scrie. La Penza, Fadeev a căutat să-mi demonstreze îndelung că Cehov nu poate fi dascăl decît în ce priveşte spiritul de observaţie : „Ce să înveţi de la el ? De altfel el nici nu avea intenţia să înveţe pe cineva... Tolstoi e altceva, el înţelegea misiunea literaturii şi era un dascăl. Bineînţeles, astăzi avem alte păreri, dar eu unul mă închin în faţa unui roman considerat îndeobşte nereuşit. Tolstoi şi-a scris «Învierea» pentru ca principiul binelui să învingă. Dar Dickens ? Oare în cele mai bune romane ale sale nu a fost el un apărător al binelui ? Desigur, dacă dincolo de această idee nu ar fi existat şi o anume înaripare, totul ar fi rămas didacticism plicticos. Un scriitor fără de talent nu poate realiza nici a suta parte din ceea ce a făcut Tolstoi, dar totodată să nu uităm că geniul trebuie să slujească binelui, ideilor umanismului. În epoca noastră aceasta înseamnă că trebuie să-ţi asumi misiunea de a făuri comunismul".

Aceasta era puntea dintre scriitor şi conducătorul Uniunii Scriitorilor, punte, dar uneori şi prăpastie.

Încă în 1929, pe cînd era unul din conducătorii *RAPP*-ului, Fadeev a publicat un articol : „Făgaşul principal de dezvoltare a literaturii proletare". În acest articol pleda pentru acel tip de roman care-i era apropiat. Caracterul categoric al afirmaţiilor nu putea mira pe nimeni, la data aceea *RAPP*-ul ataca nu numai pe tovarăşii de drum „de dreapta", dar şi pe Maiakovski. Stîrneşte

mirare titlul „Făgaşul principal" nu atît în sine, căci romanticii, realiştii, naturaliştii, simboliştii, socoteau, fiecare, că numai drumul lor este cel nou şi unicul just, ciudat este destinul acestui titlu. După ce *RAPP*-ul a fost dizolvat, s-a pledat pentru existenţa unei varietăţi de curente literare, dar totodată se urmărea cu atenţie ca toţi scriitorii să meargă pe acelaşi drum literar ; potecile erau considerate fundături. Această şosea sau, vorbind în limbajul lui Fadeev, acest „făgaş principal" nu era cîtuşi de puţin drept ; şerpuia în funcţie nu numai de marile evenimente politice, dar şi de gusturile lui Stalin, de dispoziţia lui, de atitudinea lui faţă de unii sau alţii dintre scriitori. În 1929 Fadeev avea impresia că trasează un drum, un făgaş. Nu ştiu cîţi ani a trăit cu această iluzie. Iar în 1949, înfuriindu-se pe un critic, mi-a spus : „Zice că le pun oamenilor beţe-n roate, că impun o linie a mea, dar nu sînt decît un agent de circulaţie şi atîta tot..."

Fraza fusese rostită desigur într-un moment de supărare. Dacă Fadeev nu era deschizător de drumuri, nici agent de circulaţie nu era. Uneori reuşea să creeze un eşafodaj, care ieşea din tipicul formulelor acceptate. De pildă, la un moment dat, dădea următoarea explicaţie realismului socialist : el nu-i înfăţişează pe oameni aşa cum sînt, ci aşa cum ar trebui să fie. E adevărat că asemenea poziţie este mai apropiată de a romanticilor, decît de a realiştilor din veacul trecut, dar atare unghi de vedere are patos şi amploare.

În jurul lui Fadeev se învîrteau totdeauna critici capabili să-i repete ideile sau să le aplice la analiza vreunei cărţi. Mi-amintesc că la o adunare

a scriitorilor, în raportul său, Fadeev a acuzat de fățărnicie pe unul din acești critici: „Există un basm oriental cu un scorpion și o broască. Urmărit de dușmani, scorpionul a rugat pe broască să-l treacă de partea cealaltă a apei. «Ai să mă înțepi», spuse broasca. «Ce rost are să o fac, cînd și pe mine mă amenință moartea, dacă tu nu mă treci pe malul celălalt». A reușit s-o convingă pe broască. Erau aproape de țintă, cînd scorpionul totuși a înțepat-o pe broască. Aceasta s-a dus la fund și o dată cu ea și scorpionul. «Pentru ce ai făcut-o ?» întrebă broasca înainte de a muri. «Nu știu, așa mi-e firea» răspunse scorpionul". Criticul respectiv ședea alături de mine și a replicat cu voce tare: „Nu e vorba de nici un fel de fire. Pur și simplu scorpionul nu avea încredere în broască".

În 1928, Fadeev atacase poemul lui Maiakovski „Horoșo !". În 1938 tot el a caracterizat poemul drept „un eveniment istoric". Se schimbase nu atît unghiul de apreciere a poeziei, cît mai ales atitudinea față de literatură; în discursurile lui Fadeev începură să răsune accente noi. Era un soldat îndrăzneț, dar disciplinat, care nu uita niciodată de prerogativele comandantului suprem.

Mi-amintesc de întîlnirea noastră curînd după ce ținuse raportul în care demasca „evazionismul" unor scriitori, printre care și Pasternak. Ne-am întîlnit, din întîmplare, pe strada Gorki, în fața casei unde locuiesc. Fadeev m-a convins să intrăm în cafeneaua din colț, aici a comandat coniac și mi-a spus fără nici un fel de preambul: „Ilya Grigorievici, vrei să asculți poezie adevărată ?" Și a început să-mi recite pe de rost versurile lui

Pasternak, fără să se oprească, întrerupîndu-se numai pentru a întreba: „E grozav, nu ?"

Îi plăcea poezia, dar într-o măsură și mai mare era atașat de linia principală a vieții sale și nu este vina, ci nenorocirea lui, că în decurs de un sfert de veac credința față de idee el a legat-o, ca și milioane de contemporani ai săi, de orice cuvînt just sau nejust, al lui Stalin. Fadeev știa, bineînțeles, că Babel nu e „spion", că Zoșcenko nu este un „dușman", că antipatia lui Stalin față de Platonov și de Grossman este neîntemeiată, dar mai știa și altceva și anume că pentru milioane de oameni îndrăzneți, gata de sacrificiu cuvîntul lui Stalin este lege. „Am fost de două ori rănit în timpul războiului civil, mi-a spus el la ultima noastră întîlnire. Medicii spuneau că sînt răni periculoase. Dar eram tînăr pe atunci. Și apoi se poate oare compara o bucățică de metal cu ceea ce a trebuit să îndurăm în viață mai tîrziu ?"

Uneori își întrerupea confesiunile cu o glumă: „Știi care-i pictorul care-mi place ? m-a întrebat o dată Renoir." Și, văzînd uimirea mea, adăugă: „Totodată trebuie să-ți mărturisesc însă că sufăr de daltonism..." Începu să rîdă cu rîsul lui de neuitat.

Lăsa impresia a fi un om aspru, dar am văzut nu o dată cum i se îmblînzeau ochii. Încerca să vină în ajutorul scriitorilor ajunși la ananghie. Pe la începutul anului 1938 mi-a arătat cîteva poezii ale lui Mandelstam, vroia să le vadă tipărite în vreo revistă. Nu reuși însă să facă nimic. Zece ani mai tîrziu mi-a spus: „Îl mai ții minte pe Harry ? Acela care te-a atacat atît de vehement pentru «Și a fost ziua a doua» ? ...Află că s-a

întors dintr-un lagăr de concentrare. A scris o nuvelă foarte interesantă care amintește de «Moartea lui Ivan Ilici». Situația lui e grea... Am să încerc să-l ajut..." La întîlnirea următoare mi-a spus posomorît : „N-am reușit să fac nimic pentru Harry".

Cu fiecare an ce trecea devenea tot mai posomorît, avea din ce în ce mai des privirea rece, absentă. Bea tot mai mult și mai des. De obicei bea cu oameni care nu aveau nimic comun cu literatura, vroia în felul acesta să uite.

În martie 1953, curînd după moartea lui Stalin, am citit în „Literaturnaia Gazeta" un articol semnat de Fadeev în care critica vehement romanul lui Grossman „Pentru o cauză dreaptă". Mi s-a părut de neînțeles. De cîteva ori Fadeev îmi vorbise cu entuziasm despre această operă și depusese eforturi pentru ca romanul să apară. După ce l-a citit, Stalin s-a înfuriat și au început să apară articole tari de tot, dar Fadeev continua să ia apărarea romanului. Grossman mai schimbase cîte ceva la el, și acum dintr-o dată acest articol...

A apărut comunicatul cu privire la reabilitarea medicilor, era evident că lucrurile începeau să se mai schimbe. Fără să-mi telefoneze în prealabil, Fadeev a venit într-o zi la mine, s-a așezat pe patul meu și mi-a spus : „Dumneata n-ai să arunci cu piatra în mine... Pur și simplu m-am speriat". L-am întrebat : „Bine, dar de ce după moartea lui ?" Mi-a răspuns : „Am crezut că începe lucrul cel mai îngrozitor..." Fraza asta a repetat-o apoi de multe ori. Simțea nevoia să se căiască. Un an mai tîrziu am întîlnit-o pe interpreta Lidia Samoilovna Faktor, pe care Fadeev o lua totdeauna cu el, cînd avea convorbiri politice complicate cu francezii. Lidia Samoilovna mi-a spus : „Ceva nu-i în regulă cu Alexandr Alexandrovici Fadeev. A fost de cîteva ori pe la mine, este profund nenorocit că a vorbit de rău romanul lui Grossman..." La sfîrșitul lui 1954, la cel de-al doilea Congres al scriitorilor, referindu-se la romanul „Pentru o cauză dreaptă" și la propriul său articol, Fadeev s-a căit în fața adunării : „Îmi pare foarte rău că am dat dovadă de slăbiciune..."

Fadeev avea o mare rezistență fizică : mînca mult, bea mult, putea parcurge în fugă mai mulți kilometri, nopți de-a rîndul ședea la ședințe și nu avea nimic. Numai în ultimii ani nervii săi începură să cedeze. În decembrie 1952 îmi spunea într-o scrisoare : „Vai, sînt încă bolnav și probabil că am să mai rămîn vreo trei săptămîni în spital. Dacă cineva, în necunoștință de cauză, ne-ar vedea, pe dumneata și pe mine, ar spune, desigur, că eu sînt sănătos tun, iar dumneata ești bolnav. În realitate, dumneata ești omul cu sănătatea de fier. Totuși, caută și cruță-te. Cu toții ne consumăm nervos, dar ulciorul nu merge de multe ori la apă. Dumneata nu prea ai obiceiul să te odihnești. Ia încearcă..."

La ultima noastră întîlnire Fadeev mi se plînse că e bolnav : „mă dor picioarele, nu pot umbla", „cum v-am spus, romanul s-a dus de rîpă", „într-un cuvînt, o duc prost". Am încercat să-l îmbărbătez, i-am spus că boala are să treacă, că are zece ani mai puțin decît mine, că are să mai scrie cîteva romane. El a dat din cap a neîncredere : „Motorul nu mai lucrează".

Două luni mai tîrziu cineva mi-a telefonat: „Fadeev s-a sinucis".

Ca întotdeauna în asemenea ocazii, oamenii au început să facă tot felul de presupuneri, să caute motive, și-au adus aminte și de cele bune și de cele rele. Motive au fost probabil multe, Fadeev nu se cruțase în timpul vieții. Cît timp fusese o iarnă cruntă, rezistase, dar cînd pe chipurile oamenilor a apărut zîmbetul, el a început să cugete la cele trăite și scrise, contururile au devenit limpezi, lucrurile apărîndu-i în toată goliciunea lor și motorul s-a oprit.

De cîte ori privesc în urmă și mă gîndesc la anii de după război, îmi apare înaintea ochilor Fadeev. Era înalt de statură și la orice întrunire se făcea remarcat. Și ca om a fost o personalitate remarcabilă: deopotrivă — în neîndurarea ca și în gingășia lui, în credință ca și în nenorocire.

19

AM primit spre seară un telefon care mă anunța că a doua zi dimineață urmează să plec la Roma, cu avionul, la sesiunea comitetului permanent ales la Congresul de la Paris. Erau obiceiurile acelor vremuri: hotărîrile se luau tîrziu, tîrziu se cereau vizele și noi eram mereu în întîrziere. Am povestit în volumul anterior cum era cît p-aci să ne sufocăm deasupra Alpilor, cînd din cauza unei furtuni micul nostru avion s-a ridicat mult prea sus. Am decolat din Praga dis-de-dimineață și am

aterizat la Roma pe la zece. Pe aeroport ne așteptau prietenii italieni. Visul meu era să beau o cafea și să mănînc un sandviș, dar n-am avut noroc: cineva ne încărcase cu un film și din această cauză vama ne-a ținut o oră și mai bine în plus. Fadeev a spus că trebuie să mergem de îndată la ședință, sesiunea fusese deja deschisă. Mi-era foame, așa că nu prea am ascultat raportul lui d'Arboussier cu privire la lupta pentru pace în Africa Neagră. În sfîrșit s-a anunțat pauza de prînz, dar un funcționar al ambasadei ne-a comunicat că ne așteaptă ambasadorul.

Fadeev, Vasilevskaia și Korneiciuk au luat loc în mașina ambasadei, iar pe mine s-a oferit să mă ducă Emilio Sereni, un deputat comunist, un om gras, negricios, vesel din fire. Cunoaște o mulțime de limbi străine: franceza, rusa, spaniola, polona, engleza, ebraica, germana, chineza, araba și încă unele pe care le-am uitat. Stătuse mult timp închis pe vremea fasciștilor și se obișnuise ca în timp ce gîndea să umble dintr-un colț în altul. Uneori, la ședințele mai restrînse, începea să umble și atunci născocea tot felul de lucruri interesante. Cînd ședea lîngă mine în timpul unor discursuri lungi, nu mă plictiseam, căci îmi povestea la ureche tot felul de anecdote amuzante. L-am rugat pe Sereni să oprească la vreun bar să beau repede la tejghea o cafea. Sereni m-a asigurat însă că ambasadorul are să ne ofere o masă și în loc de cafea m-a tratat cu un păhărel de vermut foarte amar și gustos.

Ambasadorul ne-a primit în biroul său. Nu se vedeau nici un fel de semne de masă. Ne-a povestit îndelung și în amănunt la toți, lui Fadeev,

Vandei Vasilevskaia, lui Korneiciuk și mie, că orînduirea capitalistă nu seamănă cu cea socialistă și că la Roma trebuie să te comporți altfel decît la Moscova. Fadeev închidea ochii și de furie se roșea. Eu, unul, priveam tot timpul ceasul : unu și jumătate, peste o oră începe ședința. Dacă nu apuc să mănînc simt că am să leșin... Pe neașteptate, Korneiciuk l-a întrerupt pe ambasador : „Știți, noi am plecat de acasă la șapte dimineața, fără să mîncăm..."

Cantina ambasadei se afla la demisol. Mirosea a varză. Locuri libere nu erau și am fost rugați să așteptăm puțin afară, în curte. I-am spus lui Korneiciuk : „Mă duc mai bine să mă plimb prin oraș". „Ai înnebunit, mi-a răspuns acesta. N-ai nici o liră în buzunar..." Am înțeles că fac o nebunie, dar m-am încăpățînat, mi se părea o jignire să stau și să aștept.

Cînd am ieșit în stradă, un tînăr înalt, m-a întrebat amabil : „Sînteți Ilya Ehrenburg ?" Apoi s-a recomandat „Vișnevski, corespondent al agenției *TASS*". Cum s-a apucat să-mi laude cărțile, i-am spus cu o voce rugătoare : „Despre cărți vom vorbi altădată, dar poate că-mi puteți împrumuta cîteva lire, atîta cît îmi trebuie ca să pot lua masa. N-am primit încă banii..." De la restaurant Vișnevski a telefonat soției lui, să vină și ea, iar eu între timp mîncam macaroane și beam vin. A fost o masă divină. Totul mi s-a părut extraordinar de gustos, poate și pentru că după păhărelul acela de vermut simțeam că înnebunesc de foame. Vișnevski s-a arătat și el a fi un om interesant, cunoștea și iubea Italia, mi-a vorbit despre situația politică, despre filmele noi, despre scriitori.

Se înțelege că am întîrziat la ședință, și l-am întrebat încetișor pe Korneiciuk, cine a mai luat cuvîntul. Acesta a mîrîit plin de invidie : „Miroși a vin ! Înseamnă că ai mîncat !"

În sală se putea fuma. Omul cu greu poate fi satisfăcut. Apucasem să-mi termin toate țigările, iar lire nu aveam. Atunci am început să vînez țigări de la diverși delegați, prefăcîndu-mă a fi un om curios, pe care-l interesează ce se fumează în Mexic, în Liban, în Suedia...

Nu mai fusesem la Roma de un sfert de veac. Bineînțeles, nici templul Vestei, nici bazilicele romane, nici palatele în stil baroc nu se schimbaseră. Mă schimbasem numai eu. Pentru prima oară eram pregătit să înțeleg măreția acestui oraș în care conviețuiesc pașnic douăzeci de veacuri.

A doua sau a treia zi mi-am dat seama însă că nu numai eu mă schimbasem, se schimbase și atmosfera din Roma. Pe plan politic nu era, bineînțeles, mare deosebire între Italia și Franța : același „plan Marshall", același pact Atlantic, partide comuniste puternice, greve continui, și paralel cu aceasta refacerea economiei, soldați americani, inscripții pe ziduri : „Trăiască pacea !" În timp ce însă la Paris atmosfera era tristă, italienii păreau veseli. Poate că era același sentiment cu cel pe care-l trăisem cînd am fost eliberat din închisoarea Butîrki ? Timp de douăzeci și cinci de ani Italia simțise jugul fascist. Acum nici un fel de represalii nu mai putea ține în frîu poporul ; înfrîngerile nu trezeau decepții. (Scriind aceste rînduri m-am oprit și mi-am zis : poate că sînt nedrept în comparația pe care o fac ? La Paris am trăit multă vreme, aș putea spune pe

bună dreptate că orașul îmi este familiar, pe cînd la Roma sînt un turist, un oaspete, un pelerin. E firesc să-i cunosc mai bine pe francezi și să observ mai multe amănunte din viața lor ; probabil că mă cuprinde tristețea și pentru că acolo s-a scurs tinerețea mea.)

Dacă nu mă înșel a doua zi după deschiderea sesiunii, pictorul Renato Guttuso, cu care mă împrietenisem încă la Wrocław a organizat o cină la care ne-am întîlnit cu scriitori, pictori și regizori italieni. Guttuso este o fire pasională, un adevărat temperament sudic. Pînă în ziua de astăzi el își mai caută drumul, vrea să îmbine adevărul cu frumosul și comunismul cu arta pe care o iubește ; mă întreba plin de entuziasm despre Moscova și privea cu adevărată venerație la Picasso ; crea pînze uriașe cu teme politice și mici naturi moarte (mai ales cartofi într-un coș de paie).

În fiecare seară Guttuso ne invita, pe Picasso și pe mine. Luam cina în diferite restaurante, foarte bune, dar și foarte scumpe. Cu banii s-a întîmplat o întîrziere, i-am primit cu două zile înainte de plecare. Mă simțeam foarte jenat, și de fiecare dată spuneam fățarnic : „Dă-mi voie să plătesc eu astăzi", chiar băgam mîna în buzunar ca să scot portmoneul, iar în timpul acesta inima-mi bătea înfiorată la gîndul că Guttuso ar putea să nu mă oprească la timp... De fiecare dată însă Guttuso mă oprea, punîndu-și mîna peste a mea : „Lasă, aici ești oaspete". Oamenii cu care luam masa erau foarte interesanți, poeți, pictori, regizori, dar de fiecare dată apărea și un personaj pe care Guttuso ni-l prezenta, fără a-i indica profesiunea. Eu, unul, nu puteam pricepe de unde avea Renato atîția bani. La data aceea nu era încă un pictor renumit și după cîte știam o ducea greu. La plecare el mi-a dezvăluit secretul : de fiecare dată plătea nota omul a cărui profesie nu se indica, pentru care era o fericire să petreacă o seară la aceeași masă cu Picasso.

Într-o seară, luam cina la un restaurant din cartierul fostului ghetou, unde am mîncat anghinară (după o rețetă evreiască, se fierb în ulei de măsline, ceea ce le face să se deschidă ca niște trandafiri, și cînd le mănînci, frunzele trosnesc între dinți). În restaurant am remarcat o fată frumoasă, originară din Calabria. Pe neașteptate, Picasso spuse : „Aș vrea să-i fac portretul". Fata luă loc pe un scaun și Picasso începu să lucreze. După jumătate de oră ne-a arătat un splendid desen în maniera lui Ingres, făcut pe reversul listei de bucate. Fata ne-a povestit că este logodită și că în curînd își va serba nunta. „Foarte bine, arată-i logodnicului portretul, are să-i placă", spuse Carlo Levi. Fata era puțin jenată : „Mi-e teamă, logodnicul meu e cam gelos". Am rîs cu toții, iar unul dintre noi o sfătui să vîndă desenul : „Ai să iei pe el cel puțin două sute de mii și ai să-ți faci o zestre frumușică". Fata se roși de indignare : „Cum vă puteți imagina așa ceva ?... Desigur noi bani nu prea avem, dar muncim amîndoi. Am să-mi pun portretul la căpătîiul patului..."

Un mecena a dat o recepție la care au fost invitați toți participanții la sesiune. În prealabil însă a oferit o masă lui Picasso, lui Guttuso și mie. Picasso fusese în dimineața respectivă la

Vatican. L-am întrebat de curiozitate cum i-a plăcut Rafael. Picasso a răspuns politicos : „Mare maestru", pentru ca, pe neașteptate, să mărturisească : „Plafonul lui Michelangelo... asta zic și eu !... Nu înțeleg cum a reușit să deseneze mîna Sibilei". Stăpînul casei locuia într-un palat și era colecționar de vătraie vechi de cămin. Prin sălile uriașe, luxoase, se plimbau delegați cu pahare în mînă, bulgari, senegalezi, japonezi, totul amintea de balurile mascate de pe vremuri.

Carlo Levi era scriitor și pictor (acum mai este și senator). Ne-am împrietenit de la prima vedere. Acest om îți lasă impresia unui leneș, umblă agale, se poate opri pe neașteptate în mijlocul unei străzi ticsite de lume pentru a discuta în voie. Într-o zi m-a dus cu mașinuța lui. Era exact în ziua în care Gagarin se înălțase în spațiul cosmic. Traversam piața centrală, Piața Coloanelor. Carlo Levi discuta despre noțiunea de infinit și uitase de regulile de circulație. Sergentul de stradă i-a cerut o amendă destul de mare, încălcarea era serioasă. Am încercat să intervin în dialogul lor dramatic : „La noi, am spus eu, contînd că gloria lui Carlo Levi poate juca un rol, poliția este mai îngăduitoare cu scriitorii". Agentul de poliție mă privi cu neîncredere : „Unde asta, «la noi» ?" „În Uniunea Sovietică, la Moscova". Omul mă apucă entuziasmat de mînă și strigă : „Unul de-al vostru a zburat în lună !" Ne-a dat drumul, fără să mai ceară amenda.

Carlo Levi locuiește lîngă Parcul Pincio, într-un atelier mare, plin de tot felul de vechituri. Nu se scoală niciodată înainte de ora zece. Mi-a făcut cîteva portrete. Și în fața șevaletului îți

lasă aceeași impresie de lene, pensula abia atinge pînza, ai impresia că o pisică se spală cu lăbuța. Dar, Doamne, cîte tablouri a pictat, cîte cărți, cîte articole a scris acest om aparent leneș ! În 1949 îi citisem cartea „Hristos a coborît la Eboli", o carte autobiografică. Tînărul Carlo, medic antifascist, a fost exilat în sud, în Calabria mizeră, pustie, unde se spune că „Cristos a coborît la Eboli", cu alte cuvinte nici Cristos n-a îndrăznit să meargă mai departe de acest orășel minuscul. Carlo Levi a înfățișat în această carte existența unor țărani analfabeți, îngrozitor de săraci, a zugrăvit cu dragoste universul lor spiritual. Cartea are o trăsătură caracteristică : de îndată îți dai seama că este scrisă de un pictor. Personajele, scenele, oamenii au relief, cititorul îi vede.

Deși pare a fi un leneș și un contemplativ, Levi reușește să facă foarte multe : a călătorit prin țări îndepărtate, a luat parte la tot felul de campanii, a cheltuit multă vreme pentru a lua apărarea protestatarului Danilo Dolci, un om din cei mai liniștiți, pe care feudalii sicilieni voiau să-l distrugă. Cum se explică această lene aparentă ? Probabil prin aceea că pentru Carlo Levi timpul este un pieton, care hoinărește, așa cum hoinărea neobositul Dante prin munții Toscanei, și nu-și propune să dețină recorduri de viteză la cursele de automobil. Dintre toate pînzele sale cel mai mult îmi plac peisajele cu vaci. Cred că nu e vorba numai de colorit ; am impresia că aceste animale îi sînt dragi lui Carlo, ca unele care își petrec zilele contemplînd într-o mare concentrare. Carlo Levi este străin de ade-

vîrfurile ciuntite, pur abstracte, el găsește totdeauna timp să asculte, să mediteze, să înțeleagă.

A doua zi după ce ne-am cunoscut, m-a invitat la el acasă ; locuia la ultimul etaj al unui vechi palat, jos, sub ferestrele lui, forfotea Roma încinsă de arșiță. I-am spus lui Carlo că urmează să iau cuvîntul la un miting ce va avea loc la teatrul Adriano, și că nu știu despre ce să vorbesc. Carlo zîmbi : „Nu mă îndoiesc că știți prea bine despre ce anume să vorbiți. Aș vrea să vă dau însă un sfat : să vorbiți în limba italiană". Drept răspuns, am rîs : „E tot atît de greu pentru mine cum ar fi pentru dumneavoastră să vorbiți rusește". Atunci Levi propuse să-mi traducă discursul în limba italiană, iar eu să-l citesc. M-am gîndit că ar merita să risc ; altădată vorbisem puțin italiana, o uitasem după aceea, dar și acum mai înțelegeam pe jumătate. Ne plimbam prin cartierele vechi ale Romei. La un moment dat Carlo spuse : „În casa aceasta locuiește o cunoștință de-a mea. A fost fascist, dar nu e un om rău, are mașină de scris, aș putea să bat la ea. Ai să-mi spui franțuzește, iar eu am să traduc..."

Carlo a avut dreptate : în seara următoare, din clipa în care mi-am început discursul în italiană, totul a mers ca pe apă, succesul a fost asigurat. Aș fi putut spune orice fel de banalități, conta lucrul nemaiauzit, ca un rus să vorbească în italiană, fapt pe care l-au remarcat chiar și ziarele antisovietice.

Cu prilejul acestei vizite am făcut cunoștință cu Alberto Moravia unul dintre cei mai buni nuveliști ai Europei. Cu mulți ani în urmă, prin

1939, scrisesem despre romanul lui „Indiferenții", că este istoria unei familii burgheze mijlocii, în anii fascismului. Oameni indiferenți, blazați, plictisiți. Moravia este un scriitor greu de înțeles, nu datorită formei, ci a conținutului. Și bănuiesc că cel mai greu îi este să se înțeleagă pe sine însuși. Trăiește într-o lume cehoviană, dar nu are nici compasiunea, nici indulgența cehoviană, ba mai și spune că dascălul său e Boccaccio.

Totuși, pe Moravia îl interesează prea puțin intriga, acțiunea, eroii săi formează o colecție interesantă de insecte, dar nu de fluturi strălucitori ai Renașterii, ci de gîndaci negri, triști și înrăiți. „Nuvelele romane" mi-amintesc într-o anumită măsură de filmul *La dolce vita* care m-a cucerit, poate pentru că autorul nu trăiește în complot cu eroii săi. Înțeleg atitudinea lui Fellini față de vulgul bogat, plictisit al Romei. Mai greu pot înțelege atitudinea lui Moravia față de eroii săi vitregiți de soartă. La începutul anului 1963, vizitîndu-l pe Picasso, am văzut niște desene pline de venin care înfățișau hidoșenia și plictisul unor persoane suspuse și bogate. Două zile mai tîrziu Picasso a venit la Nisa, am luat împreună prînzul, iar la cinci după masă, i-a venit ideea să mergem la o cofetărie unde doamnele beau ceai, în maniera engleză. Picasso a stat și a privit îndelung femeile bătrîne, împopoțonate, acoperite cu briliante, dar cu fețele — în ciuda abundenței de cosmetice — lipsite de orice expresie, pentru ca apoi să spună : „Îmi place să desenez bătrîni și bătrîne. La bătrînețe totul iese în evidență ; la tineri trăsăturile sînt

difuze, insuficient conturate. Să vezi, există o bătrînețe a săracilor, pe care o respect și o bătrînețe a trîntorilor plictisiți, de care îmi bat joc..." Chipul lui Moravia exprimă adeseori plictiseală. În asemenea momente el repetă mașinal: „Știu,... știu..." Uneori însă chipul i se înseninează, am impresia că duioșia ascunsă adînc se ridică la suprafață: la fel și în cărțile lui, pe neașteptate își fac loc sentimente umane care te orbesc asemenea unui luminiș într-o pădure întunecată.

După ce s-au încheiat lucrările sesiunii, prietenii italieni mi-au spus că trebuie să mă duc neapărat în orășelul Albano, așezat nu departe de Roma. Dacă îi spun orășel, o fac referindu-mă la aspectul său, majoritatea locuitorilor sînt însă viticultori. La Roma, de multe ori mi-a fost dat să beau un vin curat ca lacrima, aromat, originar de pe dealurile din împrejurimi: *frascatti, albano, cinzano*. (Există vinuri care, la fel ca oamenii, nu suportă transportul. Vinurile din împrejurimile Romei, transportate în străinătate sau chiar în nordul Italiei, își piend aroma, și gustul.) Mitingul a fost organizat la teatrul sătesc, care semăna cu o șură. Ușa mare era dată de perete și o parte din cei prezenți stăteau afară în stradă. După miting am fost invitat la primărie, și tratat cu vin; și aici s-au rostit discursuri pline de căldură.

Seara tîrziu mă întorceam la Roma, împreună cu secretarul ambasadei noastre, într-o mașină uriașă, care pe străduțele înguste părea deosebit de greoaie. Ne urmau, într-un *Fiat* mititel, doi ziariști de la *Unitá*. De dimineață nu mîncasem

nimic, și l-am întrebat pe secretarul ambasadei noastre, dacă nu știe pe undeva prin apropiere vreun restaurant mai modest. A rămas cu totul dezorientat: „Poate să ne ducem la dumneavoastră la hotel?... N-am fost niciodată la un restaurant în Roma..." „Ați venit recent?" „Nu, sînt aproape de un an aici. Dar mîncăm totdeauna la noi, la cantina ambasadei". Am oprit mașina și i-am întrebat pe ziariștii italieni, unde am putea cina. Ne-au răspuns că există o cîrciumioară chiar pe strada pe care ne aflăm, ei au mîncat de cîteva ori acolo, cîrciumarul este comunist.

Restaurantul era plin de lume. Judecînd după aspect, majoritatea clienților erau muncitori. Unul din ziariști spuse patronului: „Dă-ne ceva de mîncare. Sîntem cu niște tovarăși ruși..." Patronul aduse o ulcică cu vin, niște măsline, roșii, salam, anghinară în saramură, apoi se duse la bucătărie să „vrăjească" niște macaroane. Ar fi vrut să stea de vorbă cu tovarășii ruși, dar nu putea încredința nimănui pregătirea unui sos foarte complicat, pentru niște spaghete subțiri ca firul de ață. Am mîncat cîte o farfurie plină. După care, pe masă apăru un miel fript. Șoferul de la ambasadă, care pînă atunci nu rostise nici un cuvînt, spuse pe neașteptate, plin de entuziasm: „Grozav mai mănîncă!" și zîmbi cu gura plină. I-am venit de hac și mielului. Patronul era chemat în fiecare clipă de clienți. În cele din urmă se așeză la masa noastră, despături ziarul de dimineață, și-mi spuse: „V-am recunoscut din prima clipă, dar n-am spus-o ca să nu vă simțiți jenat. De altfel toți cei de aici v-au

recunoscut..." M-a rugat să-i dau un autograf pe fotografia din ziar. Cînd am vrut să plătim s-a supărat: „Vă rog să nu mă jigniți!" Apoi s-a adresat celor din restaurant: „Să bem pentru scriitorul sovietic, pentru poporul sovietic! Eu fac cinste". Oamenii se apropiau de masa noastră, ciocneau, povesteau despre partizani, despre mitingul din piața San-Giovanno, despre copiii lor, și totul era simplu și sincer. Cînd am ieșit la miezul nopții din restaurant, secretarul ambasadei mi-a spus: „Am impresia că în aceste trei ceasuri i-am cunoscut pe italieni mai bine decît în decurs de un an, de cînd mă aflu aici..." Iar șoferul, zîmbind mereu, cu gura pînă la urechi, îmi strînse mîna și spuse: „Grozavi oameni sînt!"

Două zile mai tîrziu, unul din ziariștii de la *Unitá* m-a dus la Frascatti, orășel de viticultori, așezat nu departe de Albano; conducătorii Partidului Comunist Italian mă invitaseră să iau masa cu ei. Masa s-a servit într-un fel de chioșc de lemn, unde de obicei se organizează nunțile la țară. Pe unii dintre tovarășii italieni îi mai cunoșteam, îi întîlnisem înainte la Moscova, la Paris sau în Spania, pe alții îi vedeam pentru prima oară. M-au impresionat prin felul lor de a fi simplu, prin dragostea lor pentru artă, prin maniera lor de a discuta, care mă făcea să uit în unele clipe că nu am în fața mea nici scriitori, nici pictori, ci membri ai Biroului politic al unui partid important. Togliatti mi-a povestit că unul dintre cineaștii noștri a rămas nemulțumit de filmul „Hoții de biciclete" (care pe mine, unul, mă entuziasmase) pentru că, spunea el, „nu are sfîrșit". Togliatti zîmbi: „Dar dacă arătînd un pod fără balustradă și un om care cade în apă, ai să-l faci pe cel ce se îneacă să rostească un discurs despre necesitatea balustradelor, nimeni n-are să mai creadă nici că oratorul se îneacă, nici măcar că a căzut în apă. E foarte bine că filmul se termină simplu, cum se întîmplă în viață, fără o concluzie morală didactică..." Ascultîndu-l pe Togliatti, mă gîndeam cît de puternic este el legat, și de altfel și ceilalți tovarăși ai lui, de poporul italian, de firea și cultura acestuia. Ne-am ridicat de la masă, am ieșit în grădină și am văzut acolo țărani printre care numeroase femei și copii, așteptîndu-l pe Togliatti. O țărancă se apropie cu cei cinci copilași ai ei: „Ia privește-i pe ai mei..." Togliatti discuta cu ei tot atît de firesc cum discutase și cu mine. În anii ce au urmat am avut prilejul să stau de vorbă nu o dată cu Pajetta, cu Alicata, m-am întîlnit de multe ori cu Donini, în cadrul Mișcării partizanilor păcii am lucrat alături de regretatul Negarville, om de o mare puritate și finețe sufletească. Erau cu toții oameni vii, care nu gîndeau după scheme și nu vorbeau după punctaje dinainte pregătite.

Amintindu-mi de întîlnirea cu tovarășii italieni, aș vrea să adaug că și oameni nesfîrșit de străini mie, prin felul lor de a gîndi, de a se comporta, discutau cu mine prietenește, cu sinceritatea caracteristică poporului italian. Mi-amintesc de vizita pe care am făcut-o primarului Florenței, catolicul credincios La Pira, care m-a primit în bătrînul Palazzo Vecchio. Din prima clipă am avut impresia că ne cunoaștem de

mult. M-a invitat la Fiesole și acolo, într-o *trattorie* m-am întîlnit cu cîțiva redactori ai unui ziar catolic de stînga; m-au întrebat despre viața din Uniunea Sovietică și mi-au povestit despre țăranii din Toscana; discuția noastră semăna mai curînd a meditații rostite cu glas tare, decît a dueluri verbale.

Am avut norocul ca după 1949 să mai vizitez de cîteva ori Italia: ba era o ședință a Biroului Consiliului Mondial al Păcii, ba era o întrunire a Societății pentru cultură europeană, ba am fost invitat să țin conferințe prin diferite orașe, ba să iau parte la vreo masă rotundă. E adevărat, călătoriile erau de scurtă durată și zile întregi trebuia să mi le petrec în săli pline de fum, totuși, de fiecare dată descopeream aspecte noi ale vieții italiene și simțeam țara tot mai apropiată. Am fost din nou la Florența, atît de dragă sufletului meu, și la Veneția, unde pisicile mănîncă în liniște pe stradă resturi de pește, știind că n-are să le deranjeze nici o mașină și chiar și în minunata Lucca, împrejmuită de ziduri străvechi de cetate, unde fiecare casă este muzeu și în casele-muzeu trăiesc contemporanii noștri vii și pătimași.

Vizitasem prima oară Italia cu o jumătate de veac în urmă și bineînțeles de atunci multe lucruri se schimbaseră. În nord se înălțaseră uzine uriașe, se construiseră cartiere muncitorești moderne, iar muzeul din Torino, este, cred, unic în toată Europa, în ce privește sistemul de iluminare și de așezare a tablourilor. Nivelul de viață crescuse. Crescuseră tirajele cărților. Citeau acum

și muncitorii, chiar și țăranii. Orizontul oamenilor se lărgise, vechiul provincialism dispăruse. În ce privește cunoașterea literaturii sovietice, Italia depășise celelalte țări din Occident. Se traducea mult, și nu la întîmplare, ci selectiv. Pe drumurile pe care întîlnisem altădată boi și măgăruși goneau acum șiruri de *Fiat*-uri mititele, de motociclete. Firea poporului, care mă uimise și mă cucerise pe vremea cînd eram un tînăr necopt, rămăsese aceeași.

Pe unii scriitori italieni ca: Vittorini, Quasimodo, Pavese, Pasolini i-am cunoscut personal; pe alții ca: Pratolini sau Calvino numai după operele lor. Nu știu care este locul pe care trebuie așezată literatura italiană contemporană, și nici cartea pe care o scriu nu cere precizări de acest fel. De un singur lucru sînt convins: este plină de umanism. Un specialist în cibernetică îmi spusese odată: „Peste vreo douăzeci-treizeci de ani mașinile vor corecta greșelile care există în cărțile scrise de oameni". Sînt gata să accept ideea că într-un viitor nu prea îndepărtat mașinile vor înlocui nu numai pe scriitorii proști, dar și pe epigoni, și pe popularizatori. Totuși omul va fi cel ce va corecta munca realizată de cea mai desăvîrșită mașină, căci ceea ce pentru o mașină ar fi o „greșeală" în realitate poate fi o descoperire, începutul procesului de creație.

Îmi pare rău că de abia la sfîrșitul vieții mele am avut prilejul să văd colecția din Milano, pînzele unui pictor remarcabil, Morandi. Sînt mai ales naturi moarte — niște sticle — pînze modeste cu trei-patru tonuri șterse. Cu tot conținutul lor profund filozofic, nu vezi urmă de ra-

ționalism, de rigiditate. Tablourile acestea aparțin sferei emoționale. Morandi nu numai că n-a locuit la Paris, dar am impresia că nici n-a fost vreodată acolo, de aceea și pînzele sale sînt puțin cunoscute în afara granițelor Italiei. Nu l-am întîlnit niciodată, deși sîntem de aceeași vîrstă. Ducea o viață retrasă la Bologna, desena sticle. În vara anului 1964 am fost la Florența, la o „masă rotundă". Îmi făceam planuri: să plec apoi la Bologna, să-l întîlnesc pe Morandi... Dar Morandi nu mai era în viață, murise cu o lună înainte.

Filmele italiene au însemnat o revoluție în cinematografia universală. Am făcut cunoștință cu cîțiva regizori: De Sica, Fellini, Visconti, De Santis, Antonioni. Cred că acești oameni ar fi putut deveni eroii propriilor lor filme. Se spune că neorealismul a cucerit prin veridicitate, prin lupta împotriva jocului teatral, prin dialogurile scurte și neașteptate. Totul este perfect adevărat, dar ele mai au încă o calitate; filmele italiene sînt sincere, iar sinceritatea nu se consideră cîtuși de puțin obligatorie, chiar pentru oamenii de artă cei mai cinstiți și cei mai talentați.

E de mirare cît de repede au intrat în viața mea prietenii italieni! Mă gîndesc în primul rînd la Carlo Levi și Renato Guttuso. Am făcut cunoștință cu ei cînd aveam aproape șaizeci de ani, vîrstă la care pierzi adesea prietenii vechi și cu greu mai faci prietenii noi. Ne întîlnim arareori, uneori cîteva zile pe an, alteori o dată în cîțiva ani, dar întotdeauna discutăm despre lucruri deopotrivă apropiate și scumpe nouă. Deși trăiesc departe de mine, duc o viață care nu seamănă cu a mea și aparțin altei generații — Carlo e cu mult mai tînăr decît mine, iar Renato ar putea să-mi fie fiu, îi înțeleg și ei mă înțeleg pe mine; am impresia că evoluăm pe aceeași orbită în jurul pămîntului.

În cursul uneia din ultimele călătorii întreprinse prin Italia m-am aflat în orășelul Rocca-di Papa, din apropierea Romei. Autobuzul urcase o pantă și se oprise pe o terasă. De acolo trebuia să mai mergem pe jos. Străzi înguste, rufe întinse la uscat pe frînghii, copii. Urcam încet, privind mereu în jos: văi și undeva în depărtare pustiul vinețiu al mării. Pe străduțele abrupte viața își urma cursul ei firesc, femeile trăncăneau, curățind fasole. Trecu un călugăr, adierea vîntului umfla sutana lui neagră. Pe o căsuță, ce semăna mai curînd cu un fort vechi, o placă micuță indica: Comitetul local al partidului comunist italian. Pe o altă casă de același fel era zugrăvită o liră: aici se afla școala de muzică. În cele din urmă ne-am oprit într-o piață minusculă, de unde cuprindeai cu privirea pînă departe valea largă. În capul meu se îmbulzeau multe gînduri — importante și fleacuri. De-aș fi fost cu douăzeci de ani mai tînăr — îmi ziceam — aș fi alergat în goană pînă sus de tot. Acum nu pot, simt cum îmi bate inima. Ce de struguri s-au făcut anul acesta! Ciudat că niciodată pînă acum n-am fost în acest orășel! Dar de ce oare n-am fost nici în Mexic, nici în Siam? Elefanții au niște ochi extraordinari. Pe cînd aici sînt măgăruși, ca în Spania. Bine ar fi să pot sta măcar o săptămînă într-un orășel ca acesta! O săptămînă e foarte mult, mai ales pentru un om care

a trecut de șaptezeci. Ciudat lucru! E timpul să mor, dar nici nu mă gîndesc la moarte, alte lucruri îmi stau la inimă. O săptămînă e o veșnicie, dacă ai liniște. Dincolo de aceste frînturi de gînduri, sau mai bine zis de impresii fragmentare, aveam o senzație profundă de liniște, de fericire, probabil mă odihneam, deși Fadeev spusese cîndva că nu știu să mă odihnesc. Întorcînd capul, pe neașteptate zării un ceas: peste cincisprezece minute urma să plece ultimul autobuz, trebuia să cobor în goană. Am bombănit supărat în sinea mea: de abia m-am tîrît pînă aici și, poftim, trebuie să și plec!... Mult prea des mi s-a întîmplat așa în viață... Repetam superstițios, adresîndu-mă caselor bătrîne, surde, măgărușilor, firmelor, „La revedere" sau pe scurt, cum spun italienii, „ciao".

Să mă întorc la 4 noiembrie 1949. A doua zi urma să plec în Sicilia. Prietenii italieni ne propuseseră să mai rămînem o săptămînă și eu mi-am exprimat dorința să vizitez Sicilia, pentru că nu mai fusesem acolo, ceea ce pe Guttuso îl făcuse să spună: „Înseamnă că nu cunoști Italia". Cînd am trecut seara pe la hotel să mă odihnesc un pic, am găsit un bilet: „Mîine plecăm la Moscova cu avionul, s-au primit dispoziții. Cu noi va veni Joliot. Trebuie să ajungem înainte de 7 noiembrie. Vă urez să petreceți plăcut ultima seară. A. Fadeev". Nici n-am mai urcat în odaie, ci am pornit din nou să colind orașul. Am ieșit în Piața Navonne. Se stîrnise un vînt rece, erau mai puțini trecători decît de obicei și piața lungă, scăldată în lumina bătrînelor felinare, semăna cu o sală de dans după plecarea oaspeților.

Priveam fîntîna, jeturile de apă zburau în sus și cădeau împrăștiindu-se astăzi ca și ieri, ca și acum multe veacuri.

În odaia hotelului „Alcron" din Praga, la ora 5 dimineața mă trezi telefonul. Am avut timp doar să mă bărbieresc. Fadeev mi-a spus că plecăm cu un avion special și peste o oră ne vom bea ceaiul la Legnica. Pe aerodrom o cehoaică repeta într-una: „N-o să puteți decola. Ceața e atît de deasă că nu se vede nici avionul..." Dar și Fadeev, la rîndul lui, o ținea morțiș: „Trebuie să plecăm, trebuie să fim astăzi la Moscova".

În avion m-am așezat lîngă Joliot, care mi-a spus că ar vrea să stea de vorbă cu mine. „N-a fost ușor cu iugoslavii, începu el, unii membri ai comitetului erau împotrivă..." În aceeași clipă am adormit. M-am trezit cînd m-a apucat Joliot-Curie de mînă strigînd: „Privește!" Prin ferestruică am zărit grupuri de copaci cu ultimele cîteva frunze rare pe ei, erau deasupra noastră și nu sub noi. Avionul viră brusc: „Ne întoarcem la Praga, e ceață".

De cum am aterizat pe aerodromul din Praga, am intrat la bufet. La masa de alături cîțiva oameni beau bere și mîncau crenvurști. Fadeev încercă să telefoneze la Comitetul pentru Pace, nu răspunse nimeni. Era devreme, nici ora 9. I-am spus lui Fadeev că ar fi cazul să comandăm micul dejun. El s-a înfuriat: „Nu înțelegi că n-avem coroane?" Joliot-Curie îmi șopti: „Cum am face să căpătăm o ceașcă de cafea? Nu prea mi-e bine". Am comandat imediat cafele pentru toți, pîine, unt, șuncă (aceasta din urmă pentru Fadeev). El încercă să protesteze:

„Ai înnebunit! Dar dacă nu reușim să-i găsim cu telefonul pe cei de la Comitetul pentru Apărarea Păcii?" Am ridicat din umeri. Joliot-Curie bău două cești de cafea, mîncă o chiflă și mă întrebă pe neașteptate cu un zîmbet ușor: „Dumneata te gîndești din cînd în cînd la moarte?"

Veniră și cehii. Am stat mult timp la aerodrom, ceața se încăpățîna să nu se ridice. Am ajuns totuși în ziua aceea la Moscova.

20

„MĂ gîndesc arareori la moarte, dar cînd mă gîndesc, o fac cu insistență, nu caut să evit răspunsul", îmi mărturisise Joliot-Curie pe aerodromul din Praga. „Omul nu poate suporta ideea dispariției. Nu e vorba de teamă fizică, e ceva mult mai serios — refuzul de a accepta dispariția, golul. Am impresia că tocmai de aici provine ideea vieții de dincolo de mormînt și atîta timp cît știința s-a aflat în stare embrionară, oamenii s-au putut consola cu speranțe iluzorii. Cunoașterea cere omului bărbăție. Renunțarea la ideia vieții de apoi nu înseamnă cîtuși de puțin renunțarea la continuitate. Există legătura fizică dintre generații dictată de natură. Mai există și o altă legătură care se realizează prin muncă, prin creație, prin dragoste, e ceea ce rămîne cînd dispar și omul, și numele lui, și chiar osemintele lui..."

Am notat aceste cuvinte ale sale, dar ideia a fost exprimată de Joliot mult mai bine, opt ani mai tîrziu în eseul său „Valorile umane ale științei": „Nu o dată am avut prilejul să fiu martor la decepții îngrozitoare, care-i făceau pe oameni să-și piardă într-o clipă toată încrederea... Dar... fir-ar al naibii, aș vrea să întreb de ce viața de apoi trebuie să decurgă într-o altă lume decît cea de pe pămînt? Cînd mă gîndeam la moarte, chiar tînăr de tot, simțeam că mi se pune o problemă profund umană și pămînteană. Oare veșnicia nu înseamnă un lanț viu, palpabil, care ne leagă de lucrurile și oamenii care au existat înaintea noastră? Dacă îmi îngăduiți, am să vă împărtășesc o amintire. Într-o seară, adolescent fiind, îmi făceam lecțiile. La un moment dat, am pus mîna pe sfeșnicul de cositor, o amintire foarte veche de familie. Am încetat să mai scriu, copleșit de emoție. Am închis ochii și prin fața mea au început să se perinde tablourile cărora le fusese martor bătrînul sfeșnic... O zi veselă — o onomastică — niște oameni coboară în pivniță să ia vin, o noapte — toți stau de veghe lîngă un mort... Aveam impresia că simt căldura mîinilor care în decursul veacurilor au ținut acest sfeșnic, văd chipuri... Bineînțeles, totul era o fantezie, dar sfeșnicul m-a ajutat să văd pe cei pe care nu-i cunoșteam, să-i văd ca vii, și m-a făcut să mă eliberez pentru totdeauna de teama pe care mi-o inspira neființa. Orice om lasă pe pămînt o urmă de neuitat, fie chiar pe lemnul balustradei sau pe treapta de piatră a scării. Mi-e drag lemnul balustradei lustruit de atingerea atîtor mîini, mi-e dragă piatra roasă de pași, mi-e drag acest sfeșnic vechi de cositor, căci ele toate exprimă veșnicia..."

(Am început să vorbesc despre Joliot pornind de la această discuție despre moarte, deși cred că nu mi-a fost dat să întîlnesc un om mai plin de viață decît el. Au trecut destui ani de cînd a murit, dar îmi vine greu să-mi imaginez că nu mai este și nu o dată mă surprind, zicîndu-mi: „Păcat că n-a venit Joliot, el ne-ar fi spus cum să procedăm..."")

Discuția purtată pe aerodromul din Praga și-a avut continuarea. În 1955 Joliot a revenit la această temă. Ne aflam la Viena, la o ședință lărgită a Biroului Consiliului Mondial al Păcii. În raportul ținut, Joliot arătase că rezervele de armament atomic acumulate sînt suficiente pentru a distruge viața pe planetă. Unora asemenea apreciere le-a părut exagerat de pesimistă. („E părerea unui specialist. Din punct de vedere politic nu este just..."). De la Viena am plecat spre Paris, cu două săptămîni mai tîrziu decît Joliot, pentru că am așteptat viza. Chiar în prima zi a trecut pe la mine secretarul lui Joliot-Curie, Roger Meyer: „Joliot spune că va trebui să-și dea demisia din postul de președinte. Nu poate renunța la opiniile lui ca om de știință..." Incidentul a fost curînd aplanat. Joliot și-a recăpătat calmul dar cînd l-am întîlnit mi-a spus din capul locului: „Trebuie să înțelegi că e o problemă de conștiință! Politica este o funcțiune omenească de înaltă valoare. Dar dacă în ciuda bunului simț, a propunerilor sovietice, în ciuda a tot ceea ce facem, catastrofa se va declanșa, vă asigur că nu va mai exista nimeni care să poată discuta despre non-sensul politic al celor petrecute... Cînd mi s-a înmînat la Stockholm premiul Nobel, era

o atmosferă de sărbătoare. Eu am fost acela care am adus o notă discordantă în optimismul general. La data aceea nu-mi dădeam încă seama de forța energiei atomice și, bineînțeles, nu puteam să prevăd Hiroshima, totuși mi-am terminat discursul cu un avertisment: «Atenție!» Forțele pe care le-a descătușat omul sînt uriașe. Am amintit de noile stele care se aprind pentru a se stinge, era mai curînd o metaforă decît o ipoteză științifică... Moartea este un fapt cumplit, dar ceea ce a creat omul nu dispare, sînt convins că în ciuda zig-zagurilor istoriei, a căderilor, a prostiei — ea se explică prin copilăria omenirii: n-au trecut decît șase mii de ani, deci două sute de generații de cînd omenirea a început să gîndească — da, în ciuda prostiei există progres, mișcare înainte... Credincioșii socoteau că numai pe pămînt există ființe raționale. E prea puțin probabil... Dar dacă în ciuda a tot și a toate va izbucni o catastrofă atomică... Ce se va întîmpla atunci?... «O stea nouă?» Un gol? O generație transmite alteia ștafeta — repet cuvintele dumitale; dar în acest caz cui vom transmite noi ceea ce am creat timp de șase mii de ani? Un vid... Dumneata mi-ai spus că sînt optimist, dar eu repet: «atenție», nu există lucru mai primejdios decît iluziile. Un om care s-a însurat ieri, care a închiriat un apartament nou, cu greu își poate imagina că nici n-o să apuce să așeze mobila și totul se va transforma în scrum... De vină nu e știința, ci dezvoltarea inegală a omenirii. Din păcate, unii oameni care dețin multă putere nu au nici frîne morale, nici cunoștințe elementare; își imaginează că descătușarea energiei atomice

este încă o descoperire, ceva în genul mașinii cu abur sau a motorului diesel..."

Nu putem despărți biografia lui Joliot-Curie (așa i se spunea în cărți și ziare), a lui Joliot (așa îi spuneau cei care îl cunoșteau), a lui Fred (așa îi spuneau prietenii), de problemele care s-au ridicat în fața noastră o dată cu nașterea fizicii moderne. Eu unul am văzut zorile unei ere noi din viața omenirii în amurgul vieții mele. Bineînțeles, descoperirile lui Einstein m-au uluit încă pe la 1920, deși nu le prea înțelegeam. Hiroshima m-a zguduit prin dimensiunile calamității, dar nu mi-am dat seama de sensul celor petrecute. Bomba atomică m-a indignat pentru că era de o mie de ori sau de zece mii de ori mai puternică decît bombele obișnuite. În America puterea nu era în mîinile profesorului de la Universitatea Princeton considerat un om genial, dar sucit, cu plete lungi și cu sentimentele umanitare proprii veacului trecut, ci în ale unui contemporan, întru totul aspectuos, politician de duzină, care s-a găsit din întîmplare la postul de președinte.

Pe Einstein l-am ascultat cu pietate, dar am stat în societatea lui doar cîteva ceasuri. Pe Joliot l-am întîlnit de multe ori în decurs de opt ani. L-am îndrăgit, i-am îndrăgit inteligența, sensibilitatea de artist, intuiția cu adevărat feminină, îndrăzneala, puritatea. Și nu numai că l-am îndrăgit, dar îi port și recunoștință, el m-a ajutat să înțeleg ceea ce pînă atunci rămăsese inaccesibil pentru mine. Cuvintele lui Joliot și mai ales destinul său mi-au îngăduit să înțeleg chipul noii ere, Bernal, prietenul său, a spus în discursul rostit la moartea lui Joliot: „Tragedia lui a fost tragedia nobleței..." Iar seara Bernal a adăugat: „Și tragedia științei..."

Despre unii scriitori se spune că seamănă cu operele lor. Poate că și Joliot-Curie semăna cu lucrările sale, nu știu, sînt prea ignorant în fizica modernă ca să judec acest lucru. Pentru mine unul, însă, prin maniera sa de a se comporta, prin felul său de a discuta, prin tot ceea ce îl atrăgea, într-un cuvînt prin structura sa sufletească, Joliot nu semăna cîtuși de puțin cu reprezentarea pe care mi-o formasem încă din copilărie despre un om de știință. Nu avea nimic comun cu tipul acela de specialist îngust, de ascet, de om distrat, cufundat numai în cărți. E drept că tot ce se spune despre oamenii de știință, despre scriitori, ingineri, muzicieni înnăscuți este adesea tras de păr și arbitrar. Într-o zi Joliot mi-a spus: „Și eu mă mir cum de am devenit om de știință. În anii de școală visam să devin fotbalist profesionist și mi se prezicea un viitor strălucit. Dar a ieșit altfel... Se vede că a fost ceva care m-a atras spre știință. La început, am oscilat între chimie și fizică. Se vede că nici aici n-a fost o simplă întîmplare. Nu știu dacă aș fi avut asiduitatea și răbdarea necesară pentru chimie... La vîrsta mea oamenii nu numai că imprimă trăsăturile specifice firii lor muncii pe care o îndeplinesc, dar și aceste trăsături se modelează în funcție de munca lor. Pe cînd eu, unul, și astăzi mă mir că sînt om de știință. Crede-mă, mă simt mai la îndemînă cu pescarii din Arques, decît la reuniunile științifice..."

Se prea poate ca Joliot să nu se fi născut om de știință, dar devenise un savant și dăruise științei

totul : talentul, inițiativa sa creatoare, forțele sale. A cunoscut fericirea descoperirii, clipa în care, după spusele lui, simțea dorința să danseze, să strige, să bată din palme ; a trebuit însă să și plătească. Spunînd acestea, nu mă gîndesc la numeroasele nedreptăți suferite — o consecință a curajului său civic — deși de ele trebuie totuși să amintesc. Joliot a realizat reactorul atomic „Z.O.E." mîndria Franței. Un an mai tîrziu, șeful guvernului francez l-a demis pe Joliot din postul de comisar suprem pentru energia atomică : politicienii nu puteau ierta marelui savant că devenise comunist. Am să povestesc un episod, mai curînd amuzant decît tragic. În 1935, cînd regele Suediei i-a înmînat premiul Nobel, toate ziarele din Stockholm au scris despre tînărul savant francez, iar colegii suedezi erau în admirația lui. În martie 1950, Joliot a venit din nou la Stockholm, la sesiunea Comitetului permanent. Ziarele au tăcut. A doua zi l-am întîlnit pe stradă, ducîndu-și geamantanul. Patronul hotelului îl rugase să elibereze odaia, nu vroia să aibe printre clienți „un roșu".) Spunînd că a trebuit să plătească, nu mă gîndesc la represaliile administrative, ele nu sînt legate de descoperirea radioactivității artificiale, ci de rolul politic al lui Joliot. Altceva îl chinuia. Adesea repeta : „Oamenii de rînd încep să urască știința". Era perfect conștient de răspunderea ce-i revenea, spunea și la conferințe publice și în discuții particulare că energia atomică poate aduce oamenilor suprema fericire, eliberîndu-i de munca de rob, dar tot ea poate duce la pierzanie. În laborator se simțea stăpîn. În afară de descoperiri științifice mai există însă și aplicarea acestora și nu savanții, ci politicienii au hotărît să folosească descoperirile grandioase ale lui Einstein, Rutheford, Joliot-Curie, Niels Bohr, Fermi, Hahn — pentru a realiza arme de exterminare în masă. „Încrederea în știință a fost subminată, mi-a spus Joliot la una din ultimele noastre întîlniri, oamenii nu mai văd decît răul : strontiul, boala radiației, perspectiva pieirii generale..."

Poate cititorii îmi vor imputa că exagerez rolul personalității, dar nu scriu o carte de istorie, ci una de amintiri și îndrăznesc să mărturisesc că pentru mine, Mișcarea Partizanilor Păcii este indisolubil legată de calitățile personale ale lui Joliot, de conștiința răspunderii pe care el o avea ca fizician atomist, de iscusința cu care știa să apropie oameni cu concepții deosebite. Avea obiceiul să spună : „Nu e un dușman, e un adversar". În categoria dușmanilor nu trecea decît pe cei ce doreau războiul, iar adversari numea pe cei ce nu voiau să adere la mișcare, socotind-o procomunistă, dar încercau în felul lor să apere pacea.

După 1950 atmosfera era destul de încordată : izbucnise războiul din Coreea, învrăjbirea reciprocă atinsese apogeul. Mi-amintesc că și în anii aceia Joliot încercase să apere ba pe italianca Piaggio, o catolică, care socotea ambele părți răspunzătoare pentru acest război, ba pe Appel, o daneză care critica atacurile îndreptate împotriva politicii Occidentului, ba pe pastorul american Darr. Joliot spunea : „cu oamenii aceștia se poate și trebuie discutat în contradictoriu, dar nu aici, nu în cadrul Mișcării pentru pace".

Desigur, chiar dacă Joliot n-ar fi existat pe lume, Mișcarea Partizanilor Păcii tot s-ar fi năs-

cut ; fără el însă am impresia că această mişcare ar fi fost mai îngustă şi mai rigidă. Totul e politică : şi războiul şi lupta împotriva războiului. Oamenii pentru care politica era o profesiune, nici în cadrul Mişcării Pentru Pace nu se puteau elibera de deprinderile lor, de anumite formule. (Tocmai de aceea Joliot preţuia foarte mult participarea la mişcare a lui Ives Farge, care nu avea nimic dintr-un politician de profesie.)

Mişcarea Partizanilor Păcii îi răpea lui Joliot foarte mult timp. Într-o zi mi-a mărturisit : „Sînt clipe în care încep să mă îndoiesc... Oamenii apropiaţi mie îmi spun : «Nu mai poţi continua aşa...» Într-adevăr, de ce trebuie să fiu eu cel care să împac pe partizanii păcii din Olanda cu cei din Indonezia ? De ce la mine vin oamenii să-mi povestească despre neînţelegerile dintre membrii secretariatului ? De ce mi se cere mie să-l calmez pe reprezentantul Hondurasului făgăduindu-i că la congresul viitor i se va da cuvîntul ziua şi nu noaptea... Toate astea ar putea să le facă şi alţii. Aş vrea să am timp liber pentru muncă ştiinţifică , dar, în acelaşi timp, îmi dau seama că nu se poate trasa o linie de demarcare : pînă aici fac eu, de aici alţii. Cu atît mai mult cu cît toţi s-au obişnuit să mi se adreseze mie. Deci vor spune : «înseamnă că deacum Mişcarea pentru Pace a trecut pe planul al doilea.» Oamenii care îmi fac imputări au dreptate. Locul meu este în laborator şi nu în comisiile unde o noapte întreagă se discută dacă trebuie folosit cuvîntul «a cere» sau «a propune». În aceste comisii este locul politicienilor : Laurant, Sereni, Nenni... Dorinţa mea este însă ca mişcarea noastră să

capete amploare tot mai mare, numai în acest caz ea va putea înrîuri politica statelor din Apus. Iar aceasta înseamnă că trebuie să stau la şedinţele comisiilor..."

Problemele politice care au fost actuale în 1950 au rămas actuale şi astăzi. Oamenii care au lucrat cu Joliot-Curie mai sînt în viaţă, de aceea trebuie să trec multe lucruri sub tăcere. Au existat greutăţi serioase, nopţi nedormite, dezbinări politice, uneori şi antipatii personale. Nu totdeauna Joliot reuşea să-i împace pe oameni, să-i îmbărbăteze. Într-o zi mi-a spus : „X mi-a imputat că sînt prea optimist... Ca să fii optimist, trebuie să cugeţi puţin la mersul istoriei. În unele cazuri însă şi tovarăşii comunişti se miră de optimismul meu. Probabil că e o trăsătură a firii mele, ţine nu atît de filozofie, cît de fiziologie..." Ştiu totuşi că Joliot a cunoscut săptămîni foarte grele ; se vede că se pricepea să îmbărbăteze nu numai pe alţii, dar şi pe sine însuşi.

Înfăţişarea lui era mai curînd a unui sportiv, decît a unui savant. Îi plăcea să schieze, era un pescar pasionat. Pereţii casei sale din Antony erau împodobiţi cu capete uriaşe de ştiuci împăiate, pe care le pescuise. În ziua de 18 martie 1950, Joliot împlinise cincizeci de ani. Era exact în timpul unei sesiuni a Comitetului permanent. Prietenii suedezi şi-au adus aminte de aniversare şi la miting i-au oferit un dar. Şedeam alături. Joliot ghici pe loc : „O undiţă !" Chipul lui exprima o bucurie şi o curiozitate de copil. Nu îndrăznea să desfacă pachetul de faţă cu toată lumea, de aceea s-a aplecat, a rupt o bucăţică de

hîrtie și mi-a șoptit plin de entuziasm : „E din-tr-un bambus cu totul special".

În vara anului 1951 Joliot își petrecea concediul în împrejurimile Moscovei. Într-o zi a venit să mă viziteze la Novîi Ierusalim. Era bine dispus, glumea, înainte de a ne așeza la masă a mărturisit că în Uniunea Sovietică are un dușman, o iarbă pe care o întîlnește peste tot : în supă, în cartofi, în carne (dușmanul s-a dovedit a fi mărar). După masă ne-a întrebat dacă nu avem un samovar. Aveam unul. Cu vreo trei ani în urmă îl primisem în dar de la o uzină din Tula. Nu-l folosisem însă niciodată. Am încercat să facem foc : puneam surcele, ele ardeau fără să aprindă cărbunii sau se stingeau pe loc. Joliot sufla în burlan din răsputeri. În cele din urmă i-am venit de hac samovarului. Joliot era entuziasmat de sălciile bătrîne, a examinat îndelung căsuțele pentru grauri și, la plecare, mi-a spus : „Cînd te gîndești că nici n-am discutat despre birou, despre secretariat, despre Rogge. Asta zic și eu e adevărată zi de pace !"

O săptămînă mai tîrziu ne aflam la Helsinki la sesiunea biroului. Lui Joliot i se pusese la dispoziție un vagon-salon, călătorea împreună cu soția sa, Irène Joliot-Curie. La Leningrad, Joliot m-a rugat să-l duc la Ermitaj : „Mi s-a spus că acolo există o parte din tablourile pe care le-am văzut cu cincisprezece ani în urmă la Muzeul de pictură apuseană din Moscova". La data aceea impresioniștii, ca să nu mai vorbesc de Matisse și Picasso, erau socotiți pictori contraindicați pentru vizitatorii muzeului, și o colecție din cele mai prețioase se afla în depozit : tablourile atîrnau pe

niște scuturi de lemn. Joliot era încîntat. Îi plăceau îndeosebi peisajele lui Sisley, Monet, Pissarro. Cînd am plecat de acolo mi-a spus : „Parcă aș fi petrecut o vară întreagă la țară. Sînt alt om..." Apoi, aplecîndu-se spre mine, adăugă încet : „E păcat să-i lipsiți pe oamenii sovietici de asemenea bucurie". Și de îndată completă : „Sînt convins că nu va dura mult".

În 1955 Joliot se îmbolnăvi grav și fu internat în spitalul Saint-Antoine. (A murit în același spital, trei ani mai tîrziu.) E o clădire foarte veche și mohorîtă. Ședea într-o rezervă mică. Îmi povesti că doctorii nu sînt siguri de diagnostic, dar el se autoobservă, face note, s-a împrietenit cu medicul primar. Apoi, bineînțeles, a trecut la o altă temă : e momentul să încercăm să lărgim mișcarea pentru pace... Pe neașteptate mi-a întins o pînză care fusese întoarsă cu fața spre perete și, jenat, mi-a spus : „Sînt condamnat să trîndăvesc și m-am apucat de pictură. Nu mă judeca prea aspru, n-am învățat niciodată și încep de la «a»". Pînza înfățișa peisajul pe care el îl vedea prin fereastră : o curte, cîțiva copaci, zidul casei. Am mai văzut o pînză, încă una... Joliot m-a întrebat : „E foarte slab ?..." I-am răspuns că peisajele dovedesc un simț al luminii și umbrelor, sinceritate, chiar naivitate, deși desenul e destul de sigur. Mi-a spus : „Distracția unui copil de cincizeci și patru de ani".

În primăvara lui 1956 a murit de leucemie Irène Joliot-Curie. Pentru Joliot a fost o lovitură cumplită. Trăiseră și munciseră cot la cot timp de treizeci de ani : în 1926 tînărul laborant, care lucra la Institutul de radiu condus de Marie-

Curie, s-a căsătorit cu fiica acesteia, asistentă la același Institut. Au fost o pereche unită, deși semănau foarte puțin unul cu celălalt. Irène era mai reținută, tăcută, și Joliot, de obicei vorbăreț, în prezența ei tăcea și el adesea. Mi-amintesc de noaptea pe care am petrecut-o atunci în tren. Irène s-a retras curînd în compartiment, iar Joliot a rămas cu mine. Mi-a vorbit despre singurătate, despre „firea sa de plebeu", mi-a spus că uneori simte nevoia să iasă din făgașul obișnuit al vieții: „Sîntem cu toții niște mașini care patinăm pe loc". În 1956 Joliot a venit la Viena. L-am întîmpinat în gară. Seara, mi-a spus: „Irène a murit de o boală căreia noi îi spunem, boală profesională. Astăzi sîntem mai precauți, dar pe la 1930..." După cîteva clipe de tăcere, adăugă încet: „Nu mi-e de loc ușor!" Un an mai tîrziu l-am vizitat în casa lui de la Antony. Mi-a arătat grădina, un zid întreg de trandafiri agățători minunați, ultimele lalele: „Irène știa să aleagă foarte bine culoarea lalelelor. Primăvara trecută, cînd au înflorit, Irène nu mai era..." Cîteva clipe după aceea, adăugă: „Sînt cuprins de un fel de febră, de grabă, vreau să mai fac cîte ceva; nu sînt ipohondru, dar nu trebuie să fiu nici exagerat de superficial..."

Încă înainte, în 1956, adusese într-o zi vorba despre Stalin: „Mulți dintre intelectualii noștri au început să se îndoiască după congresul al XX-lea. Eu, dimpotrivă, am impresia că putem vorbi de un progres al cauzei noastre. Eu unul, niciodată nu m-am înșelat pe mine însumi, cum făceau alții, care vorbeau despre Stalin ca despre un semizeu. Mi-amintesc că i-am spus o dată lui X: „Atenție! nu trebuie să credem în infailibilitate. Să lăsăm asta pe seama catolicilor. Am văzut multe aspecte negative în Uniunea Sovietică, dar nu e de mirare, ei sînt cei care au început..." În primăvara lui 1958 cînd m-a invitat la Antony, mi-a spus: „Te rog în fața copiilor să povestești numai despre lucruri bune care se fac la voi. Iar noi doi — să vorbim acum despre trecut... Dumneata pricepi totul? Eu m-am gîndit mult și totuși nu am înțeles pînă la capăt..."

A devenit comunist într-o epocă foarte grea, în 1942, și pînă la moarte a fost credincios drumului ales. Alegerea pe care a făcut-o n-a fost determinată numai de elemente afective, de eroismul comuniștilor în mișcarea de rezistență, de lupta poporului sovietic împotriva fascismului, dar și de logică, de gîndirea omului de știință. Aducîndu-și aminte de Fadeev, Joliot mi-a spus: „Într-o zi ne-am certat. Dacă ți-aduci aminte, asta a fost la Viena. Căuta să mă convingă să renunț la cuvintele mele, cînd afirmasem că războiul poate distruge viața de pe planeta noastră; repeta mereu: Vă cunoaștem ca pe un prieten credincios. I-am replicat că în prietenie e nevoie de credință, pe cînd în politică și în știință trebuie nu numai să ai încredere în prieteni, dar să și gîndești".

Joliot avea o figură tipică de francez: trăsături fine, bine conturate; firea lui purta de asemenea o amprentă națională, chiar cînd se bucura păstra o ușoară umbră de tristețe, vorbea mult, dar arareori îi scăpau vorbe de prisos, iar în raționamente era totdeauna precis și logic.

L-am văzut la Antony, înconjurat de nepoţi — copiii fiicei sale, Hélène — şi mi-am adus aminte de versurile lui Hugo: „Arta de a fi bunic". În casă erau multe lucruri frumoase, la masă s-a servit un vin bun, în odaia de lucru se aflau fotografiile prietenilor, peste toate stăpînea limpezimea, lumina, bucuria. Nu ştiam că-l văd pe Joliot ultima oară.

La funeralii am fost împreună cu D. V. Skobelţîn, care lucrase prin 1930 în laboratorul lui Joliot. El şi cu mine cunoşteam doi oameni diferiţi, dar iubeam pe unul şi acelaşi.

După îndelungi tratative între copiii lui Joliot şi reprezentanţii guvernului, funeraliile s-au împărţit în două etape. Revenind la Moscova am scris: „În curtea interioară a vechii Sorbonne, în faţa unei capele din secolul al XVII-lea, între monumentul lui Hugo şi al lui Pasteur, a fost aşezat catafalcul... În jurul lui, ca nişte statui, soldaţi din garda republicană cu coifuri antice, împodobite cu cozi de cal, miniştri şi ambasadori, academicieni şi senatori, membrii consiliului ştiinţific al Sorbonnei în togi roşii tivite cu hermină... Apoi miniştrii au plecat, au plecat şi ostaşii din gardă. În orăşelul Sceaux, suburbie a Parisului, s-au adunat lîngă cimitir prietenii şi tovarăşii lui Joliot, partizanii păcii, studenţii care îi frecventaseră cursurile, muncitori, femei casnice, laboranţi, funcţionari, oameni simpli din Franţa. Era o zi cu furtună, prin ploaia torenţială treceau şiruri nesfîrşite de oameni, mulţi plîngeau; alături de cununile solemne, grele, vedeai flori modeste din grădinile Franţei..."

Seara ne-am strîns — cîţiva membri ai Biroului Consiliului Mondial veniţi la înmormîntare: trebuia să hotărîm cum să acţionăm mai departe. Au fost, ţin minte, Bernal, Casanova, Spano, Isabella Blumme. Nu puteam rosti nici un cuvînt, durerea era prea recentă. Îl vedeam în faţa mea pe Fred viu şi nu-mi puteam imagina că nu mai este. De altfel şi astăzi, după mulţi ani, îl văd viu şi de fiecare dată mă revolt, cînd îmi zic: a murit... Avea obiceiul să spună că orice om lasă o urmă pe pămînt, dar amintirea lui e greu s-o numeşti urmă, e mai curînd o rană, o rană şi un hotar..

21

MIŞCAREA Partizanilor Păcii a organizat congrese şi mitinguri la care participau mii şi mii de oameni. La Roma două sute de mii de oameni au manifestat pe străzi cu făclii aprinse. Am fost primiţi în mod solemn de Bierut, preşedintele Poloniei, la Delhi, Nehru ne-a vorbit despre spiritul pacifist tradiţional al Indiei. Am aşezat cununi pe mormîntul lui Gandhi şi în peşterile unde au fost împuşcaţi de Gestapo patrioţi italieni. La congresul de la Varşovia am văzut cămaşa îmbibată de sînge a studentului Alonso, din Paraguay, care a murit chinuit de poliţie pentru că a apărat pacea. La Viena, a murit de infarct unul din delegaţii brazilieni: zborul prea lung i-a fost fatal. La unul din congrese şi-a

recitat versurile Nazim Hikmet. La un altul a cîntat Paul Robeson. Altădată un bătrîn cîntăreț popular din India și-a recitat poemul, glorificînd frăția dintre oameni. Am ascultat discursuri rostite de oratori parlamentari cu experiență, precum Pierre Cot și Nenni. L-am auzit pe Sartre citind un eseu strălucit, pe călugării budiști rostind rugăciuni. Uneori întrunirile noastre erau furtunoase. În decembrie 1956, la Helsinki, o ședință a Biroului a început la nouă dimineața și de abia la ora opt dimineața în ziua următoare am ajuns la o înțelegere: am discutat 23 de ore la rînd într-o sală îmbîcsită, plină de fum. Cinci ani mai tîrziu s-a discutat convocarea unui Congres pentru dezarmare, ceea ce i-a scos din fire pe delegații chinezi, și sala cooperatorilor suedezi, deprinsă cu discutarea pașnică a veniturilor realizate timp de un an, s-a transformat într-un adevărat cîmp de luptă.

Aruncînd o privire în urmă mi-amintesc cu deosebită emoție de sesiunea de la Stockholm din martie 1950. În aparență nu era nimic deosebit. Veniseră vreo sută cincizeci de persoane. Ședințele se țineau în sala unui restaurant, la subsol (Glumind, spuneam: „În catacombe".) Ziarele suedeze nu pomeneau de sesiunea noastră și locuitorii Stockholmului se interesau prea puțin de noi. De asemenea, n-am reținut nici un discurs mai important. În istoria mișcării noastre însă, Apelul de la Stockholm deține un loc excepțional de important. Ne dădeam seama că ne adresăm către milioane și milioane de oameni, că de succesul sau insuccesul apelului nostru depind multe lucruri și cînd Joliot-Curie a citit textul apelului

(cred că era cel mai scurt dintre toate textele pe care le-am votat), ne-am simțit cu toții cuprinși de emoție. Noi am și fost cei dintîi care ne-am pus semnăturile pe apel.

Cu cîteva luni înainte de sesiunea de la Stockholm guvernul sovietic într-o declarație a anunțat că este obligat să se înzestreze cu arma atomică. Presa apuseană afirma sus și tare că niciodată Uniunea Sovietică nu va reuși să ajungă America în ce privește armamentul atomic. Despre cel de-al treilea război mondial se discuta ca despre un eveniment ce urma să aibă loc a doua zi. Un ziar francez organizase chiar o anchetă pe tema: „Ce atitudine veți lua dacă rușii vor ocupa Parisul?" Presa apuseană numea Apelul de la Stockholm un nou „cal troian". Ziariștii mă întrebau dacă nu cumva am condamnat bomba atomică pentru că frînează planurile de cotropire pe care le nutrește Moscova? Filistinii înspăimîntați la culme vedeau de pe-acum tancurile sovietice pe Champs-Elysées sau pe Piccadilly. Cînd radio-America a transmis un *sketch*, consacrat unei invazii imaginare, s-a deslănțuit o adevărată panică. Un american mi-a povestit că la San-Francisco, o fetiță, căreia fratele ei mai mare i-a descris cum vor nimici bombele atomice pe „roșii", a întrebat: „N-am putea pleca undeva, unde să nu mai existe cer?" Oamenii maturi judecau altfel: bomba atomică le părea multora o apărare, o salvare.

Un ziarist danez, Kirkeby, spirit radical din veacul trecut, pe care-l cunoscusem încă în 1920, mi-a povestit că a stat la îndoială dacă să-și pună sau nu semnătura pe Apelul de la Stockholm. El

personal ura războiul, dar socotea că interzicerea bombei atomice este avantajoasă pentru o singură parte: „Am întrebat-o pe soția mea, mi-a povestit el: Nu ți se pare că acest apel privește o singură parte?" Ea mi-a răspuns: Tot ce se poate. Dar bomba atomică privește pe copiii noștri. Și soția mea a semnat..." Probabil că milioane de femei și bărbați au semnat cu același sentiment Apelul.

S-a produs o adevărată minune: Apelul pe care l-am votat în subsolul unui restaurant din Stockholm a făcut înconjurul lumii. Jumătate de an mai tîrziu am văzut la Varșovia femei din Franța, Italia, Argentina, Grecia, care au trecut din casă în casă, au bătut din ușă în ușă. Mi-amintesc de o muncitoare tipografă, o italiancă, Firmina, care strînsese optsprezece mii de semnături. Mi-a povestit cum a reușit să convingă călugărițe, femei catolice, care se temeau de comuniști ca de un diavol. Delegații din Brazilia au adus cu ei lădițe pline de foi de hîrtie: țăranii analfabeți puseseră în loc de semnătură, cruciulițe. Reprezentanții Africei Negre arătau bastoane cu răboaje în loc de semnături.

Mulți ani mai tîrziu, unul din comentatorii militari ai S.U.A., a mărturisit că cele cinci sute de milioane de semnături pe Apelul de Pace de la Stockholm, l-au făcut pe Truman să șovăie în momentul cînd s-a pus problema folosirii bombei atomice în războiul din Coreea. Desigur, în primăvara anului 1950 nu puteam prevedea acest lucru; oricum însă, am plecat emoționați din „catacombe".

Apelul a fost votat în ziua de 19 martie. În seara aceleiași zile am fost invitat la cină de senatorul Branting, social-democrat de stînga. Totul era în stil suedez: ospitalitate, dar și oarecare solemnitate. Gazda propunea toasturi, iar pe masă tremura subțirel flacăra lumînărilor de ceară. Nenni vorbea despre Vatican, despre pactul Atlantic, Hjalmar Mehr, prietenul lui Branting, discuta cu cineva despre „Uniunea Scandinavă". S-ar fi părut că era cazul să mă obișnuiesc de mult cu asemenea reuniuni și totuși mă simțeam puțin jenat.

La masă, m-au așezat alături de o femeie tînără, Liselotte Mehr. Vorbeam în franceză. Pe neașteptate ea a spus rusește: „Am învățat la Moscova..." Se născuse în Germania; cînd Hitler a venit la putere, părinții ei au reușit să plece la Paris, iar apoi s-au mutat la Moscova. Fetița a făcut acolo școala medie. Mai apoi familia s-a stabilit la Stockholm și aici Liselotte s-a întîlnit cu Mehr. M-am simțit pe dată ușurat: a învățat la Moscova, înseamnă că nu e un om străin nouă...

Pe Branting mi-l aminteam destul de vag din Spania. Pe la 1930 numele lui fusese des pomenit în presă: îl demascase pe Goering în timpul procesului lui Dimitrov, organizase ajutorarea republicanilor spanioli. Kollontai îmi povestise că în anii războiului luase atitudine împotriva tovarășilor săi de partid, care încercaseră să facă compromisuri cu Hitler. Deși călătorisem mult prin Suedia, cu un sfert de veac în urmă, pe oameni îi cunoșteam relativ puțin, mai bine zis aveam despre ei o imagine întrucîtva abstractă, moștenită

probabil din cărţile lui Strindberg. Aveam impresia că aproape fiecare suedez este un luptător împotriva nedreptăţii, scrie versuri despre moarte şi se teme de toate nimicurile vieţii cotidiene. Mai tîrziu m-am împrietenit cu Branting, am organizat împreună cu el cîteva întîlniri la „Masa rotundă". Acest viking era un om bătrîn şi singuratic ; într-o singură privinţă avusesem dreptate : scria într-adevăr versuri despre moarte. Cînd a murit, în 1965, pentru o clipă mi-au revenit în amintire anii ce au urmat după 1930.

Noaptea era încă rece. Am hoinărit îndelung pe străzile pustii. La Stockholm pescăruşii ţin locul porumbeilor. Păsările acestea ar trebui să zboare sus, deasupra mării, dar ele preferă, întocmai ca şi porumbeii, să trăiască în apropierea oamenilor ; în largul mării se rotesc în jurul vaselor, iar la Stockholm pescăruşii zgomotoşi, agitaţi, se vînzolesc pe cheiuri. Lumina felinarelor era puternică deşi rece. În vitrinele strălucitoare stăteau ca încremenite serviciile de masă, aspiratoarele, cămăşile bărbăteşti, portocalele. Un bătrîn plimba un *fox-terrier* gras. Doi marinari treceau legănîndu-se şi strigînd vorbe nedesluşite. Îndrăgostiţii se sărutau lipiţi de un stîlp acoperit cu afişe, în bătaia rece a vîntului Balticei. Străzi lungi şi pustii. Unele ferestre erau luminate, acolo oamenii visează, se ceartă, plîng, dansează... Către dimineaţă, în odăiţa hotelului, mi-am notat în agendă următoarele cuvinte : „în primul rînd contează oamenii". Nu-mi aduc aminte de ce le-am notat tocmai în ziua aceea, căci aceste cuvinte se potrivesc la orice zi şi la viaţa oricui.

Autorităţile suedeze se caracterizau prin toleranţă şi ospitalitate. Mi s-a întîmplat să vizitez de cîteva ori Stockholmul şi aş putea spune că oraşul acesta a intrat în viaţa mea. La Stockholm (sau în alte oraşe ale Suediei) s-au organizat congrese, conferinţe, sesiuni ale Consiliului Mondial, şedinţe ale biroului. Am avut prilejul să iau cuvîntul la mitinguri, la Goeteborg, la Norrkoeping. Am fost invitat de scriitori la clubul lor. Am ţinut conferinţe în faţa studenţilor din Uppsala şi Lund ; am făcut cunoştinţă cu cîţiva miniştri, cu cîţiva savanţi, Gustavson şi Myrdal, între alţii, am stat de vorbă cu poeţi şi ziarişti. Suedia este totdeauna un prilej de uimire pentru un străin. Ţara aceasta a fost o răsfăţată a soartei : de două ori războaiele mondiale au cruţat-o. Dintr-o periferie rustică, idilică a Europei, s-a transformat într-un stat cu industrie înaintată şi confort ultramodern. Arhitectura ei modernă, pare a fi o întrupare a visurilor nutrite de constructiviştii noştri pe la 1920. Totul pare aici raţional : ferestrele largi, fotoliile, iahturile, bucătăriile. Cu toate acestea nu numai în cărţile scriitorilor suedezi, dar şi într-o discuţie cu oricare suedez, după ce a băut o sticlă de votcă, vezi atîtea contradicţii, atîta frămîntare sufletească, încît te minunezi. Se vede că acest confort trezeşte un sentiment de admiraţie, dar totodată generează şi o sărăcie sufletească, are darul de a te prinde şi de a te scoate din fire.

Am prilejul să mă întîlnesc destul de des cu poetul, romancierul, eseistul Arthur Lundcvist. Ne-am cunoscut în 1950, la un congres al păcii. E fiul unui argat din Skania ; chipul său are contururi mai curînd blînde, lirice. În opiniile sale este

un intransigent, iar sufleteşte înrudit cu fiordurile... Omul acesta călătoreşte aproape tot timpul, a străbătut jumătate din globul pămîntesc, şi nici în creaţia, nici în viaţa lui n-ai să găseşti urmă de confort. Din fragedă tinereţe a luptat împotriva epigonilor, împotriva conservatorismului social, a vorbit (şi vorbeşte) despre triumful viitorului, e un optimist, dar un optimist foarte trist. Nu m-am mirat cînd am auzit la radio că în timpul îngrozitorului cutremur de la Agadîr, Lundcvist s-a găsit acolo : după părerea mea, sub picioarele acestui om pămîntul se cutremură continuu, dar el are picioare lungi şi solide.

Am fost la Stockholm, împreună cu academicianul D.V. Skobeltîn, pentru a înmîna lui Lundcvist Premiul „Lenin" pentru Pace. Era un moment care coincidea cu o încordare, cu un nou reviriment al „războiului rece". Cu o săptămînă înainte Academia suedeză decernase lui Pasternak Premiul Nobel. Ceremonialul înmînării Premiului lui Lundcvist urma să aibă loc în sala mică a Palatului Filarmonicii din Stockholm. Pe estradă apăru un om îmbrăcat în frac şi declară cu un aer trist : „Partea muzicală nu va mai avea loc. Cuartetul s-a destrămat din cauza evenimentelor..." (Am aflat apoi că „din cauza evenimentelor" unul din membrii acestui cuartet renumit a refuzat să mai cînte.) La cina solemnă, cu nelipsitele lumînări, Lundcvist s-a ridicat în picioare şi a spus : „Aş zice că, în genere, e totdeauna rău să fii scriitor", a stat aşa cîteva clipe, apoi s-a aşezat pe scaun.

De ce oare în Suedia există mulţi „poeţi blestemaţi", mulţi alcoolici pesimişti, mulţi sinucigaşi ?

Nu ştiu şi nu vreau să fac ipoteze paradoxale. Cred că un lucru e sigur : „Totul depinde, în primul rînd, de oameni". Se vede că oamenilor nu le e suficient nici scrumbia gătită cu cea mai mare artă, nici raiul din mase plastice.

După 1950, cînd „dezgheţul" a cuprins numeroase sfere ale vieţii, Liselotte mi-a povestit despre anii ei de şcoală care au coincis cu perioada teroarei lui Ejov. În clasă apăreau cînd băieţi cu un aer speriat, cînd fetiţe plînse. Liselotte s-a îndrăgostit copilăreşte de unul din profesorii săi. Acesta a dispărut. Liselotte a cunoscut Moscova într-o perioadă foarte grea şi în ciuda acestui fapt, sau poate tocmai datorită lui, în sufletul ei a rămas vie dragostea pentru sovietici, pentru limba rusă, pentru Moscova.

Aş vrea să întrerup povestirea mea despre Stockholm şi să relatez o întîmplare. Trebuie s-o povestesc, deşi ea poate părea neverosimilă sau literaturizată. Eroul ei se cheamă André, noi îi spuneam Andrei, n-am să-i dau numele de familie, poate că nu i-ar face plăcere să devină cunoscut. În anul Revoluţiei din Octombrie, un emigrant rus, scriitor, a cunoscut la Paris o tînără poetă de origină rusă şi ea. S-a născut André. Curînd după aceea tatăl a plecat în Rusia, iar poeta s-a căsătorit cu un sculptor, devenit ulterior celebru. Tatăl vitreg îl iubea pe André, chiar îl răsfăţa. Într-o bună zi André a văzut filmul „Crucişătorul Potemkin". Băiatul ştia că tatăl lui bun se află la Moscova, şi a hotărît în sinea lui să plece în Rusia sovietică. Copilul a fost trecut în paşaportul pictorului sovietic Şterenberg şi astfel a ajuns la Moscova, la tatăl său, care se însurase între

timp cu o femeie tînără. André n-a găsit aici nici urmă de romantism. Mama vitregă îl trimitea să stea la coadă după cumpărături. Curînd băiatul s-a certat cu ea și a ajuns vagabond. Mi-aduc aminte că maică-sa îmi arăta, plîngînd în hohote, o scrisoare a lui André, pe care băiatul o scrisese noaptea, într-o farmacie, unde se adăpostise din cauza gerului.

În cursul unei razii, André a fost prins de miliție și adus în casa părintească. La școală a reușit să convingă pe doi dintre colegii lui să fugă cu el la Paris. Băieții aveau biciclete, iar André a furat un revolver. Noaptea a avut loc un schimb de focuri la granița turcă și grănicerii i-au arestat pe fugari. Mama lui André a cerut ajutorul lui Romain Rolland și apoi a plecat la Capri, să-l roage pe Gorki să intervină. Vremurile erau încă blînde și André a fost trimis într-o colonie de reeducare, la Bolșevo. În 1934 a revenit la Moscova ; l-am întîlnit într-o bună zi, m-a întrebat de mama lui, de tatăl său vitreg. După ce am stat de vorbă cu el o oră, mi-am dat seama că soarta lui nu va fi ușoară. În 1937, cînd tatăl lui a fost arestat, André s-a dus la ambasada franceză și a cerut să fie trimis la Paris. Nu avea nici un fel de acte care să confirme că se născuse în Franța. În aceeași zi a fost arestat și trimis într-un lagăr de concentrare. După ce și-a ispășit pedeapsa și a fost eliberat, a venit la Moscova și s-a dus din nou la ambasada franceză. A fost din nou trimis în lagăr.

Prin 1953, cred, am primit de la el o scrisoare, am scris la rîndul meu procurorului, vorbindu-i despre destinul acestui om. În cele din

urmă André a fost eliberat. De astă dată nu mai aveam în față un adolescent, ci un om încărunțit, care uitase limba franceză, fără să-și fi însușit bine rusa, care nu avea nici o meserie, își petrecea zilele, cînd în casa unui profesor, cînd a unui inginer — tovarășii lui de lagăr. În cele din urmă i s-a dat voie să plece în Franța.

Într-una din vizitele mele la Paris a venit să mă vadă. Era bine îmbrăcat, mi-a povestit că la început se ținuseră după el scai ziariștii, care aflaseră de la ambasadă de soarta lui neobișnuită, dar a refuzat să răspundă la întrebările lor. Muncește, cîștigă destul de bine, stă împreună cu mama lui. După o clipă de tăcere, a spus cu o voce scăzută : „Viața de-aici nu este interesantă, mă trage ața înapoi, în Uniunea Sovietică. De astă dată nu mai sînt visele naive ale unui băiețandru, ci concluzia lucidă a unui om care a trecut de patruzeci de ani. Acolo am cunoscut oameni adevărați..." Cînd i-am povestit lui Liselotte istoria lui André, ea mi-a spus : „Îl înțeleg".

Să revin la orașul de care sînt legate și Mișcarea Partizanilor Păcii și multe momente din viața mea. E un oraș al nordului, vara vremea e rece, în decembrie zilele sînt scurte. Deși am stat ani mulți la Paris, am fire de nordic. Știu cît de greu se topește gheața în relațiile dintre oameni. Nordicii iubesc mult mai mult plantele de casă decît parizienii. Iar căldura sufletească este îndeosebi prețuită acolo unde oamenii tac mult și s-au obișnuit cu singurătatea.

„În primul rînd contează oamenii"... În 1950 aveam aproape șaizeci de ani. Bineînțeles eram

mult mai viguros decît sînt astăzi, puteam lucra zece ore la rînd, puteam umbla zece kilometri pe jos, fără să mă opresc, dar în sufletul meu erau destule neguri. Îmi ziceam că nu trăiesc, ci termin ce mi-a rămas de trăit și inerția sufletească o treceam pe socoteala vîrstei. Nu puteam să nu scriu, dar în anii aceia era greu să scrii. Nu mă refer la toți scriitorii, vorbesc despre mine. În munca scriitoricească depindeam de actualitate, de ziare, de o scrisoare tristă ce-mi mărturisea o durere a cuiva, căruia nu eram în stare să-i viu în ajutor. În 1950 începusem să scriu romanul „Al nouălea val" ; am scris mult, dar fără înflăcărare. M-a salvat Mișcarea Partizanilor Păcii : era o muncă plină de acțiune, care îmi dădea prilejul să întîlnesc oameni buni și să lupt pentru o cauză dreaptă. Poate că și succesul Apelului de la Stockholm se datorește în primul rînd oamenilor. Pe Joliot-Curie sau pe Yves Farge îi cunoștea milioane de oameni. Se vede însă că femeia aceia din Italia, Firmina, personaj anonim, avea un suflet mare de vreme ce a reușit să convingă mii de necunoscuți.

Da, multe amintiri îmi sînt legate de Stockolm. În acest oraș, discutînd cu Liselotte, într-o zi mohorîtă de iarnă, mi-a trecut prin minte să scriu cartea ale cărei pagini sînt pe punctul de a le încheia acum. Nu știu dacă este o carte reușită sau nu ; e totdeauna foarte greu pentru un autor să-și judece singur munca ; pot spune însă că este într-adevăr cartea mea. O scriu dintr-o necesitate lăuntrică, cu sinceritate, fără veninul care, în cîteva rînduri m-a salvat altă dată, dar și fără dulcegărie calculată. Țin minte și cum anume

mi-a venit ideea de a o scrie : mi s-a făcut dintr-o dată teamă că am să mor și n-am să povestesc despre oamenii pe care i-am cunoscut, pe care i-am iubit. Ideea „anilor" și a „vieții" s-a născut mai apoi. Am văzut că este imposibil să vorbesc despre alții făcînd abstracție de mine însumi. Cînd m-am hotărît să mă așez la masă și să scriu această carte, nu m-am gîndit la speranțele și rătăcirile mele : în fața mea se perindau chipurile oamenilor plecați din viață, care îmi fuseseră apropiați, dragi, care rămăseseră vii în amintirea mea.

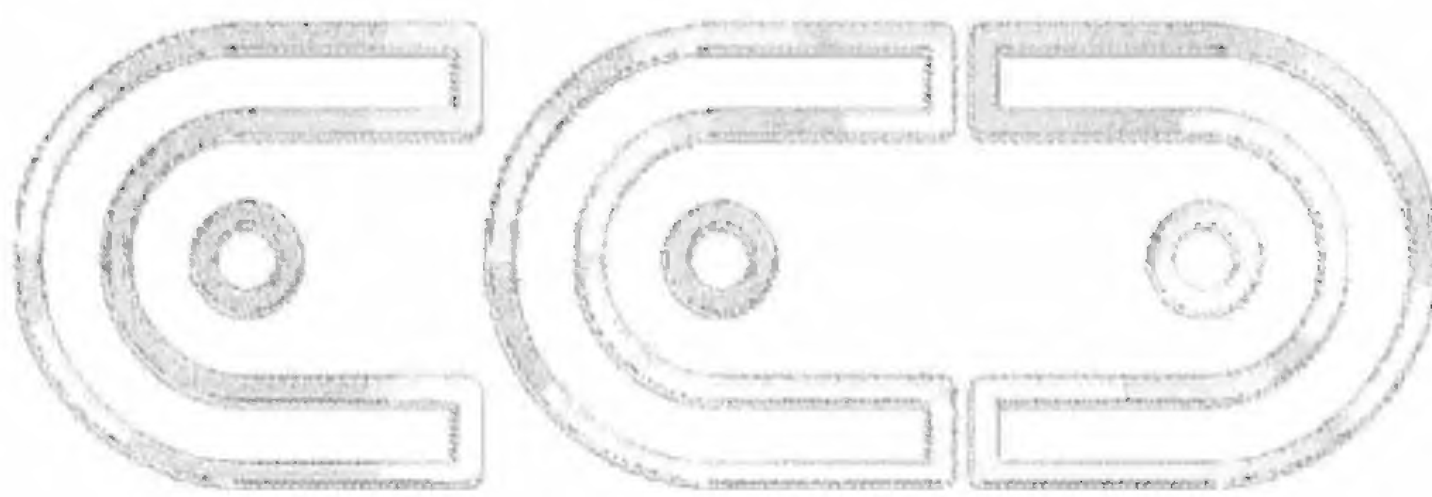
Cu un fel de teamă superstițioasă mă întrebam mereu : voi avea oare forțe, voi avea oare răgazul ? Într-un carnet cu însemnări, printre notițele privind ședințe ale comisiilor și bruioane de rezoluții, am găsit versurile lui Tiutcev, care spunea că spre sfîrșitul vieții sîngele se mai răcește, dar sentimentele tot calde rămîn.

În ianuaria 1963 am fost să-l văd pe Picasso. Nu știu de ce, lui Pablo i-a venit ideea să-mi facă morală : „La vîrsta ta nu trebuie să te mai simți dator să aperi adevărul în orice împrejurare. Adu-ți aminte de tînărul acela din Iudeea care a plătit-o cu țintuirea pe cruce..." Mi-a venit să rîd. Pablo e mai bătrîn decît mine cu zece ani, dar e mai pătimaș, chiar mai înverșunat decît orice tînăr și tot timpul nu face altceva decît să apere adevărul...

Bineînțeles astăzi știu foarte bine ce înseamnă bătrînețea ; motorul e uzat. Simt bătrînețea, dar nu mă mai gîndesc aproape de loc la ea. De fapt nici nu e o problemă de vîrstă. Omului i se în-

tîmplă nu o dată să moară sufletește cu mult înainte ca moartea să fi sosit, pentru a reînvia apoi la loc ; ai impresia că rugul a ars, că sub stratul de cenușă abia-abia de mai pîlpîie cîțiva cărbuni, dar suflarea omenească știe să ațîțe iarăși flacăra. În primul rînd contează oamenii...

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

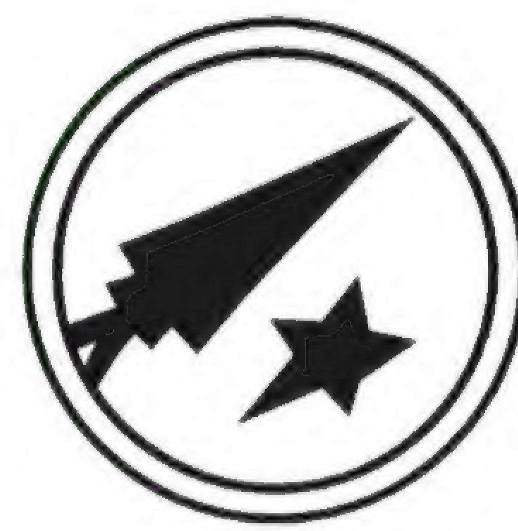

și

CAT Graur

Antwerpen

2023

